

Kieli ja identiteetti Montenegrossa

Haastattelututkimus yliopisto-opiskelijoiden
keskuudessa

Jaakko Kølhi
Pro gradu -tutkielma
Länsi- ja eteläslaavilaiset
kielet ja kulttuurit
Nykykielten laitos
Helsingin yliopisto
Lokakuu 2012

Kiitossanat

Aivan aluksi haluan kiittää ohjaajiani professori Jouko Lindstedtiä ja professori Juhani Nuorluotoa. Olen saanut erittäin asiantuntevaa ja perusteellista ohjausta. Joukoa haluan kiittää erityisesti siitä, että hän otti minut mukaan johtamaansa tutkimusprojektiin ”Balkanin kielisosiologinen nykytilanne”, joka rahoitti paitsi kirjoitustyötäni myös Montenegroon suuntautuneen aineistonkeruumatkani. Juhani puolestaan on toiminut asiallisena pääohjaajanani ja häneltä olen saanut arvokkaita neuvoja ja ohjeita. Erityisen kiitollinen olen siitä, miten yksityiskohtaisesti hän paneutui graduni ohjaamiseen. Haluan myös kiittää Aleksanteri-instituutin graduseminaria ja sen vetäjiä Matti Jutilaa ja Maija Jäppistä, joilta sain arvokkaita ideoita gradunteon alkuvaiheessa.

Eryityskiitos Violeta Saloselle ja Janko Andrijaševićille, jotka auttoivat minua korvaamattomalla tavalla Montenegron matkani järjestelyissä. Kiitos Max Wahlströmille kommentteista, jotka olivat erittäin hyödyllisiä ja arvokkaita. Dušica Božovićia kiitän avusta serbian kielen kanssa ja muustakin tuesta – hvala puno!

Reilut neljä vuotta Helsingin yliopistossa kuluivat nopeasti mutta iloisesti. Suurin ja mitä lämpimin kiitos kuuluu opiskelijatovereilleni, joiden kanssa sain viettää unohtumattomia hetkiä niin innostavien keskustelujen kuin riemukkaiden vapaailtojenkin parissa. Kiitos!

Sisällysluettelo

1 JOHDANTO	4
1.1 TUTKIMUKSEN TAUSTA JA TAVOITTEET	5
1.2 AINEISTO	7
1.2.1 Laadullinen haastattelututkimus	8
1.2.2 Haastattelun rakenne ja kysymykset	8
1.2.3 Haastattelujen toteutus ja haastateltavat	10
1.2.4 Litterointi	11
1.3 ANALYYSIMENETELMÄT	12
1.4 TUTKIMUKSEN EETTISYYS JA TUTKIJAN OMA ROOLI	13
2 KIELI JA IDENTITEETTI.....	15
2.1 IDENTITEETTI	15
2.2 KIELI	19
2.3 KIELI JA KANSALLISUUS – KANSALLISKIELI	22
2.4 KIELI-IDENTITEETTI	27
3 KIELET JA KIELIPOLITIIKKA KESKISEN ETELÄ-SLAAVIN ALUEELLA	31
3.1 MURRETAUSTA	31
3.2 VARHAISET KIRJALLISET TRADITIOT	33
3.3 SERBOKROAATIN SYNTY JA SEN AATTEELLINEN TAUSTA	34
3.4 JUGOSLAVIAN AIKA	38
3.5 SERBOKROAATIN HAJOAMINEN	40
3.6 VIELÄ SERBOKROAATISTA	43
4 KIELET JA IDENTITEETIT MONTENEGROSSA.....	46
4.1 MONTENEGRON HISTORIAA	46
4.1.1 Osmaniaika ja itsenäistyminen	47
4.1.2 Osa Jugoslaviaa.....	49
4.1.3 Tie uudelleenitsenäistymiseen	51
4.2 MONTENEGROLAINEN IDENTITEETTI	52
4.3 MONTENEGRON KIELI JA KIELITILANNE	55
4.3.1 1800-luku ja Jugoslavian aika	55
4.3.2 Montenegron kielen luominen	56
4.3.2.1 Murrepohja ja erityispiirteet	57
4.3.2.2 Argumentteja puolesta ja vastaan	60
4.3.2.3 Virallinen hyväksyntä ja uusi standardi	61
4.3.3 Nykyinen kielitilanne	63

5 MONTENEGROLAISTEN YLIOPISTO-OPISKELIJOIDEN KIELI-IDENTITEETTI	67
5.1 KIELI-IDENTITEETTITYYPIT	67
4.1.1 <i>Vahvasti (periaatteellisesti) montenegronkieliset (MN+)</i>	69
4.1.2 <i>Maltillisesti (pragmaattisesti) montenegronkieliset (MN-)</i>	70
4.1.3 <i>Maltillisesti (pragmaattisesti) serbiankieliset (SR-)</i>	71
4.1.4 <i>Vahvasti (periaatteellisesti) serbiankieliset (SR+)</i>	72
5.2 TYYPPIESIMERKIT	73
5.3 KIELI-IDENTITEETTIIN VAIKUTTAVAT TEKIJÄT	78
5.3.1 <i>Kansallisuus</i>	78
5.3.2 <i>Perhetausta</i>	80
5.3.3 <i>Koulu</i>	82
6 TUTKIMUSTULOSTEN POHDINTAA	84
REZIME	89
LIITTEET	97
KIRJALLISUUS	98

1 Johdanto

Kielellä on suuri merkitys ihmisen identiteetin rakentumisessa. Erityinen merkitys on kielellä, joka on muiden käyttötarkoitustensa ohella varta vasten luotu tuottamaan ja vahvistamaan jotain tiettyä identiteettiä. Tällaisina kielinä voidaan pitää serbokroaattia sekä sen hajoamisen myötä muodostuneita kirjakieliä, joista viimeisin tulokas on montenegro.

Montenegro on pieni, 620 000 asukkaan valtio Adrianmeren rannikolla Kaakkois-Euroopassa. Maa itsenäistyi Serbian kanssa muodostamastaan valtioliitosta vuonna 2006. Toisin kuin esimerkiksi Kroatiassa, Montenegrossa Jugoslavian hajoamista seurannut kehitys ei ole ollut täysin suoraviivaista. Maan väestö on poliittisesti, kansallisesti ja kielellisesti varsin jakautunut, mikä heijastuu vahvasti yhteiskunnalliseen keskusteluun ja päätöksentekoon. Montenegro itsenäistyi huomattavasti myöhemmin kuin muut entisen Jugoslavian osatasavallat ja tietyt kysymykset – kuten kysymys maan virallisen kielen nimestä ja luonteesta – ovat edelleen eräällä tavalla ratkaisematta.

Olen kiinnostunut kielen ja identiteetin suhteesta ja niistä tavoista, joilla kieltä käytetään sosiaalisen ja poliittisen todellisuuden rakentamiseen ja muokkaamiseen. Montenegro valikoitui tutkimukseni kohteeksi mielenkiintoisena esimerkkinä maasta, jossa identiteettiin liittyvät kysymykset ovat vahvasti pinnalla ja jossa kielestä on muodostunut tärkeä symbolinen elementti. Montenegron kielitilanne on moniulotteinen ja ajankohtainen aihe, josta on kuitenkin tehty verraten vähän akateemista tutkimusta.

Tässä ensimmäisessä luvussa esittelen tutkimuskysymykset, aineiston ja analyysimenetelmät. Kerron, miksi päädyin valitsemaan kohderyhmäksi yliopistopöytäkirjat ja miten heitä haastattelin. Toisessa luvussa pohdin kieltä, identiteettiä ja niiden suhdetta teoreettisemmin esitellen myös aikaisempaa kieli-identiteettiä koskevaa tutkimusta. Kolmannessa ja neljännessä luvussa käyn läpi Montenegron

nykytilanteen taustoja keskittyen yhtäältä montenegrolaisten identiteettiin ja siihen vaikuttaneisiin tapahtumiin ja toisaalta (kirja)kielihistoriaan ja erityisesti serbokroaatin eri vaiheisiin. Viidennessä luvussa esittelen analyysini tulokset ja kuudennessa luvussa tuon eri luvut yhteen tarkastellen tuloksia myös teorioiden ja aikaisemman tutkimuksen valossa.

1.1 Tutkimuksen tausta ja tavoitteet

Montenegro on osa laajempaa maantieteellistä aluetta, jossa puhutaan kieltä, jota on kutsuttu serbokroaatiksi ja josta nykyään käytetään myös nimitystä keskinen eteläslaavi. Kyseessä on yhdenmukainen kielellinen järjestelmä (Nuorluoto 2003:98, Bugarski 2004:3, Baotić 2004:119), joka on kuitenkin tänä päivänä jakautunut neljään eri kirjakieleen: bosniaan, kroaattiin, montenegroon ja serbiaan. Jugoslavian aikana Montenegrossa puhuttiin ja kirjoitettiin serbokroaattia. Jugoslavian hajotessa montenegrolaiset liittoutuivat serbien kanssa, joiden kanssa he jakavat muun muassa ortodoksisen uskon ja paljon yhteistä historiaa. Montenegro ja Serbia muodostivat uuden Jugoslavian liittovaltion ja vuonna 1992 laaditussa perustuslaissa Montenegron viralliseksi kieleksi säädettiin serbia.

Hajoamissotien päätyttyä välit Serbiaan alkoivat kuitenkin pikkuhiljaa viilentyä. 1990-luvun kuluessa montenegrolaisen kulttuurieliitin parissa alettiin korostetusti keskustella paitsi montenegrolaisista omana kansakuntanaan, joka ansaitsee itsenäisen valtionsa, myös montenegron kielestä omana erillisenä kielenään. Kirjallisuuden professori Vojislav P. Nikčević, jota voidaan nykyään hyvällä syyllä tituleerata montenegron kielen isäksi, julkaisi vuosina 1993 ja 1997 teokset, joissa hän esitteli montenegron kielen erityispiirteitä ja hahmotteli perustaa uudelle kirjakielelle. Nikčević sai pian ajatuksilleen tukea montenegrolaisten kirjailijoiden PEN-keskukselta sekä kulttuuriseura Matica crnogorskalta. Kiista Montenegron itsenäistymisestä toi poliittiseen keskusteluun mukaan paljon historiaan, identiteettiin ja kulttuuriin liittyviä argumentteja ja lopulta myös kielikysymyksestä muodostui osa isompaa palapeliä.

Montenegro itsenäistyi kansanäänestyksen jälkeen vuonna 2006. Uutta perustuslakia sorvattaessa kielikysymyksestä muodostui yksi hankalimmin ratkaistavista

yksityiskohdista. Lopulta lokakuussa 2007 maan parlamentti hyväksyi muotoilun, jonka mukaan Montenegron virallinen kieli on montenegro ja muita virallisessa käytössä olevia kieliä ovat serbia, bosnia, albania ja kroaatti. Tämän jälkeen montenegron kielelle on julkaistu oikeinkirjoitusopas sekä kielioppi, jotka eivät ole kuitenkaan saaneet varauksetonta hyväksyntää. Montenegron väestön kansallinen jakautuminen serbeihin, montenegrolaisiin sekä suhteellisen suuriin vähemmistöihin, ja tähän jakautumiseen kytkeytyvät poliittiset kiistat heijastuvat suoraan kielikysymykseen, johon ei ole edelleenkään saatu lopullista ratkaisua.

Tämä tutkimus lähestyy Montenegron nykyistä kielitilannetta kielen ja identiteetin näkökulmasta. Tavoitteena on tutkia montenegrolaisten yliopisto-opiskelijoiden kieli-identiteettiä ja siihen vaikuttavia tekijöitä. Kieli-identiteetillä tarkoitan tässä yhteydessä yksilön identifioitumista tiettyyn kieleen, tämän kielen puhujaksi ja osaksi kielenpuhujaryhmää. Tässä identifioitumisessa oleellista on kieleen ja sen puhujiin liitetyt asenteet ja arvostukset, jotka puolestaan liittyvät laajempiin sosiaalisiin ja poliittisiin ilmiöihin.

Varsinaiset tutkimuskysymykset ovat:

- 1) Minkälaisia kieli-identiteettejä montenegrolaisten yliopisto-opiskelijoiden parissa esiintyy?
- 2) Mitkä tekijät vaikuttavat tietyn kieli-identiteetin muodostumiseen ja omaksumiseen?

Montenegron asukkaat ovat lähihistoriansa aikana identifioituneet kielellisesti monin eri tavoin mukaillen kielellisten muutosten lisäksi poliittisia, kulttuurisia ja sosiaalisia kehityksiä. Sikäli kuin tiedämme, monet montenegrolaiset pitivät 1800-luvulla puhumaansa kieltä samana kuin serbien puhumaa kieltä, ja käyttivätkin usein kielestään nimitystä serbia (Dronjić 2011:7). Jugoslavian aikana kieli vakiintui serbokroaatiksi, jota suuri enemmistö montenegrolaisista piti äidinkielenään aina 1990-luvun alkuun saakka. Tuolloin tapahtuneet dramaattiset poliittiset ja sosiaaliset muutokset vaikuttivat myös kielellisiin identiteetteihin. Monet alkoivat kutsua kieltään serbiaksi, kun taas toiset identifioituivat kehittymässä olleeseen montenegron kieleen. Osa entisistä serbokroatin puhujista puolestaan koki nyt äidinkielekseen bosnian tai

kroaatin. Viimeisimmässä vuonna 2011 suoritetussa väestönlaskennassa 43 % väestöstä ilmoitti puhuvansa serbiaa, 37 % montenegroa, 6 % bosniaa, 5 % albaniaa, 0,5 % kroaattia ja loput pienempiä vähemmistökieliä.

Näistä lähtökohdista on mielenkiintoista lähteä selvittämään, miten nuoret montenegrolaiset asemoivat itsensä tässä yhtälössä, mitä kieltä he pitävät äidinkielenään ja miksi, ja mitä mieltä he ylipäätään ovat maansa kielitilanteesta.

1.2 Aineisto

Tutkimusaineisto koostuu 15 montenegrolaisen yliopisto-opiskelijan haastatteluista. Haastattelut toteutettiin yksilöllisinä puolistrukturoituina teemahaastatteluina. Jokaiselle haastateltavalle esitettiin samat kysymykset, useimmiten samassa muodossa ja järjestyksessä. Haastattelun keskustelunomaisuudesta johtuen kysymysten tarkka sanamuoto vaihteli hieman. Valmiita vastausvaihtoehtoja ei ollut, vaan haastateltavat vastasivat kysymyksiin omin sanoin. Haastattelut nauhoitettiin digitaalisella nauhurilla, jolta ne jälkeenpäin siirrettiin tietokoneelle ja litteroitiin tekstiksi. Haastatteluista kaksi suoritettiin englanniksi ja loput haastateltavien äidinkielellä.¹

Opiskelijoiden valikoitumiseen kohderyhmäksi vaikuttivat useat eri tekijät. Ensinnäkin, tämänkokoisen tutkimuksen puitteissa ei ole mahdollista edes yrittää muodostaa kokonaiskuvaa tutkittavasta ilmiöstä koko Montenegron väestön osalta. Jonkinlainen otoksen rajaaminen oli siis välttämätöntä. Toiseksi, opiskelijat muodostavat tutkittavan ilmiön kannalta osuvan kohderyhmän, sillä he ovat käyneet läpi Montenegron kielitilanteessa viime vuosikymmeninä tapahtuneet muutokset ja ovat joutuneet reflektoimaan näitä muutoksia oman identiteettinsä kannalta. Nuorina ja koulutettuina ihmisinä heillä voidaan olettaa olevan paitsi halua keskustella näistä asioista myös kykyä pukea tuntemuksensa ja ajatuksensa sanoiksi. Kolmanneksi, useita samankaltaisia tutkimuksia on tehty juuri opiskelijoiden parissa.² Tämä antaa hyvät

¹ Osa piti äidinkielenään serbiaa, osa montenegroa. Haastattelijana en ottanut eksplisiittisesti kantaa siihen, millä kielellä haastattelua tehtiin. Kaksi haastatteluista tehtiin englanniksi kyseisten haastateltavien omasta tahdosta ja aloitteesta.

² Tätä tutkimusta valmistellessa olen tutustunut näistä erityisesti kahteen: Matthew Ciscel, *The Language of the Moldovans* (2007) ja Sanna Iskanius, *Venäjänkielisten maahanmuuttajaopiskelijoiden kieli-identiteetti* (2006).

mahdollisuudet verrata tutkimuksen toteutusta sekä tuloksia muiden vastaavien tutkimusten kanssa ja liittää tutkimus luontevasti osaksi alan tieteellistä traditiota. Lisäksi on mainittava, että valintaa edesauttoivat myös käytännön kysymykset. Minulla oli tiedossa Montenegron yliopistomaailmassa työskenteleviä henkilöitä, jotka pystyivät auttamaan minua haastattelujen järjestämisessä.

1.2.1 Laadullinen haastattelututkimus

Kun halutaan tietää, mitä joku ihminen ajattelee jostakin asiasta, on yksinkertaisinta kysyä sitä häneltä. Tätä tutkimusta suunnitellessa esillä oli myös vaihtoehto kerätä materiaali kyselylomakkeiden avulla. Lopulta päädyin kuitenkin haastatteluihin. Haastattelun suurena etuna voidaan pitää sen joustavuutta: haastattelijalla on mahdollisuus toistaa kysymyksiä, oikaista väärinkäsityksiä, selventää sanamuotoja sekä käydä aitoa keskustelua haastateltavan kanssa (Tuomi & Sarajärvi 2009:73). Haastattelijalla on lisäksi mahdollisuus havainnoida paitsi mitä sanotaan myös *miten* asiat sanotaan, millä voi olla suurikin merkitys. Kaikki eivät välttämättä ymmärrä ja tulkitse kysymyksiä ja niissä esiintyviä käsitteitä samalla tavalla, mutta laadullisessa haastattelututkimuksessa sitä ei tarvitse nähdä ongelmana, vaan yhtenä mahdollisuutena tarkastella henkilön suhtautumista asiaan. Tutkittavan ilmiön, kieli-identiteetin, luonnetta silmällä pitäen avoimet vastaukset ja henkilön mahdollisuus omin sanoin kertoa ajatuksistaan antavat parhaimman mahdollisen kokonaiskuvan.

Laadullisessa tutkimuksessa ei päästä samanlaiseen tilastolliseen yleistettävyyteen kuin määrällisessä tutkimuksessa, eikä siihen tähdätäkään. Laadullisessa tutkimuksessa pyritään sen sijaan kuvaamaan ja ymmärtämään jotain ilmiötä ja antamaan sille teoreettisesti mielekäs tulkinta (Tuomi & Sarajärvi 2009:85). Ratkaisevaa ei ole tällöin aineiston määrä, vaan analyysin systemaattisuus ja tulkintojen luotettavuus (Ruusuvoori, Nikander & Hyvärinen 2010:27). Oleellista on myös kerätyn aineiston soveltuvuus tutkimuskysymyksiin nähden.

1.2.2 Haastattelun rakenne ja kysymykset

Ottaen huomioon tutkimuksen laajuuden ja käytettävissä olevat resurssit päädyin haastatteluja suunnitellessani siihen ratkaisuun, että on parempi haastatella hieman

useampaa opiskelijaa lyhyemmin kuin ainoastaan muutamaa hyvin syvällisesti. Tämä osoittautui siinäkin mielessä oikeaksi ratkaisuksi, että suurin osa haastateltavista vastasi kysymyksiin reippaasti ja epäröimättä, mutta kuitenkin varsin tiivistetysti, osoittamatta erityistä intoa syvällisempään pohdiskeluun. Yhden haastattelun keskimääräinen kesto oli noin 15 minuuttia. Eräät haastateltavat innostuivat keskustelemaan yli 20 minuutin ajan, kun taas muutaman kanssa kysymykset tuli käytyä läpi hieman alle 10 minuutissa.

Haastattelu jakautui kahteen osaan.³ Ensin kysyin haastateltavilta tietyt taustatiedot: ikä, kotipaikka, opintosuunta, kansallisuus, äidinkieli sekä vanhempien kotipaikka, ammatti, kansallisuus ja äidinkieli. Lisäksi kysyin, mitä muita kieliä he puhuvat äidinkieltensä lisäksi. Toisessa osassa esitin haastateltavien pohdittavaksi kysymysten muodossa kuusi laajempaa teemaa: kuinka tärkeä äidinkielesi on identiteetillesi, ja millä tavoin; minkälainen on mielestäsi montenegron ja serbian kielen välinen suhde; minkä kielten tulisi olla virallisia kieliä Montenegrossa; miten äidinkielen opetus tulisi järjestää Montenegrossa; mitä muuten ajattelet Montenegron kielitilanteesta; minkälainen poliittinen status Montenegrolla tulisi olla. Jotkut teemoista liittyivät kiinteästi toisiinsa ja haastateltavat käsittelivät joskus teemoja ennen niiden varsinaista esille tuomista. Kaikkien kanssa käytiin kuitenkin kaikki teemat läpi ja kaikki antoivat jonkinlaisen vastauksen jokaiseen esitettyyn kysymykseen.

Haastatteluteemat ja -kysymykset muotoutuivat ennen kaikkea tutkimuskysymysten kautta. Pidin esittämiäni kysymyksiä parhaina mahdollisina selvittääkseni vastaajien kieli-identiteettiä ja siihen vaikuttavia tekijöitä. Osa kysymyksistä on yleisempiä ja niihin on myös haettu mallia aikaisemmista tutkimuksista.⁴ Osa taas on relevantteja ainoastaan Montenegron kielitilanteen kautta. Laadittuani kysymykset tarkistutin niiden kieliasun serbian kielen ammattilaisella. Ennen Montenegroon lähtöä testasin haastattelurunkoani Suomessa asuvalla tuttavallani, joka on kotoisin Montenegrosta.

³ Alkuperäinen kysymysrunko on liitteenä.

⁴ Olen kiitollinen Matthew Ciscelille, joka lähetti minulle hänen Moldovassa käyttämänsä kysymysrunгон, josta sain paljon ideoita omaani. Vaikkakin paljon laajempi ja hieman eri tavalla toteutettu, Ciscellin tutkimus oli monella tapaa käyttökelpoinen esimerkki, sillä Moldovan ja Montenegron kielitilanteissa on paljon yhtäläisyyksiä.

Haastattelu toimi minun sekä tuttavani mielestäni hyvin, enkä tehnyt siihen enää muutoksia.

Ensimmäisen osan kysymyksistä haastateltavan äidinkieli muodostaa suorastaan tutkimuksen ytimen, vaikka se esiintyykin ikään kuin ainoastaan taustatietoina. Muut taustatiedot keräsin selvittääkseni niiden merkitystä kieli-identiteettiin vaikuttavina tekijöinä. Ensimmäisen laajemman kysymyksen tarkoitus oli luodata yleisesti haastateltavan suhdetta äidinkieleensä ja sen merkitystä hänen identiteetilleen. Tähän kysymykseen esitin usein pieniä tarkennuksia, joita minulta myös välillä suoraan pyydettiin. Toisella kysymyksellä halusin selvittää haastateltavan asemaa ehkä perimmäisessä Montenegrossa puhututtavista kysymyksistä: ovatko serbia ja montenegro yksi ja sama kieli vai kaksi eri kieltä ja miten kutakin näkemystä voidaan perustella. Kysymys Montenegron virallisesta kielestä oli pitkään esillä julkisessa keskustelussa ja sikäli relevantti. Sillä, kuten muutamilla muillakin kysymyksillä, on poliittinen latauksensa. Kysymys kouluissa käytettävästä kielestä taas oli mukana, koska se oli haastatteluhetkellä erittäin ajankohtainen aihe ja oli syytä olettaa, että haastateltavilla oli esittää siitä mielipiteitä, jotka kuvastavat heidän kieli-identiteettiään. Tämän jälkeen annoin vielä mahdollisuuden esittää yleisiä näkemyksiä Montenegron kielitilanteesta. Kysymällä Montenegron poliittisesta statuksesta halusin puolestaan selvittää poliittisen suuntautumisen roolia kieli-identiteettiin vaikuttavana taustatekijänä. Jatkoin kysymystä tiedustelemalla haastateltavien kantaa Montenegron mahdolliseen EU-jäsenyyteen.

Kysymysten tarkoituksena oli paitsi tarjota suoria vastauksia myös saada haastateltavat pohtimaan ja kertomaan laajemmin kyseisistä asioista, mikä yleensä onnistuikin. Monet opiskelijoista refleктоivat laajasti nykyisen kielitilanteen piirteitä ja taustoja. Jotkut heistä vastailivat silti vähäsanaisemmin – kyseisille opiskelijoille nämä teemat eivät selkeästi olleet erityisen läheisiä tai tärkeitä.

1.2.3 Haastattelujen toteutus ja haastateltavat

Haastattelut toteutettiin yhden viikon aikana kahdella eri paikkakunnalla Montenegrossa, Cetinjessä ja Nikšićissä. Yksi haastatteluista tehtiin kahvilassa, yksi yksityisasunnossa ja kaikki muut yliopiston tiloissa. Cetinjessä minulla oli käytössä tyhjä

luokkahuone, Nikšićissä puolestaan minua avustaneen professorin työhuone. Kaikki haastattelut olivat henkilökohtaisia, läsnä olivat ainoastaan haastattelija ja haastateltava. Haastattelutilanteen pyrin saamaan mahdollisimman rennoksi ja epämuodolliseksi. Osana tätä pyrkimystä haastattelut toteutettiin opiskelijoille tutussa ympäristössä, heidän ”kotikentällään”. Opiskelijat olivat kanssani suunnilleen samanikäisiä, joten edelleen välttääkseni virallisen ja muodollisen tilanteen tuntua, päätin sinutella kaikkia haastateltaviani.⁵ Mielestäni onnistuin luomaan välittömän kontaktin haastateltaviin ja he vastasivat kysymyksiini varsin vapautuneesti. Haastateltavat tiesivät ennen haastattelua, että haastattelija on Suomesta ja että haastattelu koskee Montenegron kielitilannetta, mutta he eivät olleet muuten valmistautuneet haastatteluun mitenkään.

Suoritin Montenegrossa yhteensä 17 haastattelua. Näistä kaksi olen jättänyt varsinaisen analyysin ulkopuolelle. Kyseisistä opiskelijoista yksi edusti Montenegron albaanivähemmistöä ja toinen oli muuttanut Montenegroon Venäjältä. Tämänkokoisessa otoksessa yksittäisiä vähemmistökielten puhujia ei ole tarkoituksenmukaista pitää mukana. Muutenkin tavoitteena oli tutkia nimenomaan paikallisen eteläslaavin puhujia ja heidän kielellistä identifioitumistaan. Analyysissa mukana olevasta 15 haastateltavasta kaikki olivat opiskelijoita eri vuosikursseilta. Heistä kymmenen oli naisia ja viisi miehiä. Vanhin haastateltavista oli 29-vuotias ja nuorimmat 19-vuotiaita, keski-ään ollessa 22 vuotta. Neljä opiskelee eri instrumentteja Cetinjen musiikkiakatemiassa. Nikšićissä opiskelevasta yhdestätoista haastateltavasta viisi opiskelee pääaineenaan psykologiaa, neljä englantia, yksi montenegron kieltä ja kirjallisuutta ja yksi serbian kieltä ja kirjallisuutta. Haastateltavista kaikki ovat syntyneet Montenegrossa.

1.2.4 Litterointi

Litteroinnin tarkkuus määritetään tutkimusongelman ja metodisen lähestymistavan perusteella (Ruusuvuori 2010:424). Purin haastattelut tekstiksi yksinkertaisesti sanasta sanaan käyttäen apunani Express Scribe -ohjelmistoa. En merkinnyt erikseen

⁵ Montenegrossa teititellään vieraita ihmisiä. Monille opiskelijoista tämä olisi ollut täysin luontevaa myös minun osaltani. Sinutteleamalla halusin kuitenkin tuoda itseni samalle tasolle opiskelijoiden kanssa ja tehdä keskustelusta mahdollisimman välittömän ja avoimen.

painotuksia enkä kaikissa epäselvissä kohdissa kaivanut esiin sanan tarkkaa muotoa. Tutkittavan ilmiön kannalta asiasisältö oli tärkeintä eikä tarkempaan litterointiin ollut tarvetta. Kirjoitin kuitenkin puhtaaksi kaikki haastattelut kokonaisuudessaan ja käytin analyysissa hyväkseni koko aineistoa. En erikseen kääntänyt haastatteluita suomeksi vaan analysoin ne alkuperäisessä muodossaan.

1.3 Analyysimenetelmät

Aineiston analyysin metodologisenä kehyksenä toimii sisällönanalyysi, joka on laadullisen tutkimuksen perusanalyysimenetelmä. Sisällönanalyysillä pyritään saamaan tutkimusaineistosta kuvaus tiivistetyssä ja yleisessä muodossa, jolloin johtopäätösten tekeminen on mahdollista. Analyysi perustuu tulkintaan ja päättelyyn, jossa edetään empiirisestä aineistosta systemaattisesti kohti käsitteellisempää näkemystä tutkittavasta ilmiöstä (Tuomi & Sarajärvi 2009:112). Merkittävässä roolissa ovat aineiston luokittelu, teemoittelu ja tyyppittely, joiden avulla aineisto saadaan tulkinnan kannalta selkeämpään muotoon. Sisällönanalyysillä tuotettu kuvaus on ensisijaisesti sanallinen, mutta analyysia voidaan jatkaa siten, että aineistosta tuotetaan myös joitakin määrällisiä tuloksia (emt. 107).

Tuomi & Sarajärvi (2009:108–118) esittelevät sisällönanalyysin kolme eri muotoa. Aineistolähtöisessä sisällönanalyysissä pyritään luomaan tutkimusaineistosta teoreettinen kokonaisuus. Analyysiyksiköt eivät ole etukäteen sovittuja tai harkittuja, vaan ne valitaan aineistosta tehtävänasettelun mukaisesti. Kun analyysin oletetaan olevan aineistolähtöistä, aikaisemmilla havainnoilla, tiedoilla ja teorioilla ei pitäisi olla mitään tekemistä analyysin toteuttamisen tai lopputuloksen kanssa. Teorialähtöinen sisällönanalyysi pohjaa puolestaan luonnontieteellisen tutkimuksen perinteisiin. Siinä aineiston analyysi perustuu suoraan johonkin aikaisempaan teoriaan, malliin tai käsitejärjestelmään. Tutkittava ilmiö siis määritellään jonkin jo tunnetun mukaisesti. Teorialähtöisen analyysin taustalla on yleensä aikaisemman tiedon testaaminen uudessa kontekstissa. Näiden kahden analyysimuodon väliin sijoittuu teoriaohjaava sisällönanalyysi. Kuten aineistolähtöisessä myös teoriaohjaavassa analyysissä analyysiyksiköt valitaan aineistosta, mutta aikaisempi tieto ohjaa tai auttaa analyysia. Analyysi etenee aineiston ehdoilla, mutta teoreettiset käsitteet tuodaan valmiina,

ilmiöstä jo tunnettuina. Aikaisemman tiedon merkitys ei ole kuitenkaan teoriaa testaava, vaan ennemminkin uusia ajatuksia avaava. Tutkijan ajatteluprosessissa vaihtelevat täten aineistolähtöisyys ja valmiit mallit.

Sisällönanalyysin eri muodoista juuri teoriaohjaava on kaikkein lähinnä tässä tutkimuksessa soveltamaani käytäntöä. Seuraavassa luvussa esittelen tutkittavan ilmiön kannalta oleellisia teoreettisia käsitteitä, näkemyksiä ja malleja, jotka ovat tulkinnassa läsnä ja siten ohjaavat analyysia. Lähestyn aineistoani kuitenkin avoimesti ja muodostan analyysiyksikköni aineistolähtöisesti. Tuloksia pohtiessani tuon keskusteluun yhä selkeämmin mukaan teoriaosassa käsittelemiäni teemoja sekä aikaisemman tutkimuksen tuloksia.

Konkreettisesti aloitin aineiston analyysin siten, että tein itselleni mahdollisimman selväksi mikä minua aineistossa kiinnostaa, toisin sanoen kieli-identiteetti ja kaikki siihen tavalla tai toisella kytkeytyvä. Tämän jälkeen tutustuin aineistoon yleisesti ja merkitsin ne kohdat, jotka liittyvät tutkimuskysymyksiini. Seuraavaksi lähestyin aineistoa yksityiskohtaisemmin määrittäen siitä erilaisia luokkia, kieli-identiteettityyppejä, joista muodostuviin kategorioihin sitten jaoin yksittäiset haastateltavat. Pyrin lisäksi löytämään jokaisesta luokasta tyypiesimerkin. Lopulta lähestyin aineistoa teemoittain kiinnittäen huomiota siihen, mitä kustakin teemasta on sanottu ja mitä päätelmiä siitä voi tehdä. Hain aineistosta siis yhtäältä erilaisuutta jakaessani haastateltavani eri kategorioihin mutta myös samanlaisuutta pyrkiessäni löytämään haastatteluista teemoittain yhdistäviä piirteitä. Analyysin tulokset esitetään luvussa 5.

1.4 Tutkimuksen eettisyys ja tutkijan oma rooli

Kaikki haastateltavat osallistuivat tutkimukseen vapaaehtoisesti. Heille kerrottiin haastattelun koskevan Montenegron kielitilannetta ja liittyvän haastattelijan pro gradu -tutkielmaan. Jokaiselta haastateltavalta kysyttiin ja saatiin lupa haastattelun nauhoittamiseen. Heille myös kerrottiin, ettei heidän nimeään tulla käyttämään haastatteluista kirjoitettavissa raporteissa. Kukaan ei pyytänyt minkään vastauksen kohdalla sulkemaan nauhuria tai muutenkaan kieltäytynyt vastaamasta mihinkään kysymykseen.

Eettiset näkökohdat tulee ulottaa tutkimuksen toteutuksen lisäksi myös tutkimukseen itseensä. Onko oikein mennä kysymään nuorilta ihmisiltä heidän identiteetistään, kansallisuudestaan ja äidinkielestään, joita voidaan perustellusti pitää sekä hyvin henkilökohtaisina että sensitiivisinä ja potentiaalisesti ongelmallisina kysymyksinä? Esitin tämän kysymyksen paitsi itselleni myös niille kolmelle montenegrolaiselle henkilölle, jotka avustivat minua haastattelujen käytännön järjestämisessä. He ymmärsivät huoleni, mutta eivät pitäneet asiaa ongelmallisena. Heidän mukaansa näistä asioista keskustellaan Montenegrossa paljon, myös varsin julkisesti, eivätkä ihmiset yleensä koe tarvetta salailla mielipiteitään. Tämä vastasi lopulta omia kokemuksiani: haastateltavat eivät mielestäni pitäneet kysymyksiä epämukavina tai vältelleet ottamasta kantaa. Joidenkin niukkasanisempi vastaaminen johtui enemmän siitä, että heille nämä kysymykset eivät olleet henkilökohtaisesti tärkeitä tai muuten sellaisia, joista heillä olisi paljon sanottavaa.

Tämänkaltaisessa haastattelututkimuksessa myös tutkijan oma rooli nousee merkittäväksi, varsinkin kun tutkija on ulkomaalainen. Asetelmaan liittyy tiettyjä riskejä. Ulkomaalaiseen ei välttämättä luoteta samalla tavalla kuin paikalliseen ja myös hänen kykyään ymmärtää paikallista kontekstia saatetaan epäillä. Haastateltava kokee myös helposti toimivansa maansa ja kulttuurinsa edustajana, jolloin tiettyjä seikkoja saatetaan kaunistella ja puolustella (Pietilä 2010:416). Uskon, että haastattelujen tekeminen haastateltavien äidinkielellä hälvensi osaltaan näitä riskejä. Lisäksi asemani suunnilleen samanikäisenä opiskelijana teki minusta vähemmän epäilyttävän. Näkisinkin, että ulkomaalaisuudesta oli tässä tapauksessa jopa enemmän etua kuin haittaa. Saatoin helpommin ottaa puolueettoman tarkkailijan roolin ja minun oli mahdollista esittää niin sanottuja tyhmiä kysymyksiä. Jotkut haastateltavat avasivat myös oma-aloitteisesti vastauksissaan asioita, joita muuten ehkä pidettäisiin itsestäänselvyyksinä. Tutkija on taustoineen joka tapauksessa osa tutkimusta samalla tavalla kuin tutkimuksen varsinaiset kohteetkin ja tämä tosiasia tulee ottaa huomioon aineistoa käsiteltäessä ja johtopäätöksiä tehdessä.

2 Kieli ja identiteetti

Kielen ja identiteetin välinen suhde on laaja ja moniulotteinen. Tähän suhteeseen ja käsityksiin siitä ovat vaikuttaneet historian saatossa monet seikat kuten poliittiset suhdanteet, sosiaaliset muutokset, kulttuuriset suuntaukset sekä useat ideologiat, joista päällimmäisenä nationalismi. Näiden kahden ilmiön, kielen ja identiteetin, välinen yhteys on joka tapauksessa vahva. Identiteetit rakentuvat kielellä tuotetuissa diskursseissa, ajatuksissa ja merkityksissä. Tämän kommunikatiivisen funktion ohella kieli vaikuttaa identiteetteihin symbolisen funktion kautta. Toisaalta, kuten tulemme näkemään, myös identiteetit vaikuttavat kieleen.

Tässä luvussa käsittelen ensiksi sitä, mitä tarkoitetaan käsitteellä identiteetti. Tämän jälkeen tarkastelen kielen luonnetta ja ominaisuuksia. Kiinnitän erityistä huomiota kirjakieliin, niiden syntyprosessiin ja niiden rooliin kansalliskielinä. Lopuksi tuon luvun eri osat yhteen avaamalla ja pohtimalla tämän tutkimuksen kannalta keskeisintä käsitettä kieli-identiteetti. Samalla esittelen myös aikaisempaa tutkimusta aiheesta.

2.1 Identiteetti

Lyhykäisyydessään identiteetti on sitä, mitä olemme. Tai kenties tarkemmin se on sitä, mitä koemme, ajattelemme, tunnemme olevamme. Se perustuu ominaisuuksiimme, olosuhteisiimme, kokemuksiimme ja niistä tekemiimme tulkintoihin, joten se on jokaisella meistä omanlaisensa. Toisaalta identiteetit kehittyvät ennen kaikkea sosiaalisessa vuorovaikutuksessa, jolloin ne sisältävät aina paljon yhteisiä piirteitä. Ei ole kuitenkaan mahdollista muodostaa mitään yleispätevää identiteetin elementtien kriteeristöä, sillä identiteeteissä on paljolti kyse valinnoista (Jukarainen 2001:66). Me olemme sitä mitä haluamme olla ja poimimme erilaisten identiteettikomponenttien kokoelmasta ne meille merkitykselliset. Identiteetti on samankaltaisuutta yhden ja erilaisuutta toisen kanssa. Identiteetti on myös varsin tilannesidonnaista: yksilöt saattavat identifioitua eri tavalla eri yhteyksissä. Omaa identiteettiä ei tule välttämättä

sen enempää pohtineeksi ennen kuin ajautuu tilanteeseen, jossa siitä tulee jonkin ärsyksen kautta aiempaa tietoisemmaksi.

Identiteetissä on kyse paitsi jonakin olemisesta myös joksikin tulemisesta (Hall 1999:227, 250). Identiteetti ei siis ole staattinen tila vaan jatkuva prosessi, joka on altis muutoksille ja siirtymille. Ympäristössä ja olosuhteissa tapahtuvat muutokset vaikuttavat identiteettiin. Identiteetit eivät ole kuitenkaan ympäristöstä irrallisia elementtejä, vaan yhtä lailla muovaavat todellisuutta. Identiteetin rakentaminen on kamppailua erilaisissa sosiokulttuurisissa tilanteissa, joissa yksilö toimii itse aktiivisena osallistujana (Iskanius 2006:189).

Identiteetistä voidaan erottaa kaksi perustyyppiä: yksilöllinen ja kollektiivinen.⁶ Ensimmäinen viittaa yksilön itsetuntemukseen, toinen niihin ominaisuuksiin, piirteisiin ja näkemyksiin, joiden kautta yksilöt samastuvat toisiinsa ja muodostavat ryhmiä. Tässä kieltä ja identiteettiä koskevassa tutkimuksessa paino on kollektiivisessa identiteetissä. Siinä missä yksilöllisessä identiteetissä on olennaista psyykkiset prosessit, kollektiivinen identiteetti on, kuten kielikin, kulttuurinen ilmiö. Siihen vaikuttavat merkitykset, arvot ja katsomukset, joita ihmiset omaksuvat ja joita he myös jatkuvasti tuottavat (Kaunismaa 1997:41). Kollektiiviset identiteetit ovat luonteelta intersubjektiivisiä eli ne edellyttävät useiden ihmisten yhteistä käsitystä asiantiloista. Ne muodostuvat historiallisissa prosesseissa ja ilmenevät erilaisten kertomusten, myyttien ja symbolien kautta (emt. 40). Kollektiivinen identiteetti voidaan tulkita eräänlaiseksi ”liimaksi”, jonka avulla tietty yhteisö sitoo jäseniään tiiviimmin yhteen (Jukarainen 2001:62).

Kollektiivinen identiteetti edellyttää aina eron tekoa johonkin erilaiseen, toiseen. Se rakentuu jatkuvasti suhteessa siihen, minkä nähdään sijaitsevan sen ulkopuolella. Stuart Hallille kollektiiviset identiteetit ovat ”pikemminkin eron merkitsemisen ja poissulkemisen tuotteita kuin yhtenäisten, luonnostaan muodostuneiden yksikköjen merkkejä” (1999:251). Itse asiassa usein oleellisempaa ovat rajat ja niiden pysyvyys kuin se, mitä rajojen sisäpuolella on. Kun rajat ovat muodostuneet, ryhmän jäsenyys sinänsä tulee merkitykselliseksi ja ryhmän jäsenten jakama kokemus omasta

⁶ Kollektiivisesta identiteetistä käytetään joskus myös nimityksiä sosiaalinen tai kulttuurinen identiteetti.

erillisyydestä suhteessa muihin ryhmiin nousee jopa tärkeimmäksi yhdistäväksi tekijäksi (Edwards 2010:25). Erilaisuudesta ei kuitenkaan välttämättä rakenneta vihollista. Kollektiivinen identiteetti tarvitsee toiseutta niin, että toisen häviäminen voisi heikentää sitä merkittävästi.

Nykyään kollektiivisen identiteetin merkittävimäksi muodoksi moderneissa yhteiskunnissa on kehittynyt valtion ja kansakuntaan liittyvä kansallinen identiteetti. Tämä perustuu Euroopassa pari sataa vuotta sitten alkaneeseen kehitykseen, jonka myötä kansakunnista on tullut ihmiskunnan sosiaalisen ja poliittisen järjestäytymisen perusta. Kaiken takana on aate nimeltä nationalismi, joka Elie Kedourien (1960:9) osuvan määritelmän mukaan on ”Euroopassa 1800-luvun alussa keksitty doktriini, jonka mukaan ihmiskunta on luonnollisesti jakautunut kansakuntiin, kansakunnat tunnetaan tietyistä varmennettavissa olevista tuntomerkeistä, ja ainoa oikeutettu hallintomuoto on kansallinen itsehallinto” (lainattu Joseph 2004:96).

Modernien valtioiden roolia identiteettien ja kategorioiden luoja ei sovi vähätellä. Niiden kehittämät nimet ja luokitukset eivät välttämättä kuitenkaan vastaa ihmisten ruohonjuuritason kokemuksia kuulumisesta tai kuulumattomuudesta yhteen tai toiseen ryhmään. Väestönlaskennoista valmiiksi luotuine, toisensa ulossulkevine kategorioineen ei voida vetää suoraa johtopäätöksiä ihmisten todellisista identiteeteistä, varsinkaan niiden vahvuudesta ja pysyvyydestä (Brubaker & Cooper 2000:26–7). Kollektiivinen identiteetti saadaan yleensä aina rakennettua tavalla tai toisella, eikä yksilö useimmiten voi sitä valita. Tärkeää onkin pitää mielessä kollektiivisen identiteetin yhdistämien ryhmien sisäinen heterogeenisyys, joka voi olla tapauksesta riippuen hyvinkin huomattavaa. Tunnetulle nationalistitutkija Benedict Andersonille kansakunnat ovat kuviteltuja yhteisöjä,⁷ ”koska pienimpienkään kansakuntien jäsenet eivät ikinä voi tuntea tai tavata useimpia kanssakansalaisiaan, tai edes kuulla heistä, vaikka kaikkien mielissä elää kuva heidän jakamastaan yhteydestä” (2007:39).

Identiteetti on siis varsin hankala käsite sen monimerkityksisyyden, laajuuden ja tulkinnanvaraisuuden vuoksi. Toisaalta itse olettaa, että kaikilla ihmisillä ja ryhmillä

⁷ Sana kuviteltu ei tässä yhteydessä kyseenalaista kansakuntien olemassaoloa, vaan viittaa tapaan, jolla ne ovat olemassa.

ikään kuin automaattisesti on jokin identiteetti, voidaan pitää myös ongelmallisena. Brubaker ja Cooper kritisoivat artikkelissaan *Beyond Identity* (2000) identiteettikäsitteen käyttöä erityisesti ryhmistä puhuttaessa. Heille identiteetti on aidosti olemassa oleva käytännön ja arkielämän kategoria, mutta sitä ei tarvitse sellaisenaan ulottaa analyyttiseksi kategoriaksi tieteellisessä keskustelussa. Aivan kuten kansakunnista voidaan ja oikeastaan pitääkin puhua olettamatta, että kansakuntien olemassaolo on itsestään selvää, myös identiteettien olemassaolo voidaan kyseenalaistaa. Itse asiassa identiteeteistä puhuminen kyseenalaistamatta itse käsitettä voi johtaa tarkoituksettomasti niiden uudelleentuottamiseen ja vahvistamiseen. Täten termi identiteetti tulisi pyrkiä tiettyissä tapauksissa korvaamaan vaihtoehtoisilla, analyyttiseen keskusteluun paremmin sopivilla käsitteillä kuten identifikaatio tai samastuminen, itseymmärrys ja ryhmien yhteenkuuluvuuden tunne. Näin voidaan myös paremmin keskittyä identiteettiä rakentaviin toimijoihin, joiden pyrkimykset luoda selvärajaisia, sisäisesti yhtenäisiä ryhmiä eivät välttämättä aina toteudu. Identiteetti pitäisikin nähdä tiettyjen sosiopoliittisten rakenteiden ja prosessien tuloksena, eikä niinkään asiana, joka on aina vain olemassa. (Brubaker & Cooper, 2000:4–5, 10).

Tässä tutkimuksessa tullaan käyttämään käsitettä identiteetti ja erityisesti käsitettä kieli-identiteetti. Ne ovat vakiintuneet osaksi tieteenalan käsitteistöä ja puolustavat paikkaansa analyysin välineinä. Otan kuitenkin Brubakerin ja Cooperin kritiikin huomioon, enkä pidä identiteettejä ihmisen luonnollisina tai itsestään selvinä ominaisuuksina, vaan tiettyssä ympäristössä ja tiettyjen olosuhteiden vallitessa kehittyneinä ilmiönä, jotka eri yksilöt ovat omaksuneet hyvin eri tavalla. Identiteetit voivat olla vahvoja tai heikkoja, tärkeitä tai yhdentekeviä, kokonaisvaltaisia tai tiettyihin konteksteihin sidottuja. Täytyy myös muistaa, että siinä missä kollektiivisia identiteettejä on muodostunut ja niitä on haluttu muodostaa, niitä on myös hävinnyt ja joskus jopa niin, että ryhmä on omasta tahdostaan luopunut aikaisemmasta

identiteetistään.⁸ Sekin on periaatteessa mahdollista, ettei yksilöllä ole minkäänlaista kollektiivista identiteettiä.

2.2 Kieli

Kieli on viestintäjärjestelmä, joka koostuu sattumanvaraisista osasista, äänteistä ja niiden yhdistelmästä, joille kielenpuhujat antavat merkityksiä ja joista he muodostavat laajempia kokonaisuuksia. Kielellä on useita eri funktioita, tarkoituksia. Kaikkein ilmeisin ja arkipäiväisin niistä lienee kielen kommunikatiivinen funktio – kieltä käytetään ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa tuottamaan, välittämään ja vastaanottamaan erilaisia viestejä. Kieli on myös keskeinen tulkinnan työkalu. Sen kautta ja sen avulla tulkitsemme kokemuksiamme, muodostamme kategorioita, annamme merkityksiä, hahmotamme maailmaa. Tässä tutkimuksessa keskitytään kuitenkin ennen kaikkea kielen niin sanottuun symboliseen funktioon, erityisesti sen rooliin ja merkitykseen identiteeteissä ja niiden rakentumisessa. Tässä yhteydessä on oleellista, mistä yksittäisestä kielestä tai kielimuodosta on kyse. Ryhmäidentiteeteillä on nimittäin voimakas taipumus korreloida kielellisten piirteiden kanssa (Joseph 2004:38). Tällöin kyseessä voivat olla sekä yhdistävät että erottavat piirteet, joille annetaan vahva symbolinen merkitys eri ryhmiä muodostavina tekijöinä. Identiteetti kielen funktiona ei ole kuitenkaan täysin erillinen sen muista funktioista. Päinvastoin, identiteettiä ilmaistaan ja tuotetaan vuorovaikutuksessa ihmisten keskuudessa ja se liittyy yhteen myös ympäröivän maailman hahmottamisen ja tulkinnan kanssa.

Mikä sitten on yksittäinen kieli, missä menee kielen ja murteen ero? Kysymykseen ei ole yhtä ainoaa oikeaa vastausta. Vanhan sanonnan mukaan kieli on murre, jolla on armeija ja laivasto. Sanonta on varsin osuva ja pitää paikkansa ainakin kahdessa mielessä. Yhtäältä politiikka ja poliittiset rajat määrittävät myös sitä, missä kielten rajat kulkevat. Toisaalta aivan kuten armeija, myös kieli usein edellyttää ”vihollista”, jotain toista kieltä, josta erottautua ja jota vastaan rakentaa omaa olemusta (Irvine & Gal 2000:35).

⁸ Näin voi tapahtua esimerkiksi kokonaisen ryhmän muuttaessa asuinsijaa tai suurten poliittisten ja sosiaalisten muutosten yhteydessä. Yksilön tasolla kollektiivisen identiteetin vaihtaminen tai siitä luopuminen on varsin yleistä.

Kielen ja murteen eroa määrittävät toki muutkin tekijät kuin pelkkä politiikka. Heinz Kloss lanseerasi vuonna 1967 kaksi nykyään hyvin tunnettua termiä, *Abstand* ja *Ausbau*, kuvaamaan niitä kriteerejä, joiden perusteella jokin kielimuoto voi saada itsenäisen kielen aseman. *Abstand*- eli loittokielet eroavat muista kielistä ja kielijatkumoista rakenteellisten ja sanastollisten ominaisuuksiensa perusteella. Toisin sanoen jokin kielimuoto eroaa naapurikielistään niin paljon, että se on selkeästi oma kielensä. Esimerkkejä näistä kielistä ovat suomi suhteessa ruotsiin ja unkari suhteessa sitä ympäröiviin slaavikieliin. Huomattavasti yleisemmät *Ausbau*- eli rakennuskielet ovat puolestaan syntyneet ja erottautuneet muista kielistä tietoisien kielensuunnittelun tuloksena. Ne ovat olleet osa murrejatkumoa, josta on ollut käytännössä mahdotonta sanoa, missä vaiheessa eri murteet muuttuvat eri kieliksi. Jossakin vaiheessa, usein kielenulkoisten sosiaalisten ja poliittisten tekijöiden motivoimana, jotakin murretta tai murreryhmää on alettu kehittämään. Sille on luotu standardoitu kirjakieli, joka on yleensä saanut virallisen aseman jossakin valtiossa tai muussa selvästi rajatussa poliittisessa yksikössä. Sille on kirjoitettu kielioppeja ja sanakirjoja, joiden avulla sitä on ohjattu ja muokattu tiettyyn suuntaan, täyttämään tiettyjä tehtäviä. Yksi näistä tehtävistä on usein ollut erottautuminen lähimmistä naapurikielistä. *Ausbau*-kieliä ovat esimerkiksi norja (*bokmål*) suhteessa tanskaan ja makedonia suhteessa bulgariaan. Toki jokainen *Abstand*-kieli, jolla on oma kirjakielensä, on eräällä tavalla samalla myös *Ausbau*-kieli, sillä kaikkien kirjakielten syntyyn ja kehitykseen liittyy samanlaisia kielen tietoisien muokkaamisen prosesseja. (Joseph 1987:2–3, Söderholm 1998:578–9)

Kirjallistaminen on ylipäätään ollut tekijä, joka on muokannut sekä kieliä itsessään että käsityksiämme siitä, mikä on kieli ja mitä on kieli. Kirjakielestä tulee usein se yhdistävä tekijä, joka kokoaa eri murteiden puhujat yhden kielen puhujiksi (Garvin 1959:30–31). Kirjakielen konsepti liittyy läheisesti ideaan kansalliskielestä, jota käsittelen yksityiskohtaisemmin seuraavassa alaluvussa. Joissain tapauksissa edelleen käytössä olevat kirjakielet toki syntyivät ennen kuin niistä tuli minkään kansakunnan kansalliskieliä. Yleensä kirjakielen kehittäminen ja kansakunnan rakentaminen ovat kuitenkin olleet yhtäaikaista, kiinteästi yhteen nivoutuneita prosesseja. Onkin syytä tarkastella lähemmin, miten standardoitu kirjakieli syntyy.

Einar Haugen (1966:931–3) on esittänyt jo klassikoksi muodostuneen mallinsa kielen standardoinnin neljästä eri vaiheesta.⁹ Ensiksikin kielelle on valittava normi, jokin tietty kieliaines, jolle tuleva kirjakieli perustuu. Kyseessä voi olla jokin yksittäinen murre tai eri tavoin muodostettu yhdistelmä eri murteista. Toiseksi, kielen muoto täytyy kodifioida. Tässä vaiheessa laaditaan sanakirjat ja kieliopit ja luodaan kielelle ortografia. Kapeassa merkityksessään termillä kielen standardointi viitataan joskus lähinnä vain tähän vaiheeseen. Kolmanneksi, kieltä tulee kehittää täyttämään erilaisia funktioita. Tätä varten kieleen lainataan sanoja muista, ”kehittyneemmistä” kielistä tai sitten luodaan uusia sanoja olemassa olevasta kotoperäisestä materiaalista. Lopulta neljänneksi, valitun normin tulee saada sen yhteisön hyväksyntä, jonka käyttöön se on suunniteltu.

Tässä mallissa sekä toinen että kolmas vaihe, kodifiointi ja funktionaalinen kehittäminen, koskevat selkeämmin itse kieltä ja niiden läpiviemiseen osallistuvat myös kielenammattilaiset. Niistä käytetään myös nimitystä korpussuunnittelu. Ensimmäinen ja neljäs vaihe taas liittyvät laajemmin yhteiskunnalliseen kontekstiin ja niissä suurinta roolia näyttelee poliittinen ja kulttuurinen eliitti. Tavoitteena on tietyn kielimuodon valitseminen, sen arvostuksen kohottaminen ja lopulta sen vakiinnuttaminen ainoaksi oikeaksi kirjakieleksi. Nämä toimenpiteet kuuluvat statussuunnittelun piiriin.

Tarkastellessa sitä, mikä on kieli ja mikä ei – tai pikemminkin mistä on tullut kieli ja mistä ei – voidaan vielä todeta, että kielellisten kriteerien törmätessä poliittisiin jälkimmäiset yleensä dominoivat (Joseph 1987:3). Valtionrajojen määrittämällä alueilla operoivien standardikielten vaikutus ja erityisesti sanaston kehitys muodostavat lopulta eroavaisuuksia kielellisissä piirteissä sielläkin, missä niitä ei suunnitteleemattomassa ja jakamattomassa kansankielessä ole ollut¹⁰ (Söderholm

⁹ Haugenin malli edustaa selkeydessään kielentutkijoiden ideaaleja eivätkä kirjakielten syntyprosessit aina noudata kyseistä skeemaa. Monet tutkijat ovat lisäksi sitä mieltä, että vaiheita on itse asiassa huomattavasti enemmän (esim. Nuorluoto 2012:17). Kyseinen malli on kuitenkin tässä yhteydessä käyttökelpoinen, sillä se kuvaa hyvin prosessia siitä tälle tutkimukselle olennaisesta näkökulmasta, että kieliä usein standardoidaan nimenomaan jonkin kansakunnan kansalliskieliksi (ks. myös Kamusella 2001:240–1).

¹⁰ Kotoisia esimerkkejä tästä ovat Ruotsin puoleisessa Tornionjokilaaksossa puhuttava meänkieli ja Pohjois-Norjan kainun kieli eli kveeni, jotka voidaan periaatteessa luokitella suomen kielen murteiksi, mutta jotka eivät ole valtionrajojen asettamien esteiden ja kielellisen syrjinnän takia päässeet osaksi

1998:578). Valtiollisista rajoista tulee vähitellen myös kielirajoja. Hyvinkin yhtenäisestä kieliaineksesta voi täten syntyä useita erillisiä kieliä, kun taas joissakin tapauksissa toisistaan selkeästi eroavat murteet luokitellaan ja koetaan sinnikkäästi yhden ja saman kielen varieteeteiksi. Kielen ja murteen eron yksiselitteinen määrittely onkin lähes mahdotonta, ottaen vielä huomioon, että kaksi yksittäistäkin ihmistä ei koskaan puhu aivan samalla tavalla. Viime kädessä kielenpuhujien muodostama yhteisö itse määrittää mitä kieltä tai minkä kielen murretta se puhuu. Se taas, miten he haluavat ja voivat tämän tehdä, riippuu historiallisista olosuhteista ja yhteiskunnallis-sosiaalisesta kehityksestä (emt. 1998:582).

2.3 Kieli ja kansallisuus – kansalliskieli

Nykyihmisen kansallinen identiteetti on usein sidoksissa siihen, mitä kieltä hän puhuu tai kokee puhuvansa äidinkielenään. Lähes kaikkien nykyisten kansallisten identiteettien taustalla vaikuttaa Euroopassa 1700-luvun lopulla alkanut ja 1800-luvun kuluessa lopullisen muotonsa saanut romanttinen nationalismi eli kansallisuusaaite. Tämän suuntauksen johtohahmoina pidetään erityisesti saksalaisia filosofiä Johann Gottfried von Herderiä ja Johann Gottlieb Fichteä, jotka näkivät ihmiskunnan jakautuvan kansakuntiin, joiden tulisi voida hallita itse itseään. Kieli oli olennainen elementti tässä ajattelussa, jonka mukaan yhtä ja samaa kieltä puhuvat kuuluivat yhteen ja muodostivat erottamattoman luonnollisen kokonaisuuden, kansakunnan, jonka erityisluonne ilmeni kyseisessä kielessä (Joseph 2004:110, Wright 2004:33). Kielelliset erot peilasivat kansojen eroja. Tämän aatteen pohjalta luotiin Saksan ja Italian kansallisvaltiot, mutta erityisen suosittu ja käyttökelpoinen malli siitä tuli suurten imperiumien – Itävalta-Unkarin, Venäjän, Osmanivaltion – sisällä elävien pienempien kansojen keskuudessa (Wright 2004:33–34).

suomen kirjakielen kehitystä. Uudissanat on lainattu ruotsista ja norjasta, jolloin kotoperäisistä aineksista sanastoa kehittänyt suomensuomi on muuttunut yhä vieraammaksi. Kun viime vuosikymmenten aikana kielivähemmistöjen oikeuksiin on kiinnitetty enemmän huomiota ja kielten asemaa alettu tukea, sekä meänkielille että kveenille on päätetty – kieliyhteisöjen omasta tahdosta – luoda omat kirjakielensä. Tähän päätökseen vaikuttaa toki kielellisten piirteiden ohella se tosiasia, että tornionlaaksolaiset ja kveenit eivät yleensä etniskansallisesti identifioitu suomensuomalaisiin. (Söderholm 1998:582–3, 586–9.)

Kieli soveltui kansakunnan perustaksi monestakin syystä. Se on kriteerinä eksklusiivisempi kuin uskonto tai rotu ja selkeämmin määriteltävissä kuin kulttuuri. Kieli on myös helppo esittää alkuperäisenä ja ikuisena kansakuntaa luoneena ja muovanneena ilmiönä (Wright 2000:65). Sitä pidettiin luotettavimpana ja objektiivisimpana kriteerinä, jolla määrittää yksilön kansallisuus.¹¹ Yksi selkeä ongelma kieleen kuitenkin liittyi: sen rajoja ei ollut aina helppo paikantaa. Suurten murrejatkomaiden Euroopassa oli lähes mahdotonta sanoa mihin kieliin eri murteet kuuluivat. Tarvittava rajattavuus oli kuitenkin saavutettavissa kodifioimalla kirjakieli, joka yhdistää kansakuntaan kuuluvat ja samalla erottaa ne muista ryhmistä (Garvin 1959:30–31). Juuri tässä kohtaa yllä kuvailtu kirjakielen kehittämisprosessi ja kansakunnanrakentamisprojekti kohtaavat.

Kielen rooli eri nationalismeissa toki vaihtelee. Paljon on kiinni olosuhteista sekä ennen kaikkea kansakuntaa rakentavan eliitin strategioista, minkälaiseksi kielen merkitys ja funktio muodostuu. Joissakin tapauksissa sen osuus kansakuntakonseption muotoutumisessa on hyvinkin olennainen ja yksiselitteinen kun taas toisissa se on varsin monimutkainen tai jopa vähäinen. Nuorluotoa (2003:145) lainaten ”ne kansakunnat, joiden synty on ollut jokseenkin itsestään selvää ja joiden siten ei ole tarvinnut pyrkiä maksimoimaan identiteettinsä pohjana olevien tekijöiden eksklusiivisuutta, eivät ole tarvinneet kieltä nationalisminsa tueksi siinä määrin kuin ne kansakunnat, jotka ovat muotoutuneet myöhään ja jotka ovat saavuttaneet identiteettinsä erottautumalla jostain olemassa olevasta”. Valtiot ja kansakunnat eivät kuitenkaan voi olla kielellisesti täysin neutraaleja – kieli on siis aina mukana tavalla tai toisella.

Tarkastellessa kieltä ja kansallisuutta ja erilaisia kansakunnanrakennusprojekteja, on kenties mielekästä erottaa toisistaan kielen ensisijainen rooli yhtäältä kansakuntaisuuden lähteenä, perustana, ja toisaalta kansakuntaisuuden merkitsijänä,

¹¹ 1800-luvulla säännölliset väestönlaskennat tulivat osaksi valtioiden politiikkaa. Merkitystään kasvattanut kansallisuus ja sen tilastollisen määrittelyn ja mittaamisen ongelmat nousivat puheenaiheeksi kansainvälisissä tilastotieteen kongresseissa vuosina 1853 ja 1860. Vuonna 1872 järjestetty kolmas kongressi Pietarissa päättyi kannattamaan saksalaisen filologin ja tilastotieteilijän Richard Böckhin tulkintaa, jonka mukaan kieli oli ainoa pätevä kansallisuuden indikaattori. Kieli voitiin myös objektiivisesti laskea ja taulukoida. Kongressi suositteli sisällyttämään kysymyksen kielestä kaikkiin väestönlaskentoihin. Näin ollen kielen asema kansallisuuden merkitsijänä tunnustettiin virallisesti, ainakin tilastotieteen piirissä. (Hobsbawm 1994:110–2, Kamusella 2001:239–40.)

symbolina. Edellisessä tapauksessa kieli koetaan yhtenä ja usein jopa olennaisimpana niistä elementeistä, joista jonkin ryhmän yhtenäisyys ja erillisuus kumpuaa ja joille kyseinen kansakunta perustuu. Tällöin kielen tulee jo olla melko hyvin erottunut muista kielistä ja sillä tulee mielellään olla aikaisempaa historiaa esimerkiksi kirjallisuuden kielenä. Jälkimmäisessä taas varsinainen idea kansakunnasta muodostuu kielestä riippumatta tai siitä huolimatta ja kansakunnan erillisuus perustuu aluksi muille tekijöille. Joissain näistä jälkimmäisistä tapauksista kieli eroaa, ainakin alkuvaiheessa, niin vähän jonkin toisen ryhmän kielestä, että kansakuntaisuus ei voi suoranaisesti perustua sille. Toisissa taas hahmoteltu kansakunta käsittää kielellisesti niin heterogeenisen joukon ihmisiä, ettei yhtä kielimuotoa voida nostaa kansakuntaan kuulumisen kriteeriksi. Romanttisen nationalismen mallilla ja sen kieleen liittämällä arvoilla on kuitenkin niin paljon vaikutusvaltaa, että kieli halutaan lopulta mukaan. Kielestä pyritään siis joka tapauksessa luomaan yksi kansakuntaisuuden elementti. Tähän tarkoitukseen kieltä aletaan tietoisesti muokata ja levittää tavoitteena luoda kielellinen todellisuus, joka vastaa kansakuntakäsityksen tarpeita.

Käytännössä kielen muokkaaminen kansakunnan tarpeisiin koskettaa kaikkia edellisessä alaluvussa lueteltuja kirjakielen kehittämisen vaiheita. Kansalliskielen normin tulee olla sellainen, jonka kaikki kansakuntaan kuuluvat tai siihen mukaan halutut voivat ottaa käyttöönsä. Sen tulee myös kuvata kansakuntaa, sen luonnetta ja asemaa, ja symboloida sen erikois- ja ainutlaatuisuutta. Yleensä perustaksi on valittu tai valikoitunut kielimuoto, jolla on jo valmiiksi ollut arvostettu asema, lähinnä sen puhujien sosiaalisen ja poliittisen arvovallan kautta (Joseph 1987:59,160, Haugen 1966:932).¹² Tyypillisesti valinta osuu urbaaniin, eliitin käyttämään kielimuotoon. Romantiikan aikana ja sen vaikutuksesta aitoa, oikeaa kieltä on myös etsitty keskusten ulkopuolelta, maaseudulta, todellisen kansan parista. Joskus kiista kirjakielen perustasta on synnyttänyt varsinaisen murren sodan. Tätä välttääkseen joidenkin kielten osalta on päädytty yhdistelemään eri murteita ja niiden piirteitä. Tämä tuottaa tietysti

¹² Poikkeus vahvistaa säännön: Kroatiaassa kirjakielen perustaksi valittiin pääkaupunki Zagrebissa puhuttavan ja eliitin käyttämän kajkaavimurteen sijaan štokaavimurre, jonka avulla pyrittiin saavuttamaan mahdollisimman laaja kielenpuhujayhteisö (ks. 3.1 ja 3.3).

melko keinotekoisien tuloksen, mikä tietyssä kontekstissa voi silti olla kaikkein hyväksyttävien malli.¹³

Toisaalta kansakunnan käyttöön ja symboliksi tarkoitetun kirjakielen tulee myös selkeästi erottaa kansakunta muista. Tästä seuraa usein monimutkaista rajanvetoa, jossa pienetkin kielelliset erot voivat näytellä suurta roolia. Kuten kaikkien muidenkin kansakunnan ominaisuuksien kohdalla, perimmäisenä tavoitteena on sisäisten erojen minimointi ja ulkoisten maksimointi (Haugen 1966:927). Kieltä kodifioitaessa myös kirjaimiston valitsemisella ja oikeinkirjoitussäännösten laatimisella voidaan erottaa kieli läheisistä naapurikielistä tavalla, johon on helppo liittää suuri symbolinen merkitys (Suleiman 2007:54, Kamusella 2001:246–7). Kansalliskieltä täytyy myös pystyä käyttämään monipuolisesti – sillä tulee voida tuottaa kaunokirjallisuutta, tiedettä ja lakitekstejä ja sen tulee täyttää kaikki modernin yhteiskunnan kielelle asettamat vaatimukset. Laajennettaessa kielen funktioita ja kehittäessä sen sanavarastoa voidaan pyrkiä välttämään lainasanoja tai pääsemään niistä kokonaan eroon luomalla uusia sanoja ja termejä kotoperäisistä aineksista. Tämä purismi kohdistuu erityisesti sanoihin ja piirteisiin, jotka ovat lähtöisin kielistä, joiden koetaan tavalla tai toisella uhkaavan omaa kieliprojektia.

Viimeinen vaihe, yhteisön hyväksyntä, on usein kriittisin. Kun kieli on tarkoitettu jonkin ihmisjoukon kansakuntaisuuden symboliksi, hyväksyntä edellyttää myös kyseisen kansakuntakonseption omaksumista. Joissain tapauksissa idea kansakunnasta on tässä vaiheessa jo niin vakiintunut, että kirjakieli hyväksytään automaattisesti osana sitä. Mitä voimakkaampaa ja laajempaa kansakuntaan sitoutuminen on, sitä suurempia kielellisiä eroja ollaan valmiita hyväksymään, joskus jopa siinä määrin, että kyseessä on tosiasiallisesti kielenvaihto.¹⁴ Useammin kansakunnanrakentamis- ja kirjakielenluomisprosessit kuitenkin kulkevat käsi kädessä toisiaan tukien. Tällöin on myös mahdollista

¹³ Huomionarvoista on, että kaikkien kirjakielten syntyyn ja vakiinnuttamiseen liittyy tietoista kehittelyä ja muokkausta niin, että loppujen lopuksi kaikki kirjakielet ovat enemmän tai vähemmän keinotekoisia. Ne eivät edusta mitään luonnollista kielimuotoa sinänsä eivätkä siten ole varsinaisesti kenenkään äidinkieliä (Joseph 1987:17, Nuorluoto 2003:5). Kirjakielen ”äidinkieliset” puhujat oppivat sen koulussa, muussa kanssakäymisessä virallisten tahojen kanssa sekä lukemalla kirjoja ja seuraamalla kirjakieltä käyttäviä medioita.

¹⁴ Ranska on esimerkki maasta, jossa vähemmistökielten puhujat ovat ranskalaisuuttaan korostaakseen käytännössä luopuneet alkuperäisistä kielistään. Prosessia ei tietenkään voi pitää täysin vapaaehtoisena, sillä se on alun alkaen sisältänyt huomattavaa painostusta keskushallinnon taholta.

että jokin ryhmä, kokiessaan mahdottomaksi samastua suunniteltuun kansalliskieleen, samalla jättäytyy koko kansakunnan ulkopuolelle. Kielen hyväksymistä ja leviämistä kohderyhmän parissa voidaan edistää myös käytännön tavoin. Tehokkaita keinoja ovat kyseisen kielen säätäminen kouluopetuksen kieleksi ja samoin armeijassa, valtionhallinnossa ja muissa yhteiskunnallisissa instituutioissa käytettäväksi kieleksi. Tämä yleensä edellyttää kansakunnan viimeisen kehitysvaiheen, oman kansallisvaltion, olemassaoloa. Kuitenkin jo aiemmin sanomalehdistöllä ja yleistyneellä lukutaidolla on ollut suuri vaikutus monien kansalliskielten leviämisessä.¹⁵

Niiden kansakuntien kohdalla, jotka eivät suoranaisesti perustu kieleen, alkuperäinen romanttisen nationalismien idea kielen ja kansakunnan yhteneväisyydestä on siis säilytetty, mutta kuvio on käännetty pääläelleen. Siinä missä romantikoille kieli teki kansakunnan, nykyään yhä useammin kansakunta tekee itselleen kielen. Tällaiset ”tehdyt” kielet eivät toki suinkaan ole täysin keksittyjä, vaan pohjaavat aina todellisuuteen. Kyseessä on enemmänkin kielellisen todellisuuden tarkoitushakuinen tulkinta, jossa tiettyjä piirteitä korostetaan ja tietyt jätetään huomioimatta. Tätä seuraa sitten todellisuuden muokkaaminen tiettyyn suuntaan, kuten yllä olen kuvailut. Lopputulos on kuitenkin yleensä sama: kansakuntaisuuden vakiinnuttua kielestä tulee oleellinen osa kansallista identiteettiä ja kansakunnan jäsenet pitävät kieltään yhtenä niistä tekijöistä, jotka erottavat heidät muista kansakunnista.

Yhteenvedona voidaan todeta, että jonkin kielimuodon standardoiminen ja kohottaminen kansalliskieleksi on ennen kaikkea poliittinen ja ideologinen projekti. Tiettyihin tarpeisiin ja tiettyjä päämääriä toteuttamaan luotu kieli ei koskaan ole koko kansan, useimmiten ei varsinaisesti yhdenkään ihmisen, äidinkieli vaan enemmän tai vähemmän keinotekoinen luomus, joka kuitenkin lopulta saa hyväksynnän. Kansakuntaa rakennettaessa yhtenäisen kansalliskielen ideaali on niin vahva, että se peittää alleen todellisen kielellisen monimuotoisuuden ja hajanaisuuden. Kansalliskielestä muodostuu eräänlainen platoninen idea, joka on olemassa kaikkien

¹⁵ Benedict Anderson (2007:77–88) puhuu kirjapainokapitalismista, jonka myötä syntyi yhtenäisiä kirjakieliä myös näillä kielillä lehtiä ja kirjoja lukevia yhteisöjä, jotka muodostivat ”kansallisesti kuvitellun yhteisön alkion” (s. 85) ja joiden ympärille kansakunnat myöhemmin rakentuivat. Andersonin korostamat kirjapainot ja sanomalehdistö saattoivat tosin olla kaikkein keskeisimmässä roolissa ainoastaan niillä harvalukuisilla alueilla, joilla lukutaito oli edes jokseenkin yleistä parisataa vuotta sitten.

erilaisten ja epätäydellisten versioidensa takana ja yläpuolella (Hobsbawm 1994:68). Kansalliskielet ovat pitkälti samanlaisia sosiaalisia konstruktioita, kuviteltuja yhteisöjä, kuin ne kansalliset identiteetit, joita oikeuttamaan ja vahvistamaan ne on luotu. Ne synnytetään, muotoillaan, kehitetään ja vakiinnutetaan hyvin samalla tavalla, samankaltaisten toimenpiteiden ja prosessien kautta kuin kansakunnatkin.

2.4 Kieli-identiteetti

Kieli-identiteetti¹⁶ tai kielellinen identiteetti on suhteellisen uusi käsite, jonka käyttö on kuitenkin viime aikoina selvästi yleistynyt. Tässä tutkimuksessa käyttämäni määritelmän mukaan kieli-identiteetti tarkoittaa identifioitumista tiettyyn kieleen, kielenpuhujaksi ja kieliryhmän jäseneksi. Kieli-identiteetti on se osa yksilön tai ryhmän identiteettiä, joka liittyy siihen kieleen tai kieliin, joita kyseinen yksilö tai ryhmä käyttää (Bugarski 2010:34). Kielellisessä identifioitumisessa oleellista on kieleen ja sen puhujiin liitetyt asenteet, arvostukset ja merkitykset, jotka puolestaan liittyvät laajempiin sosiaalisiin ja poliittisiin ilmiöihin. Asenteet muihin kieliin ja niiden puhujiin vaikuttavat yhtä lailla. Kieli-identiteetti ei merkitsekään vain tietyn kielen puhumista, vaan se kattaa myös kielen sisältämät arvo- ja tunne merkitykset, ajatustavat – usein koko maailmankuvan – ja sitä kautta yhtenäisyyden tunteen muiden kielenpuhujien kanssa (Iskanus 2006:64). Kieli-identiteetti voi vaihdella laadultaan: se voi olla vahva tai heikko, selkeä tai monitulkintainen ja enemmän tai vähemmän merkityksellinen.

Kuten muutkin identiteetit, kieli-identiteetti on sidoksissa sosiokulttuuriseen ja historialliseen kontekstiinsa. Se on muovautunut aikojen saatossa ja myös reagoi ympäristössä tapahtuviin muutoksiin. Kieli-identiteetti pohjautuu niihin kulttuurisiin tulkintoihin, joita yksilö omien olosuhteidensa kautta tekee suhteestaan kieleen (Iskanus 2006:76). Siinä missä kieli tuottaa identiteettejä, sillä myös tuotetaan niitä. Kielellä on tärkeä merkitys kulttuurisena symbolina sekä kielenkäytön kautta välittyvänä viestinä yksilön ja ryhmän identiteetistä. Sen ryhmän ohella, jonka kanssa kieli-identiteetti jaetaan, oleellisia ovat myös ne ryhmät, jotka tällä tavoin suljetaan

¹⁶ On hyvä tähdentää, että tässä tutkimuksessa kieli-identiteetillä viitataan yksilön ja ryhmän kielelliseen identifioitumiseen eikä jonkin tietyn kielen ”identiteettiin”.

ulkopuolelle. Kieli-identiteetin ytimessä on usein tietystä kielestä ja kieliryhmästä erottautuminen. Kielellä on aina roolinsa ryhmänmuodostuksessa: se ei ehkä ole yksin riittävä peruste samastumiselle, mutta se on aina läsnä yhtenä tekijänä (Wright 2000:73).

Kieli-identiteettiin liittyvät kielenulkoiset tekijät voivat olla eri kielten kohdalla hyvin erilaisia. Ne voivat liittyä alueeseen, uskontoon, politiikkaan tai vaikkapa populaarikulttuuriin. Eri yhteisöt myös antavat kielille erilaisia merkityksiä. Joissakin tapauksissa kieli-identiteetti on lähes merkityksetön käsite, joissakin taas kielellinen identifioituminen on kollektiivisen identifioitumisen ytimessä. Kielen yhdistäminen tiettyyn kulttuuriin ja kansallisuuteen sekä kielen erityisyyden ja erillisyyden määrittäminen ja korostaminen ovat kuitenkin viime kädessä poliittisia tekoja, jotka eivät noudattele mitään luonnollisia kielten ja kulttuurien välisiä eroja (Jukarainen 2001:148). Rakenteellisesti yksi ja sama kieli voi tuottaa useita eri kieli-identiteettejä, samoin kuin toisistaan varsin selkeästi eroavia kielimuotoja puhuvat ihmiset voivat jakaa saman kielellisen identiteetin.¹⁷

Kieli-identiteetti esiintyy ja ilmenee harvoin muista identiteeteistä irrallisena ilmiönä, vaan useimmiten kietoutuneena yhteen erityisesti kansallisen identiteetin kanssa. Käsitteet kieli-identiteetti ja kansallinen identiteetti on kuitenkin pakko erottaa toisistaan, koska niiden sisällöt eivät välttämättä kohtaa. Hyviksi esimerkeiksi tästä käyvät sellaiset laajalle levinneet kielet kuten espanja, ranska ja englantia, joiden puhujat identifioituvat kyllä kieleensä mutta eivät suinkaan jaa samaa kansallista identiteettiä kaikkien muiden kyseisen kielen puhujien kanssa (Nuorluoto 2003:148). Toisaalta Sveitsi on esimerkki kansakunnasta, joka ei ole tarvinnut yhteistä kieltä. Suomessa puolestaan usein varsin vahvan kieli-identiteetin omaavat ruotsinkieliset ovat yleensä kansallisuudeltaan suomalaisia. Romanttisen nationalismin vahvasta perinteestä huolimatta Euroopassakaan kielellisen ja kansallisen identiteetin korrelaatio ei siis aina ole niin yksiselitteinen kuin voisi kuvitella.

¹⁷ Esimerkiksi edellisistä käy entinen serbokroaatti ja jälkimmäisistä puolestaan arabia, jonka puhujat identifioituvat arabiankieliseksi, vaikka heidän käyttämänsä murteet eroavat toisistaan niin paljon, etteivät ne aina ole keskenään ymmärrettävissä.

Kieli-identiteetistä on tehty viime aikoina jonkin verran tutkimusta, joka on tämän työn kannalta relevanttia. Sanna Iskanius (2006) on tutkinut väitöskirjassaan Suomessa asuvien venäjänkielisten nuorten kieli-identiteettiä. Hän löysi haastateltaviensa parista viisi eri kieli-identiteettityyppiä: suomenmieliset; kaksikieliset; venäjänkieliset ja -mieliset; venäjänkieliset; venäjänkieliset ja suomalaiskieliset. Iskaniuksen haastateltavien nuorten parissa etniskansallinen ja kielellinen identifioituminen olivat vahvasti yhteen kietoutuneita. Kieli-identiteettiin vaikuttavista taustatekijöistä merkityksellisimpiä olivat äidinkieli, kotikieli ja koulunkäynti Suomessa. Myös kieli- ja kansallisuusasenteet, kielen käyttö eri tilanteissa ja itsearvioitu kielitaito olivat yhteydessä kielelliseen identifioitumiseen. (Iskanius 2006: 178–182.)

Matthew H. Ciscel (2007) on tutkinut kieltä ja identiteettiä enimmäkseen yliopistop opiskelijoista koostuvan kohderyhmän parissa Moldovassa, jonka kieli- ja identiteettipoliittisessa tilanteessa on paljon yhtäläisyyksiä Montenegron kanssa. Tutkimustulosten mukaan kielen rooli sosiaalisten identiteettien muotoutumisessa on merkittävä johtuen erityisesti sekä enemmistö- että vähemmistöryhmien parissa esiintyvistä kielinationalismista. Tästä huolimatta kansallisen ja kielellisen identiteetin korrelaatio oli kaikkea muuta kuin itsestään selvä. Kansallisuudeltaan moldovalaisten keskuudessa oli sekä romanian-, moldovan- että venäjänkielisiä. Venäjänkielisiksi identifioituvat saattoivat puolestaan olla kansallisuudeltaan moldovalaisia, venäläisiä tai ukrainalaisia. Yksilöt eivät siis olleet pakotettuja omaksumaan ylhäältä tarjottuja identiteetikategorioita sellaisinaan, vaan heillä oli paljon valinnanvaraa. Suurin osa kaksikielisen taustan omaavista identifioitui kuitenkin venäjänkielisiksi, mikä kertoo venäjän asemasta yhtäältä prestiisikielenä ja toisaalta eri etniskansallisten ryhmien välisen kommunikaation kielenä. Mielenkiintoista on myös se, kuinka rakenteellisesti yhtä ja samaa kieltä puhuvat henkilöt identifioituivat osaksi romaniankielisiksi ja osaksi moldovankielisiksi. Tältä osin yhden tai toisen kieli-identiteetin omaksumista ei selittänyt mikään yksittäinen tekijä, mutta taustalla vaikuttavista seikoista erottuivat selkeimmin perhetausta ja kielenkäyttötilanteet sekä jossain määrin myös poliittinen suuntautuminen. (Ciscel 2007: 86–94, 141–3.)

Pirjo Jukaraisen väitöskirjatutkimus (2001) keskittyi valtionrajoihin ja niiden vaikutukseen identiteetille, mutta myös hänen Suomen ja Venäjän sekä Ruotsin ja

Suomen välisten rajaseutujen peruskoulu- ja lukioikäisiä nuoria koskevassa tutkimuksessaan kielen identiteettiä rakentava ja uudelleentuottava rooli nousi esiin. Oma äidinkieli oli keskeinen identiteetin määrittäjä erityisesti venäläisnuorille. Muidenkin nuorten osalta erittely äidinkielen ja muiden kielten kesken oli hyvin merkittävä osa identiteetin rakentamista. (Jukarainen 2001: 145–6, 148.)

3 Kielet ja kielipolitiikka keskisen etelä-slaavin alueella

Montenegrossa sekä koko keskisen eteläslaavin puhuma-alueella¹⁸ nykyään vallitsevaan kielitilanteeseen on tultu monen mutkan kautta. Erityisen merkittävä historiallinen rooli on ollut serbokroaatilla, jonka synnylle, kehitysvaiheille ja hajoamiselle omistan suuren osan tästä luvusta. Voidaan perustellusti sanoa, että nykyisiin eteläslaavilaisiin kirjakieliin johtava standardointikehitys alkoi toden teolla vasta 1800-luvulla (Nuorluoto 2010b:58-9). Tämän vuoksi käsittelen tätä edeltävää aikaa vain lyhyesti ja keskityn 1800-luvulla alkunsa saaneisiin kielellisiin, sosiaalisiin ja poliittisiin prosesseihin, joista osa on edelleen käynnissä ja jotka ovat kaikki vaikuttaneet nykypäivän tilanteeseen. Mukana kulkee myös teema identiteetti, sillä keskisen eteläslaavin alueella, kuten niin usein muuallakin, identiteet(e)illä on ollut ratkaiseva vaikutus kielitilanteen kulloiseenkin luonteeseen, erityisesti kirjakielten osalta.

3.1 Murretausta

Keskisen eteläslaavin kielialueella puhutaan neljää päämurretta: štokaavia, čakaavia, kajkaavia ja torlakia. Nimityksen tulevat interrogatiivipronominin 'mikä' edustumista lukuun ottamatta torlakia, joka on alueellinen nimitys. Čakaavia puhutaan Istriian niemimaalla sekä Dalmatian rannikoilla ja saaristossa. Kajkaavia puhutaan Zagrebin ympäristössä ja torlakia puolestaan Kaakkois-Serbiassa Bulgarian ja Makedonian rajan tuntumassa. Štokaavia puhutaan kaikkialla muualla ja se on keskisen eteläslaavin murteista selkeästi laajin sekä maantieteellisesti että puhujamäärältään (Ivić 2001:35). Štokaavi jakautuu aksenttijärjestelmän perusteella edelleen vanhaštokaaviin ja

¹⁸ Keskisen eteläslaavin puhuma-alueella tarkoitan sitä kielellis-maantieteellistä aluetta, jossa aikoinaan käytettiin serbokroaattia ja jossa nykyään on käytössä neljä toisilleen erittäin läheistä sukua olevaa kirjakieltä – bosnia, kroaatti, montenegro ja serbia. Dalibor Brozović on käyttänyt poissulkevaa määritelmää, jonka mukaan keskisen eteläslaavi on eteläslaavilainen kieli, joka ei ole bulgariaa, makedoniaa tai sloveenia (Nuorluoto 2010b:64).

uusštokaaviin (emt. 76–7). Keskisen eteläslaavin murteet voidaan luokitella myös kantaslaavin jat-äänteen nykyedustumien perusteella kolmeen varieteettiin: ijekaaviin (*vrijeme*), ikaaviin (*vrima*) ja ekaaviin (*vrema*).

Serbokroaatti sekä kaikki alueen nykyiset kirjakielet perustuvat uudempiin štokaavimurteisiin. Niiden ijekaavista varieteettia puhutaan alueen etelä-, keski- ja länsiosissa ja sille pohjautuvat nykyiset kroaatin, bosnian ja montenegron kirjakielet. Serbian kielessä on virallisesti käytössä entisen serbokroaatin tavoin kaksi ääntämystä – ijekaavin lisäksi ekaavi, jota puhutaan lähes kauttaaltaan nykyisen Serbian valtion alueella ja joka tosiasiallisesti dominoi serbian kirjakielessä. Ikaavinen ääntämys on käytössä Dalmatiassa sekä osissa Bosniaa ja Slavoniaa eikä se sisälly minkään nykykielen standardiin sellaisenaan.

Poliittiset ja etniskansalliset rajat eivät vastaa murrerajoja keskisen eteläslaavin alueella (Greenberg 2004:35). Čakaavia ja kajkaavia puhuvat tosin ainoastaan kroaatit ja torlak on yksinomaan serbialainen murre (Nuorluoto 2003:99). Štokaavia puhutaan kuitenkin laajasti kaikkien eri ryhmien keskuudessa, ja kuten todettua, kaikki nykykirjakielen perustuvat uudempiin štokaavimurteisiin. Poliittiset olosuhteet ovat silti ajoittain vaikuttaneet murrejakaumaan. Osmani-imperiumin levitessä Balkanille ortodoksiväestöä muutti eteläisiltä ja itäisiltä alueilta pohjoiseen, länteen ja luoteeseen ja he toivat mukanaan štokaavimurteen alueille, joilla sitä ei aikaisemmin puhuttu (Ivić 2001:37–8, 65). Erityisen laajalle levisi niin sanottu itähertsegovinalainen ijekaavinen uusštokaavimurre, jota puhuivat suurimman muuttajaryhmän muodostaneet Hertsegovinan, Montenegron ja Sandžakin vuoristoseutujen asukkaat (emt. 68–70, 191). Myös 1990-luvun sotien aiheuttamat väestöjen siirtymät ovat saattaneet vaikuttaa tavalla, joka edellyttää murrekarttojen uudelleen piirtämistä. Kaiken kaikkiaan on tärkeää todeta, että vaikka kielialuetta tällä hetkellä pirstoo useiden eri kirjakielten olemassaolo, keskisen eteläslaavin kohdalla on kysymys geneettisesti yhdenmukaisesta kielellisestä järjestelmästä (Nuorluoto 2003:98, Bugarski 2004:3, Baotić 2004:119).

3.2 Varhaiset kirjalliset traditiot

Vanhin slaavilainen kirjallinen traditio on muinaiskirkkoslaavi, joka sai alkunsa 800-luvun loppupuolella Bysantin lähettäessä munkkiveljekset Konstantinoksen ja Methodioksen Määrin ruhtinaan Rastislavin pyynnöstä saarnaamaan Jumalan sanaa slaaviksi hänen alueelleen. Methodios ja Konstantinos, joka tuli kuolemansa jälkeen paremmin tunnetuksi munkkinimellään Kyrillos, olivat kotoisin Thessalonikin seudulta ja kehittivät saarnaustarkoitukseen slaavilaisen kirjakielen, joka pohjautui eteläslaavin eteläisimpiin murteisiin. Sitä kirjoitettiin ensin heidän itsensä laatimalla glagoliittisella kirjaimistolla, joka korvautui myöhemmin heidän oppilaidensa kehittämällä kyrillisellä kirjaimistolla. Kroatiassa tosin glagolitsan käyttö jatkui huomattavasti pitempään. Muinaiskirkkoslaavi levisi laajasti erityisesti ortodoksisten slaavien asuttamille alueille, joilla siitä tuli ainoa käytössä ollut liturgiakieli. Myöhemmin sitä seurasivat kirkkoslaavin alueelliset redaktiot. (Nuorluoto 2003:31–36).

Serbiassa oli myöhäiskeskiajalla käytössä serbiankirkkoslaavi. Kirkkokielen rinnalle syntyi jo varhain kansanmurrepohjainen kansliakieli, jolla laadittiin erilaisia maallisia dokumentteja (Nuorluoto 2003:100). Kyseessä oli funktionaalinen diglossia, jossa toisistaan varsin selkeästi eroavat kirkkokieli ja kansankieli esiintyivät rinta rinnan, mutta aina eri yhteyksissä (Nuorluoto 2010b:65–6). Serbiankirkkoslaavilainen traditio hiipui laajoihin migraatioihin Serbian keskiaikaisen valtion ydinalueilta nykyisestä Etelä-Serbiasta ja Kosovosta kohti pohjoista ja luodetta. Vojvodinan alueella serbiankirkkoslaavin korvasi 1700-luvulla venäläisten munkkien mukanaan tuoma venäjänkirkkoslaavi. 1700-luvun lopulta alkaen kirkkokieleen alkoi sekoittua kansanmurteiden aineistoa ja kirjallisuus muuttui hyvin kirjavaksi (Nuorluoto 2010b:66). Vojvodinassa venäjänkirkkoslaavin ja kansankielisten elementtien sekoituksesta kehittyi slavenoserbia, jota ei kuitenkaan missään vaiheessa muodollisesti kodifioitu (Dronjić 2011:7).

Kroatiassa oli 1800-luvulle tultaessa kehittynyt alueellisten murteiden pohjalta useita eri kirjallisia traditioita. Ne olivat kaikki kuitenkin hyvin paikka- ja aikasidonnaisia, eikä mistään standardikielestä voida puhua yhdenkään osalta. Myöhemmän kirjakielikeyhityksen kannalta oli merkittävää, että Dubrovnikin rannikkokaupungissa

uuden ajan alussa syntynyt renessanssi- ja barokkirjallisuus edusti štokaavimurretta (Nuorluoto 2010b:66). Kroatian tavoin Bosniassa on ollut pitkä kansankielinen traditio ilman varsinaista standardikieltä. Kirjaimistona käytettiin ensin omintakeista kyrillitsaa, bosančicaa. Islamisoitumisen jälkeen käytettiin useimmiten arabialaista kirjaimistoa, jolla tuotettiin niin sanottua alhamijado-kirjallisuutta (Mønnesland 2004:130). Montenegron alueella laaditut kirjoitukset voidaan lukea serbialaiseen kirjakieliperinteeseen (Nuorluoto 2003:104).

3.3 Serbokroatin synty ja sen aatteellinen tausta

Serbiassa alkoi 1800-luvun vaihteessa vähittäinen kirjakielen kansankielistäminen, joka huipentui Vuk Karadžićin vuonna 1818 julkaisemaan Serbian kielen sanakirjaan. Sanakirjassaan Vuk myös uudisti oikeinkirjoitusta soveltaen kehittämäänsä fonologista kyrillistä ortografiaa (Nuorluoto 2003:108). Vuk oli kotoisin itäisestä Hertsegovinasta ja eräiden oikeinkirjoitussääntöjen ohella hänen serbian kielelle valitsemansa eteläinen ijekaavinen murrepohja herätti kiivasta vastustusta. Uudistukset synnyttivät aina vuosisadan puoleenväliin kestäneen kieliriidan, jossa Vukin malli nousi lopulta yleisesti hyväksytyksi (mp.). Vuk ammensi innoitusta romanttisesta nationalismista ja tallensi ja julkaisi myös paljon serbialaista kansanrunoutta.

Kroatiassa syntyi 1830-luvulla ajatus yhdistää eteläslaavilaiset kielimuodot ja niiden pohjalta syntyneet moninaiset kirjalliset traditiot yhdeksi yhtenäiseksi standardikieleksi. Idean taustalla vaikutti illyrismi, romanttiseen nationalismiin tukeutuva aatesuuntaus, jonka mukaan kaikki eteläslaavit muodostivat yhden kansakunnan, jonka tulisi saavuttaa poliittinen itsenäisyys. Illyrialaisen liikkeen johtohahmon Ljudevit Gajin ajattelu perustui herderiläiseen kielen ja kansakunnan yhteneväisyyden ideaan. Hänen mukaansa ”kansakuntien ja kansojen geneettisten suhteiden tunnistamiseen on käytössä vain yksi erehtymätön väline, kielitiede” (Gaj 1835:235, lainattu Škiljan 2010:29). Illyristien tavoitteeksi tuli Saksan ja Italian mallin mukainen kansallinen yhtenäisyys kielellisen yhtenäisyyden kautta (Nuorluoto 2001:128). Gaj toki tunnusti, että kyseisellä hetkellä eteläslaavit olivat jakautuneet useisiin erillisiin ryhmiin, muttei pitänyt sitä esteenä laajemman kansakunnan synnylle. Hänelle kroaatit, serbit, bosnialaiset ja muut vastaavat ryhmät olivat eräänlaisia

kaikenkattavan illyrialaisuuden alakategorioita, alueellisia varieteetteja, samalla tavalla kuin venetsialaiset, lombardialaiset ja toscanalaiset olivat italialaisuuden alakategorioita (Škiljan 2010:29–30). Illyrismin kannattajat kokivat, että eri eteläslaavilaisten ryhmien kollektiivinen identiteetti ei ollut vielä kehittynyt selkeäksi ja vahvaksi kansalliseksi identiteetiksi, jolloin ne voitaisiin hyvinkin saada identifioitumaan keskenään yhteisten ominaisuuksiensa perusteella.¹⁹ Ja näitä yhteisiä ominaisuuksia ryhmillä kyllä oli, erityisesti ja sopivasti juuri kielen osalta (Wachtel 1998:22).

Siinä missä Serbiassa kirjakielitilannetta monimutkaisti jako yhtäältä kirkolliseen kieleen ja toisaalta kansankieleen, Kroatiassa suurimmaksi haasteeksi muodostui murrepohjan valinta. Gajn johdolla uuden kirjakielen perustaksi valittiin lopulta ijekaavinen štokaavimurre. Tätä valintaa voidaan hyvällä syyllä pitää erikoisena, sillä se oli kroaattien keskuudessa vähiten käytetty murre eikä sitä puhuttu kulttuurisessa keskuksessa Zagrebissa, joka kuuluu kajkaaviseen murrealueeseen. Myös Gaj itse oli kajkaavin puhuja ja joutui näin ollen luopumaan omasta murteestaan. Štokaavin valintaa selittävät kuitenkin monet tekijät. Ensinnäkin, štokaavimurre on maantieteellisesti laajin keskisen eteläslaavin murteista. Tätäkin merkityksellisempi oli se tosiasia, että Vuk oli jo hieman aikaisemmin alkanut kehittää serbian kirjakieltä ijekaavisen štokaavimurteen pohjalle. Mikäli illyrialaisen kansakunnan tuli kattaa kaikki eteläslaavin puhujat, serbien mukaan saaminen oli välttämätöntä (Nuorluoto 2003:111). Štokaavin valinnan avulla oli lisäksi mahdollista integroida kauempana Zagrebista sijaitsevat, kroaattien asuttamat, štokaavia puhuvat alueet osaksi Kroatian maita (Greenberg 2001:18). Taustatekijöinä vaikuttivat myös arvostettu, uuden ajan alussa Dubrovnikissa syntynyt kirjallisuus, joka oli štokaavista, sekä čakaavisen ja kajkaavisen murrealueen sisäinen hajanaisuus (Nuorluoto 2010a:80).

Gaj hengenheimolaisineen hahmotteli štokaaviin pohjautuvan mallin kirjakielestä 1830-luvun kuluessa, ja se tulikin pian yleisesti hyväksytyksi kroaattien keskuudessa. Gaj uudisti myös Kroatiassa varsin hajanaisesti käytetyn latinalaisen kirjaimiston

¹⁹ Bulgariassa erillinen kehitys oli kuitenkin lopulta ehtinyt niin pitkälle, ettei bulgarialaisia enää saatu mukaan illyristien projektiin. Myös sloveenien keskuudessa pyrkimykset oman kirjakielen kehittämiseksi ja poliittisen autonomian saavuttamiseksi olivat jo käynnistyneet.

tuomalla siihen tšekin mallin mukaiset diakriitit eli niin sanotut hattupääkirjaimet (Nuorluoto 2010b:69). Vuonna 1850 pidettiin Wienissä konferenssi kielikysymyksen tiimoilta ja sen tuloksena allekirjoitettiin niin sanottu kirjakielisopimus, jonka allekirjoittivat muun muassa Vuk Karadžić sekä joukko muita johtavia eteläslaavilaisia kulttuuri- ja tiedemiehiä. Sopimuksessa todetaan, että yhdellä kansalla tulee olla yksi kirjallisuus, minkä saavuttamiseen sopimuksella pyritään. Kirjakielen pohjaksi vahvistettiin ijekaavinen štokaavimurre, *južno narječje*, ja lisäksi sovittiin muutamista pienemmistä morfologiaan ja ortografiaan liittyvistä yksityiskohdista.²⁰

Kirjakielisopimuksen todellista merkitystä on joissakin piireissä myöhemmin vähätelty. Totta on, etteivät kaikki tuon ajan merkittävät kielitieteilijät sitä hyväksyneet, joukossa monia kroatialaisia. Näistäkään suurin osa ei kuitenkaan vastustanut ideaa yhtenäisestä kirjakielestä sinänsä, vaan toteutustapaa – yhden murteen sijasta he olisivat mieluummin nähneet uuden kielen perustuvan eri murteiden yhdistelmälle (Wachtel 1998:28). Joka tapauksessa konferenssi ja sen pohjalta syntynyt sopimus todistavat, että yhtenäisen kirjakielen luomista pidettiin toivottavana ja mahdollisena. Mitä tulee itse kielellisiin piirteisiin, Kroatiassa ja Serbiassa kehittymässä olleiden kirjakielten yhdistäminen sopimuksessa määrättyllä tavalla ei ollut näennäisesti vaikeaa. Sen olisi ainakin pitänyt olla helpompaa kuin erilaisia murteita puhuneiden kroaattien yhdistäminen yhden kirjakielen taakse, mikä Gajin johdolla oli käytännössä jo tapahtunut (mp.).

Toisaalta tärkeä tekijä, yhteinen identiteetti, mikä kroaateille oli pitkälti jo syntynyt, tulevan yhtenäiskielen puhujilta vielä puuttui. Lisäksi tulkinnat tuosta yhteisestä identiteetistä erosivat toisistaan. Sekä Vuk Karadžić että Ljudevit Gaj uskoivat molemmat, että kieli tekee kansakunnan. Vukin serbian kieleen suunnittelemaat reformit eivät kuitenkaan olleet luonteeltaan yleiseteläslaavilaisia vaan koskivat ainoastaan serbiaa (Wachtel 1998:26). Hänelle kaikki štokaavin puhujat olivatkin serbejä, mistä kirjakielisopimus oli todisteena (Greenberg 2001:19). Gaj puolestaan näki yhtenäiskielen avulla syntyvän uuden illyrialaisen kansakunnan, joka ei perustuisi suoraan mihinkään olemassa olevaan eteläslaavilaiseen ryhmään, vaan nousisi yhdistämään niitä kaikkia.

²⁰ Alkuperäinen sopimusteksti ja sen englanninnos Greenberg 2008:183–6.

Illyrismistä muovautui lopulta poliittinen jugoslavismi, joka tavoitteli ensisijaisesti eteläslaavien yhteistä valtiota ja joka sai kannatusta kaikkien eri kansojen keskuudessa. Vaikka lisääntynyt kanssakäyminen toi päivänvaloon eroja eri ryhmien välillä, ajatus yhtenäisestä kansallisesta yhteisöstä eli kuitenkin vielä pitkään. Erityisesti ennen ja jälkeen ensimmäisen maailmansodan jugoslavalainen eliitti puhui yhdestä kansasta, jolla oli kolme nimeä.²¹ Toisen maailmansodan jälkeen kansallisesta yhtenäistämisestä vähitellen luovuttiin ja viimeistään 1960-luvulta lähtien hyväksyttiin yleisesti, että Jugoslavia on valtio, joka koostuu useammasta eri kansakunnasta (Wachtel 1998:132, 173–4).

Kieltä alettiin standardoida ja kehittää 1880-luvun lopulla Zagrebiin perustetussa Jugoslavian tiede- ja taideakatemiassa, jonka johtoon valittiin serbi Đura Daničić. Hieman myöhemmin, Serbian itsenäistyttyä, Belgradiin perustettiin kuninkaallinen tiede- ja taideakatemia, joka otti myös vastuulleen kirjakielen kehittämisen. Näin ollen standardointi tapahtui heti alusta lähtien polarisoidusti. Kielitieteilijät olivat sitoutuneet yhteiseen kirjakieleen, mutta tästä huolimatta eroavaisuuksia syntyi erityisesti jat-äänneen edustumissa sekä sanastossa (Nuorluoto 2003:113). Lopulta kehitystyö tuotti tulosta ja kielelle kyettiin luomaan yhteinen, joskin sisäisesti hieman varianttinen standardi. Tästä on kiittäminen erityisesti niitä vukilaisiksi kutsuttuja uuden polven kroatialaisia kielitieteilijöitä, jotka nousivat 1890-luvulla kilpailevista koulukunnista hallitsevaksi, omaksuivat Vukin lanseeraaman kirjakielen mallin lähes sellaisenaan ja onnistuivat näin toteuttamaan kirjakielisopimuksen periaatteet (Detrez 2002:13, Nuorluoto 2010a:80). Myöhempi kroaatin kielen erillisyyttä ja autoktonisuutta korostava kroaattinationalismi on voimakkaasti kritisoinut juuri näitä 1800-luvun lopun vukilaisia kroaatin kielen ”serbialaistamisesta”.

Wienin kirjakielisopimus puhui yhdestä kansasta, jolla on yksi kieli, mutta tätä kieltä – saati sille rakentuvaa kansakuntaa – ei kuitenkaan nimetty. Tätä voidaan pitää viimeisenä, ehkä ratkaisevanakin askeleena, joka jäi aikanaan ottamatta. On jopa esitetty ajatuksia, että jos neutraalimpi nimitys kielelle olisi aikanaan löydetty, on

²¹ Ajatusta voi verrata kristinuskon pyhään kolminaisuuteen. Aivan kuten isä, poika ja pyhä henki, myös serbit, kroaatit ja sloveenit olivat samanaikaisesti kolme ja yksi. Pyhä kolminaisuus oli käyttökelpoinen vertauskuva, sillä se yhdisti eri kristillisiä kirkkoja ja se oli myös käsite, joka vähemmän koulutetun maalaisväestönkin oli helppo ymmärtää (Wachtel 1998:71).

mahdollista, että kansallisista varieteeteista puhuttaisiin nykyään samaan tapaan kuin englannin kielen varieteeteista (esim. Baotić 2004:120). Oman käsitykseni mukaan yhteisymmärryksen puute kielestä käytettävästä nimityksestä todistaa, että varsinkin Serbiassa erilliskehitys oli jo mennyt niin pitkälle, ettei täydellinen luopuminen omasta nimityksestä olisi ollut enää mahdollista. Serbeille oli kehittynyt varsin vahva ja vakiintunut protokansallinen identiteetti²² ja serbit olivat myös puhuneet kielestään serbiana jo pitkään. Vukillekin kaikki štokaavimurteet olivat nimenomaan serbiaa. Tuohon aikaan kroaatit olisivat olleet kenties halukkaampia löytämään jonkin toisen ratkaisun. Myöhemmin nimikysymys muodostui tärkeäksi puolestaan juuri heille. Lopulta 1800-luvun lopulle tultaessa kaksiosaiset serbokroaatti- ja kroatoserbia-nimitykset vähitellen yleistyivät (Nuorluoto 2003:112).

Eräitä tahoja serbokroaatin sisäinen varianttisuus kuitenkin selkeästi vielä häiritsi. Serbialainen kirjallisuusmies Jovan Skerlić ehdotti vuonna 1913 kompromissia, jossa ainoaksi ääntämykseksi olisi tullut ijekaavisen sijaan Belgradin–Novi Sadin alueen ekaavinen ääntämys. Vastapainoksi kieltä olisi kirjoitettu vain ja ainoastaan latinalaisella kirjaimistolla (Wachtel 1998:29). Tämä ehdotus ei saanut taakseen tarpeeksi laajaa kannatusta, mutta sen seurauksena ekaavi alkoi yhä selkeämmin symboloida serbialaista kieli-identiteettiä, kun taas kroaatit kokivat olevansa ijekaavin puolustajia (Greenberg 2008:37). Poliittisen yhdistymisen ollessa lähempänä kuin koskaan kielellinen yhdistyminen oli siis periaatteessa saavutettu, jättäen kuitenkin jossain määrin tilaa alueellis-kansalliselle vaihtelulle.

3.4 Jugoslavian aika

Poliittinen jugoslavismi saavutti tärkeimmän tavoitteensa ensimmäisen maailmansodan jälkeen vuonna 1918. Tuolloin perustettiin Serbien, kroaattien ja sloveenien kuningaskunta, vuodesta 1929 Jugoslavian kuningaskunta, joka yhdisti

²² Eric Hobsbawmin (1994:56) mukaan ”monilla puolin maailmaa valtiot ja kansalliset liikkeet kykenivät panemaan liikkeelle tiettyjä yhteenkuuluvuuden tunteiden variantteja, jotka olivat jo olemassa ja jotka kykenivät operoimaan – – moderneihin valtioihin ja kansakuntiin sopivalla makropoliittisella tasolla”. Näitä hänen protokansallisiksi kutsumiaan siteitä edustivat serbeille ainakin keskiaikainen mahtivaltio, oma itsenäinen ortodoksinen kirkko sekä hävitty Kosovo Poljen taistelu vuonna 1389. Yhtä vahvaa ja selkeää protokansallista traditiota ei ollut muilla alueen kansoilla ja sen yhteensovittaminen illyrismin kansakuntakonseption kanssa osoittautui lopulta mahdottomaksi (Nuorluoto 2001:122, 128).

nimikkokansojensa ohella myös lähes kaikki muut eteläslaavit – bulgarialaisia lukuun ottamatta – yhden ja saman valtion sisälle. Tämän toisen maailmansodan myötä lopulta hajonneen niin kutsutun ensimmäisen Jugoslavian aikaa värittivät kuitenkin jatkuvat erimielisyydet eri kansanryhmien, eritoten kroaattien ja serbien välillä. Serbit pyrkivät rakentamaan keskusjohtoisen valtion kun taas kroaatit suosivat liittovaltiomallia tai ainakin jonkinlaista alueellista autonomiaa (Wachtel 1998:74). Väestöltään suurimpana ja poliittisesti vahvimpana ryhmänä serbit ja heidän näkemyksensä dominoivat koko valtion olemassaolon ajan, mikä suututti kroaatteja. Mitä tulee kieleen, lähes kaikki sotienvälisen ajan kielitieteilijät ja intellektuellit olivat sitä mieltä, että serbokroaatti on yksi kieli, vaikkakaan ei vielä täysin yhtenäinen (emt. 87). Tässäkin suhteessa kroaatit kuitenkin kokivat, että serbialaisille kielipiirteille annettiin hallitseva asema. Kuningas Aleksanterin diktatuurin aikana vuosina 1929–1934 kieltä pyrittiin todella yhtenäistämään Belgradin varieteetin pohjalta (Greenberg 2008:22, 37). Tulokset jäivät laihoiksi, mutta suunnitelmat voidaan silti nähdä osana koko ensimmäistä Jugoslaviaa leimanneita serbien hegemonistisia pyrkimyksiä.

Toisen maailmansodan aikana saksalaisten avulla syntynyt Kroatian itsenäinen valtio julisti maan viralliseksi kieleksi kroaatin ja pyrki puhdistamaan kielen serbialaisiksi koetuista elementeistä. Tämä irtiotto jäi kuitenkin lyhytaikaiseksi, kun Titon johtamat kommunistit nousivat sodassa voittoon ja palauttivat poliittisen ja kielellisen yhtenäisyyden. Vuonna 1954 Serbian Novi Sadissa järjestettiin jugoslaviaalaisten kielitieteilijöiden kokoontuminen, jonka tuloksena solmittiin Novi Sadin sopimus.²³ Tämän sopimuksen mukaan serbit, kroaatit ja montenegrolaiset²⁴ puhuivat yhtä kieltä, jolla oli kaksi tasavertaista varieteettia – Zagrebin (läntinen) varieteetti ja Belgradin (itäinen) varieteetti. Molemmat kirjaimistot, latinalainen ja kyrillinen, olivat tasavertaisia samoin kuin molemmat ääntämykset, ijekaavinen ja ekaavinen. Kielestä tuli käyttää sen molemmat osat sisältäviä nimiä, käytännössä siis kieltä tuli kutsua joko serbokroaatiksi tai kroatoserbiaksi. Tämän lisäksi sovittiin uuden yhteisen sanakirjan ja uuden yhteisen oikeinkirjoitusoppaan laatimisesta. Myös talouden, tieteen ja

²³ Sopimusteksti ja sen englanninnos Greenberg 2008:187–9.

²⁴ Bosnian muslimit tunnustettiin 1960-luvulla omaksi kansakunnakseen, mistä lähtien heidät laskettiin neljänneksi serbokroaattia puhuvaksi ryhmäksi.

kulttuurin terminologia tuli yhtenäistää. Novi Sadin sopimus vahvisti siis serbokroaatin yhtenäisyyden, mutta samalla myös sen sisäisen varianttisuuden.

Vaikka sosialistinen Jugoslavia ei enää pyrkinyt aktiivisesti yhden jugoslavialaisen kansakunnan luomiseen, kielellisestä yhtenäisyydestä haluttiin pitää kiinni. Novi Sadissa syntynyt yksimielisyys ei kuitenkaan jatkunut pitkään. Vuonna 1967 Kroatiaassa julkaistiin ”Julistus kroaatin kirjakielen nimestä ja asemasta”, jonka mukaan kroaateilla oli oikeus käyttää haluamaansa nimitystä kielestään. Sopivin nimitys oli kroaatin kirjakieli (*hrvatski književni jezik*). Serbokroaatin käyttämisen sijaan kroaatista ja serbiasta tuli tehdä – sloveenin ja makedonian rinnalle – erillisiä virallisia kieliä liittovaltion tasolla ja kaikki koko liittovaltiota koskevat lait tuli julkaista kolmen kielen sijaan neljällä eri kielellä (Dronjić 2011:11). Julistus oli osa Kroatian kulttuuripiireistä alkunsa saanutta kansallismielistä liikehdintää, joka huipentui Kroatian keväänä tunnetuksi tulleeseen poliittiseen protestiin, jossa vaadittiin lisää autonomiaa (Greenberg 2008:32). Tätä ennen kielellisen yhtenäisyyden tavoite oli pysynyt suhteellisen koskemattomana lukuun ottamatta toisen maailmansodan aikaista sekasortoa. Nyt monet kroaatit halusivat kuitenkin avoimesti katkaista yhden ainoista olemassa olevista yhteyksistä alkuperäiseen jugoslavialaiseen ideaan (Wachtel 1998:185). Kroatian kevät tukahdutettiin, mutta vuoden 1974 perustuslaki toteutti monet protestoijien vaatimuksista. Osatasavallat ja autonomiset alueet saivat lisää valtaa ja samalla lanseerattiin käsite ”standardikielimuoto”, jollaista jokaisella perustuslaillisella kansalla oli oikeus käyttää oman osatasavaltansa tasolla (Greenberg 2008:38). Tämä osaltaan vahvisti etnis-kansallisen identiteetin ja kielen välistä sidettä ja täten jo petasi serbokroaatin lopullista hajoamista.

3.5 Serbokroaatin hajoaminen

Kroatia, Slovenia ja Makedonia julistautuivat itsenäisiksi vuonna 1991 ja Bosnia ja Hertsegovina seurasi perässä vuotta myöhemmin. Kroatian viralliseksi kieleksi tuli kroaatti, Bosnian muslimit alkoivat kehittää omaa standardikieltään ja enää Serbiasta ja Montenegrosta koostuvan Jugoslavian liittovaltion viralliseksi kieleksi säädettiin serbia. Serbokroaatin pitkässä ja osittain edelleen jatkuvassa hajoamisprosessissa tämä oli se hetki, jolloin serbokroaatti lakkasi olemasta minkään valtion virallinen kieli.

Bosniasta tuli lopulta kroaatin ja serbian ohella yksi Bosnia ja Hertsegovinan virallisista kielistä. Montenegro itsenäistyi vuonna 2006 ja pitkällisen kiistelyn jälkeen maan viralliseksi kieleksi säädettiin montenegro. Tällä hetkellä entisen serbokroaatin puhuma-alueella on siis käytössä neljä eri kirjakieltä.

Nykyisten kirjakielten kehittäjät ovat valinneet varsin erilaisia strategioita ajaessaan kieltensä asiaa. Kroatiassa tietoinen kiensuunnittelu on saanut suurimmat mittasuhteet. Maassa ryhdyttiin pitkän purismiperinteen mukaisesti varsinaiseen puhdistusoperaatioon, jonka tarkoitus oli korvata kaikki kielen niin kutsutut serbimit, joukossa myös joitakin kansainvälisiä lainasanoja, ”aidoilla” kroatialaisilla sanoilla, jotka kaivettiin paikallismurteista, vanhoista sanakirjoista ja joskus suoranaisesti keksittiin.²⁵ Monia tavallisia kroatialaisia nämä uudissanat hämmentävät tai suorastaan huvittavat, eivätkä ne ole aina levinneet yleiseen käyttöön (Kalogjera 2004:95). Virallisissa yhteyksissä uudissanaja käytetään kuitenkin aina. Tarkoituksena on tietenkin erottaa kieli mahdollisimman selkeästi muista lähikielistä, erityisesti serbiasta. Tämä on toisaalta siinä mielessä ristiriitaista, että kroaatilla on serbian ohella ainoana näistä neljästä kielestä merkittävä itsenäinen historia takanaan jo ennen serbokroaatin aikaa. Eräät kroatialaiset kielentutkijat ovatkin kritisoineet näitä erottautumispyrkimyksiä toteamalla, että kroaatti on kieli itsessään, eikä suinkaan ainoastaan sen perusteella, että se eroaa serbiasta (Greenberg 2008:117).

Bosniassa oman kirjakielen kehittäminen alkoi sodan jaloissa. Serbokroaatin jakauduttua lopullisesti serbiaan ja kroaattiin, Bosnian muslimit eivät saattaneet ajatella käyttävänsä kumpaakaan näistä, sillä nyt ne symboloivat vihollisryhmiä. Bosnian uusi standardikieli vastaa rakenteeltaan serbokroaatin läntistä varieteettia, mutta sisältää paljon serbialaistyylistä sanastoa. Erityispiirteisiin kuuluvat islaminuskon mukanaan tuomat lukuisat itämaiset lainasanat sekä foneemin *h* tiheämpi esiintyminen (Mønnesland 2004:148). Bosnian kielessä²⁶ on selvä tendenssi siirtyä,

²⁵ Esimerkiksi ’passi’ oli ennen *pasoš*, nykyään *putovnica* ja ’suurlähetystö’ ennen *ambasada*, nykyään *veleposlanstvo*.

²⁶ Serbit ja kroaatit eivät hyväksy koko maantieteelliseen Bosniaan viittaavaa kielen nimitystä *bosanski*, vaan pitävät parempana Bosnian muslimeihin, bosniakkeihin, suoraan viittaavaa nimitystä *bošnjački*. Kieltämättä termi *bosanski* on siinä mielessä harhaanjohtava, että islamilaiseen kulttuuripiiriin kuuluvan sanaston suosiminen osoittaa selkeästi, että kieli on tarkoitettu nimenomaan bosniakkien käyttöön (Mønnesland 2004:146). Bosniakit itse kuitenkin kutsuvat kieltään mieluummin juuri nimellä *bosanski*.

osittain kroaatin esimerkkiä noudattaen, serbokroaatin itäisen varieteetin piirteistä läntisiin (emt. 152). Bosnian serbit käyttävät kirjakielenään serbiaa ja vastaavasti Bosnian kroaatit kroaattia.

Serbiaa voidaan tietyssä mielessä pitää serbokroaatin perinteen selkeimpänä jatkajana, sillä kieltä ei ole pyritty radikaalisti muuttamaan kuten muita alueen kieliä. Itse asiassa serbia ei ole kielellisesti muuttunut juuri lainkaan. Ainoana merkittävänä muutoksena voidaan pitää kyrillisen kirjaimiston ensisijaistamista²⁷ (Bugarski 2010a:42). Erilaiseen kehitykseen on toki syynsä. Yhtäältä serbokroaatti perustui hyvin pitkälti Vuk Karadžićin 1800-luvulla antamaan esimerkkiin ja serbit suhtautuivat perinteisesti myönteisemmin Jugoslaviaan ja yhtenäiskieleen kuin esimerkiksi kroaatit. Serbit käyttivätkin kielestään nimitystä serbokroaatti aivan viimeiseen asti (Greenberg 2008:40). Toisaalta erottautuakseen muista, serbian ei ole tarvinnut muuttua. Kun muut kielet tietoisesti pyrkivät johonkin suuntaan, yleensä kauemmas nimenomaan serbiasta, erot suhteessa serbiaan kasvavat joka tapauksessa, oli tämä sitten serbien osalta toivottua tai ei. Serbiassa esiintyy myös jossain määrin eräänlaista kielellistä imperialismia, jonka mukaan kaikki keskisen eteläslaavin varieteetit ovat itse asiassa serbiaa. Kyseisen näkemykset kannattajat eivät ymmärrettävästi pyri korostamaan varieteettien välisiä eroja. Eräänlaisena muutoksena voidaan kuitenkin pitää Belgradin–Novi Sadin seudun kielipiirteiden, erityisesti ekaavisen ääntämyksen, vahvistumista. Vaikka serbia on virallisesti säilyttänyt molemmat ääntämykset, ekaavisuus heijastaa yhä selkeämmin serbialaista kieli-identiteettiä ja monet ijekaavista murretta kotikielenään puhuneet serbit ovat myöhemmin vaihtaneet ääntämyksensä. Yleisesti ottaen serbialaisuus ei ole kuitenkaan niin sidoksissa tiettyihin kielellisiin piirteisiin kuin alueen muut kansalliset identiteetit. Montenegron kieltä ja kielitilannetta tarkastellaan lähemmin seuraavassa luvussa.

Missään serbokroaattia seuranneissa kirjakielissä ei ole pyritty radikaaleihin muutoksiin kielen rakenteessa. Kaikki kirjakielet perustuvat yhä edelleen uudempiin štokaavimurteisiin – bosnia, kroaatti ja montenegro vieläpä yhteen ja samaan

²⁷ Kyrillitsan virallisesta ensisijaistamisesta huolimatta Serbiassa käytetään myös paljon latinitsaa. Levikeiltään suurimmista sanomalehdistä noin puolet ilmestyy kyrillitsalla, puolet latinitsalla. Tietyillä aloilla, kuten esimerkiksi mainonnassa, latinitsaa käytetään enemmän kuin kyrillitsaa.

ääntämykseen, ijekaaviin. Kuten aikoinaan serbokroaatin eri varieteettien kohdalla, myös nykykirjakielit eroavat toisistaan lähinnä sanaston perusteella (Nuorluoto 2010b:65). Kroatialainen ja bosnialainen ja jossain määrin myös montenegrolainen kielensuunnittelu onkin keskittynyt nimenomaan sanastoon ja sen avulla tapahtuvaan erottautumiseen. Sanastoa voidaan tavallaan pitää kielen piirteenä, johon tavalliset kielenkäyttäjät kiinnittävät paljon huomiota, joten se soveltuu hyvin eriyden symboliksi. Kroaatiinkaan osalta ei ole siis pyritty eroon kielen štokaavisesta perustasta vaan lähinnä keskitytty kasvattamaan čakaavista ja kajkaavista leksikkoo. Suurin osa tavallisesta kansasta on kuitenkin suhtautunut vieroksuen tai jopa suoranaisten kielteisesti kielellisiin uudistuksiin. Oleellisen poikkeuksen tähän tekee se uusi eliitti, joka vastaitseenäistyneisiin maihin on syntymässä, ja jolle kielellisten muotivirtausten hyväksyminen ja tukeminen on sosiaalisen aseman kannalta välttämätöntä (Bugarski 2010a:44).

3.6 Vielä serbokroaatista

Miksi serbokroaatti hajosi? Kysymykseen voidaan parhaiten vastata tarkastelemalla sitä, miksi ja miten serbokroaatti alun perin syntyi. Serbokroaattihan oli jugoslavalaisen idean tuote, idean, jonka mukaan eteläslaavit muodostavat yhden kansakunnan ja joka lopulta, edellisen osoittauduttua hankalaksi ellei mahdottomaksi, tiivistyi pyrkimykseen eteläslaavien muodostamasta valtiosta. Kun tämä idea lopulta hävisi kannatuksensa yksittäisille nationalismeille, myös serbokroaatilta putosi pohja. Yksinkertaistettuna ne aatteet, joille serbokroaatti oli rakennettu, eivät enää kantaneet. Kieli oli aluksi yhdistävä tekijä, kunnes siitä tuli erottava tekijä. Pinnan alla oli jo pitempään ollut pyrkimyksiä useampiin standardikieliin ja Jugoslavian lopullinen hajoaminen tuotti lopulta sosiolingvistiset olosuhteet useiden standardien muodostumiselle, kehittämiselle ja hyväksymiselle (Baotić 2004:118). Sitä, miksi serbokroaatin jäljiltä alueella on nyt käytössä peräti neljä eri kirjakieltä, selittää itse serbokroaatin synnyssäkin vaikuttanut saksalaisen romanttisen nationalismin käsitys kielen ja kansakunnan yhteneväisyydestä. Jokainen Jugoslaviasta itsenäistynyt kansakunta on siis nähnyt tarpeelliseksi, jopa välttämättömäksi, kehittää itselleen oman, erillisen kirjakielen.

Mitä serbokroaatti oikeastaan sitten oli? Jugoslavian hajoamisen jälkeen erityisesti Kroatiassa on esitetty mielipiteitä, joiden mukaan mitään varsinaista serbokroaatin kieltä ei ollut koskaan olemassakaan (Kalogjera 2004:90). Serbokroaatti oli abstraktio, joka saattoi realisoitua ainoastaan jompanakumpana varieteettinaan, serbiana tai kroaattina. Tällainen näkemys jättää huomioimatta, että kaikki kielet realisoituvat aina jonain varieteeteistaan. Lisäksi, kuten edellisessä luvussa todettiin, kaikki kirjakielet ovat enemmän tai vähemmän keinotekoisia sisältäen elementtejä, jotka eivät ole yhteisiä kaikille niiden puhujien edustamille kielimuodoille. Se, että serbokroaattia oli mahdollista kirjoittaa ilman, että se edusti yksiselitteisesti jompaakumpaa varieteettia, todistaa hyvin pitkälle menevästä yhtenäisyydestä. Serbialaisen kielitieteilijä Ranko Bugarskin (2010a:43) mukaan on itse asiassa yhä edelleen mahdollista laatia tekstejä, jotka eivät suoranaisesti edusta juuri serbiaa, kroaattia, bosniaa tai montenegroa ja joiden voidaan siis täten sanoa olevan serbokroaattia.

Totta on silti se, että serbokroaatti ei ollut koskaan täysin yhtenäinen kieli. Se oli alun alkaen varianttinen, myöhemmin vähemmän varianttinen ja sitten taas voimistuvan varianttinen, kunnes se lopulta hajosi useammaksi eri standardikieleksi (Nuorluoto 2010b:60). Kieli oli alusta saakka polysentrinen, monikeskuksinen,²⁸ eivätkä sitä käyttäneet etniset ryhmät koskaan täysin hyväksyneet ajatusta serbokroaatin sisäisestä yhtenäisyydestä (Greenberg 2008:17–8). Damir Kalogjeran (2010:54) mukaan kroaatit kokivat aina, silloinkin kuin serbokroaatin luonteesta vallitsi suhteellinen yksimielisyys, että heidän tiedotusvälineissä ja kirjallisuudessa kohtaamansa niin sanottu Belgradin varieteetti edusti eri kielimuotoa. Harva oli kuitenkaan valmis väittämään, kroaattinationalisteja lukuun ottamatta, että serbokroaatti ei olisi ollut yksi kieli. Varsinkin Bosniassa, Serbiassa ja Montenegrossa ihmiset todella pitivät serbokroaattia äidinkielenään ja identifioituvat siihen. Tätä korosti se tosiasia, että vaikka erojakin oli, ihmisten käyttämät murteet ja kielimuodot olivat lopulta hyvin lähellä toisiaan.

²⁸ Monikeskuksisella kielellä on useampia kirjakielen hyväksytyjä toteutumismuotoja, standardivariantteja, kielialueen eri keskuksissa. Monikeskuksisia kirjakieliä ovat esimerkiksi englanti, saksa, portugali ja kiina. Serbokroaatti oli oikeastaan pitkään ennemminkin bisentrinen, kaksikeskuksinen, sillä niin hallitseva rooli Zagrebilla ja Belgradilla oli kielialueen keskuksina. Serbokroaatti oli epätyypillinen monikeskuksinen kieli myös siinä mielessä, että sen puhuma-alue oli yhden valtion sisällä. Toisaalta Jugoslavia oli liittovaltio, jonka osatasavalloilla oli tiettyjä itsenäisten valtioiden piirteitä ja joista jokaista asutti nimikkokansakunta.

Bugarski (2010b:38) erottaa kielestä kolme tasoa. Kielitieteellis-kommunikatiivisella tasolla serbokroaatista on edelleen mielekästä puhua yhtenä, joskin eriytyneenä kokonaisuutena. Kyseessä on rakenteellisesti ja geneettisesti yksi kieli, jonka puhujat pystyvät tietyistä eroista huolimatta kommunikoimaan keskenään. Poliittis-symbolisella tasolla mitään serbokroaattia ei puolestaan ole olemassa. Se ei ole enää minkään valtion tai muun poliittisen yksikön virallinen kieli, eikä yksikään kansakunta pidä sitä oman identiteettinsä symbolina. Kolmas, sosiaalipsykologinen taso kuvastaa yksittäisten puhujien asenteita, arvoja ja käytäntöjä suhteessa heidän äidinkieleensä ja sen nimeen. Tällä tasolla serbokroaatin voidaan todeta olevan olemassa, muiden alueen standardikielten rinnalla, sillä on yhä henkilöitä, Bugarski itse heidän joukossaan, jotka pitävä serbokroaattia äidinkielenään. Nämä harvat henkilöt ovat kuitenkin syntyneet Jugoslavian aikana ja näyttääkin siltä, että heidän mukanaan katoaa lopulta koko serbokroaatin kieli.

4 Kielet ja identiteetit Montenegrossa

Adrianmeren rannikolla sijaitseva Montenegro erosi Serbian kanssa muodostamastaan valtioliitosta ja itsenäistyi vuonna 2006. Maa kuului myös Jugoslaviaan, mutta sitä edeltävältä ajalta Montenegrolla on varsin pitkä itsenäinen historia. Suurinta osaa pienestä maasta hallitsee jylhä vuoristo, jota halkovat muutamat kanjonimaiset jokilaaksot. Montenegrossa on 620 000 asukasta (2011),²⁹ joista suurin osa on ortodoksikristittyjä montenegrolaisia ja serbejä, merkittävimpinä vähemmistöinä islaminuskoiset bosniakit ja albaanit. Luonteenomaista tälle nuorelle valtiolle on identiteettiin ja politiikkaan pohjaava väestön syvä jakautuneisuus, jonka taustoja selvitän tässä luvussa. Tämän lisäksi käsittelen Montenegron nykyistä kielitilannetta ja sen merkittävintä yksittäistä elementtiä, montenegron uutta kirjakieltä. Ensin kuitenkin yleiskatsaus maan historiaan keskiajalta nykypäivään.

4.1 Montenegron historiaa

Slaavit saapuivat Balkanille kansainvaellusajan lopulla ja levittäytyivät aina Adrian- ja Aigeianmeren rannikoille asti. Kesti kuitenkin aikansa ennen kuin he alkoivat järjestäytyä valtiomuodostelmiin. Nykyisen Montenegron alueelle syntyi 900-luvulla vanhan roomalaisprovinssin pohjalta Dukljan valtakunta. Duklja oli laajimmillaan ja vahvimmillaan hallitsija Bodinin aikana 1000-luvun lopulla, jolloin siitä alettiin käyttää nimitystä Zeta (Roberts 2007:56). Bodinin kuoltua valtakunta ajautui sisäisten valtataistelujen kierteeseen ja heikentyi. Viereisessä Raškassa valtaan nousi Nemanjićien suku, jonka onnistui Bysantin eli Itä-Rooman vallan taantuessa saavuttaa itsenäisyys ja laajentua. 1100-luvun lopulla myös Zeta päättyi osaksi Nemanjićien valtakuntaa, josta kasvoi Serbian keskiaikainen valtio. Tuolloin viimeistään alue tuli

²⁹ Ellei toisin mainita, kaikki vastaavat tilastotiedot on hankittu Montenegron tilastoviranomaisen internet-sivuilta osoitteesta www.monstat.org

ortodoksisen kristinuskon piiriin oltuaan aikaisemmin enimmäkseen katolilaisuuden vaikutusalueita (Rastoder 2003:109). Tuolloin syntyi myös myöhempiä aikoja leimaava kirkon ja valtion välinen vahva yhteys.

Serbian keskiaikaisen valtion hajottua taisteluissa osmaneja vastaan 1400-luvulla Zetassa valtaan nousivat Crnojevićit, joiden aikana syntyi uusi poliittis-alueellinen käsite – Montenegro (emt. 110). Osmanit tunkeutuivat vastustamattomasti yhä syvemmälle Balkanille, pakottaen Crnojevićit vetäytymään vaikeakulkuiselle alueelle Lovćen-vuoren ympäristöön, jonne he perustivat myös uuden pääkaupungin Cetinjen. Vuosina 1493–96 Cetinjessä painettiin koko Balkanin alueen ensimmäiset kyrillisellä kirjaimistolla kirjoitetut, lähinnä uskontoa käsittelevät tekstit (Roberts 2007:97). Vuonna 1496 silloinen hallitsija Đurađ Crnojević joutui kuitenkin pakenemaan ja Montenegrosta tuli osa osmani-imperiumia, lukuun ottamatta rannikkokaistaletta, joka oli jo aikaisemmin siirtynyt Venetsian kaupunkivaltion hallintaan (Rastoder 2003:110–111).

4.1.1 Osmaniaika ja itsenäistyminen

Heti osmanivallan alusta lähtien montenegrolaiset vastustivat voimakkaasti veroja ja pakollista asepalvelusta. Taisteluja käytiin harva se vuosi ja montenegrolaiset osasivat käyttää menestyksellisesti hyväkseen vuoristoista maastoa. Epäonnistuttuaan jälleen veronkannossa ja hävittyään sitä seuranneen taistelun Lješkopoljessa vuonna 1603 sulttaani myöntyi eräänlaiseen itsehallintoon Montenegron osalta, nimeten paikallisen päällikön alueen *spahijaksi*, johtajaksi (Rastoder 2003:113). Osmanivallan aikana Montenegrossa nousi vallalle heimoihin perustuva yhteiskuntajärjestys. Heimo koostui useista suvuista eli klaaneista, sillä oli oma alue ja omaisuutta, ja siihen kuuluvat ihmiset muodostivat keskenään yhteisön. 1600-luvun alusta lähtien heimojenvälinen yleiskokous, *opštecrnogorski zbor*, alkoi tehdä päätöksiä ja sovittaa heimojen välisiä riitoja (mp.). Heimokokous valitsi vladikan, ylimmän hengellisen johtajan, jonka tehtävä oli myös kutsua kokoukset koolle. Ajan myötä vladikasta tuli tärkein uskonnollinen sekä poliittinen johtaja, jonka asemapaikasta Cetinjessä tuli Montenegron keskus (Rastoder 2003:114).

Vuonna 1696 Danilosta tuli uusi vladika. Taisteluja osmaneja vastaan käytiin edelleen säännöllisesti. Montenegrolaiset olivat perinteisesti tukeutuneet Venetsian apuun näissä taisteluissa, mutta vuonna 1711 Danilo avasi suhteet Venäjään, josta tuli Montenegron tukija ja suojelija tuleviksi vuosisadoiksi (Rastoder 2003:116). Danilon kuoltua vladikan asemasta tuli perinnöllinen. Vuonna 1796 silloinen vladika Petar I kutsui koolle heimojenvälisen yleiskokouksen, jossa tehtiin kaikkia heimopäälliköitä sitova päätös ylläpitää rauhaa heimojen välillä sekä yhdistää voimat ulkopuolisia vihollisia vastaan. Vielä saman vuonna montenegrolaiset saavuttivat, ensimmäistä kertaa täysin omin avuin, kaksi merkittävää voittoa osmani-imperiumista, minkä jälkeen Montenegron alue laajeni ja siitä tuli käytännössä itsenäinen maa (emt. 118).

Petar I:n seuraaja oli Petar II Petrović Njegoš, jonka aikana keskushallintoa kehitettiin ja perustettiin mm. ensimmäinen peruskoulu. Petar II muistetaan paitsi hallitsijana myös lahjakkaana kirjailijana: hänen teoksena *Gorski Vijenac*³⁰ vuodelta 1847 on yksi eteläslaavilaisen kirjallisuuden klassikoita. Häntä seurasi ruhtinaan arvonimen ottanut Danilo, jonka aikana maallinen ja uskonnollinen valta erotettiin toisistaan. Danilon tultua murhatuksi vuonna 1860 häntä seurasi ruhtinas Nikola, jonka vuoteen 1918 ulottuneella pitkällä valtakaudella Montenegro paitsi kaksinkertaisti pinta-alansa myös eli taloudellista ja kulttuurista kukoistuskauttaan (Rastoder 2003:122). Montenegrolaisten maine kasvoi urheina sotureina, jotka olivat yhtenä ensimmäisistä Balkanin kansoista vapautuneet osmanien vallasta. Berliinin kongressissa 1878 Montenegro sai virallisen tunnustuksen itsenäisyydelleen ja laajeni alueellisesti saavuttaen yhteyden merelle ensimmäistä kertaa vuosisatoihin.

Kansainvälisen tunnustuksen jälkeen modernin valtion rakentaminen saattoi toden teolla alkaa. Hallitus, ministeriöt sekä korkein oikeus perustettiin, tosin ylin valta säilyi edelleen ruhtinaalla. Diplomaattisuhteita luotiin ja Euroopan suurvallat perustivat edustustojaan Cetinjeen. Perustuslaki saatiin vuonna 1905, minkä jälkeen pidettiin ensimmäiset parlamenttivaalit. Poliittisia puolueita syntyi, ja ne alkoivat pian jakaantua yhtäältä niihin, jotka kannattivat yhdistymistä Serbian kanssa ja toisaalta niihin, jotka

³⁰ *Gorski Vijenac* on eepinen runoelma islaminuskoon kääntyneiden montenegrolaisten joukkomurhasta 1700-luvun taitteessa. Nykyään sekä serbit että montenegrolaiset laskevat sen kuuluvan omaan kirjalliseen traditioonsa (ks. alla 4.3).

puolustivat Montenegron itsenäisyyttä (Rastoder 2003:125). Vuonna 1910 Nikola julisti Montenegron kuningaskunnaksi ja itsensä sen kuninkaaksi. Balkanin sotien myötä 1912–13 Montenegro laajeni pohjoisessa ja idässä, jolloin sillä ja Serbialla oli jälleen yhteinen raja.

4.1.2 Osa Jugoslavioita

Ensimmäisessä maailmansodassa Montenegro liittyi Serbian puolelle ja asetti armeijansa serbien komennettavaksi. Montenegro joutui antautumaan Itävalta-Unkarille tammikuussa 1916, jolloin kuningas Nikola pakeni maasta. Montenegron yhdistymisestä Serbiaan alettiin keskustella ympärysvaltujen parissa ja Venäjä antoi sille täyden tukensa. Sodan päätyttyä keskusvaltojen tappioon Nikolan ei enää annettu palata Montenegroon, vaan Serbian joukot ottivat maan haltuunsa ja kutsuivat koolle suuren kansalliskokouksen, jonka edustajat valittiin varsin kyseenalaisella ja puolueellisella tavalla. Kansalliskokous kokoontui Podgoricassa 1918 ja päätti yhdistää Montenegron Serbiaan ja sitä kautta Serbian, Kroaattien ja Sloveenien kuningaskuntaan, jota kutsuttiin vuodesta 1929 lähtien Jugoslaviaksi. Monet montenegrolaiset pitivät päätöstä sekä perustuslain että kansan enemmistön tahdon vastaisena. Syntyi väkivaltainen kapinaliike, jonka jäseniä kutsuttiin vihreiksi (*zelenaši*) ja jotka jatkoivat sissisotaa yhdistymistä puolustavia valkoisia (*bjelaši*) vastaan aina vuoteen 1924 asti. Taistelu oli kuitenkin turhaa, sillä suurvallat tukivat Jugoslavian syntyä ja Montenegro menetti näin itsenäisyytensä. Myöhempi montenegrolainen nationalismi on pitänyt vuoden 1918 tapahtumia montenegrolaisen kansakuntaisuuden tukahduttamisyrityksenä. (Rastoder 2003:128–131).

Sotien välisenä aikana huomio keskittyi kroaattien ja serbien välisiin suhteisiin ja Montenegro jäi sekä poliittisesti että taloudellisesti taka-alalle (Roberts 2007:342). Toisessa maailmansodassa ensin Italia miehitti Montenegroa vuosina 1941–43, minkä jälkeen saksalaiset joukot tulivat italialaisten tilalle. Montenegrolaiset taistelivat sekavassa tilanteessa monilla rintamilla, pääasiassa kuitenkin joko serbimonarkististen četnikien tai kommunististen partisaanien joukoissa. Sodan vielä jatkuessa partisaanit lupasivat Montenegrolle tasavallan aseman tulevassa Jugoslavian liittovaltiossa ja sodan loppua kohden suurin osa entisistä zelenaši-joukoista oli liittynyt heihin

(Rastoder 2003:135). Suuren vapautusoperaation jälkeen Montenegro oli kokonaan partisaanien hallussa vuoden 1945 tammikuussa (emt. 136).

Montenegrolaisten panos partisaanien voitossa oli merkittävä ja maa saikin sille luvatusen aseman sodanjälkeisessä uudessa sosialistisessa Jugoslaviassa. Titon ja Stalinin välirikko vuonna 1948 aiheutti kapinointia joidenkin venäläismielisten montenegrolaisten parissa, mutta yleisesti ottaen montenegrolaisista tuli uskollisia Jugoslavian kansalaisia, jotka olivat määräänsä nähden ylliedustettuina niin politiikassa, armeijassa kuin valtion viroissakin. Köyhempänä alueena Montenegro sai paljon taloudellista tukea Belgradista ja Titon aikaa pidetäänkin yhtenä parhaista ajanjaksoista maan historiassa (Roberts 2007:394). 1980-luvulla heikentynyt taloustilanne alkoi kuitenkin tuntua ihmisten arjessa ja vuosikymmenen loppua kohti kansalliset jännitteet nousivat pinnalle kaikkialla. Serbiassa valtaan nousseen Slobodan Miloševićin albaanivastainen propaganda vetosi montenegrolaisiin ja maassa alettiin osoittaa mieltä Kosovon serbien ja montenegrolaisten puolesta. Tammikuussa 1989 mielenosoituksen johtivat vanhan puoluejohdon eroon ja tilalle tulivat nuoret ja kunnianhimoiset poliitikot Momir Bulatovićin ja Milo Đukanovićin johdolla (emt. 434). Ensimmäisissä monipuoluevaaleissa vuonna 1990 kommunistit voittivat kaksi kolmasosaa parlamenttipaikoista. Bulatović voitti samaan aikaan järjestetyt presidentinvaalit Đukanovićin noustessa pääministeriksi. Hieman tämän jälkeen Montenegron kommunistinen puolue nimesi itsensä Demokraattiseksi Sosialistipuolueeksi (Demokratska partija socijalista, DPS).

Sosialistinen Jugoslavia oli kuitenkin tullut tiensä päähän. Slovenian ja Kroatian julistautuessa itsenäisiksi kesällä 1991 ja Makedonian sekä Bosnia ja Hertsegovinan suunnitellessa irtautumista myös Montenegron tuleva asema nousi tapetille. Vanhat vihreiden ja valkoisten väliset jakolinjat alkoivat tulla jälleen näkyviin. Vallassa olleet entiset kommunistit pysyttelivät eri leirien välissä pyrkien ylläpitämään rauhanomaisia suhteita eri etnisten ryhmien välillä. Maaliskuun 1992 kansanäänestyksen tulos oli joka tapauksessa selvä: 95 % montenegrolaisista halusi maansa pysyvän osana Jugoslaviaa (Bieber 2003:21). Vähemmistöt ja itsenäisyyttä kannattavat montenegrolaiset boikotoivat kansanäänestystä, mutta he jäivät vähemmistöön. Maassa vallinnut sosiaalinen tyytymättömyys onnistuttiin tuolloin kanavoimaan serbialaiseen

nationalismiin (Malešević & Uzelac 2007:705). Huhtikuussa 1992 perustettiin tynkä-Jugoslaviaksikin kutsuttu, enää Serbiasta ja Montenegrosta koostuva Jugoslavian liittovaltio.

4.1.3 Tie uudelleenitsenäistymiseen

Jugoslavian hajoamissotien jälkeen Montenegron presidentti Bulatović pysyi Miloševićin tukijana Serbian opposition yrittäessä horjuttaa jälkimmäisen asemaa. Pääministeri Đukanović oli kuitenkin yhä tyytymättömämpi paitsi Miloševićin autoritäärisiin otteisiin, myös siihen, että Serbian huono kansainvälinen maine heijastui suoraan Montenegroon. Hän alkoi esittää terävää kritiikkiä, mikä ei Miloševićia miellyttänyt. Kun Montenegron ulkoministeri kuoli auto-onnettomuudessa tammikuussa 1997, Milošević ei lähettänyt yhtään Serbian edustajaa hautajaisiin, mikä tulkittiin äärimmäiseksi loukkaukseksi. Kuukautta myöhemmin Đukanović haukkui Miloševićin lehtihaastattelussa ja katkaisi suhteensa tähän lopullisesti. (Roberts 2007:450–2).

Đukanović ja Miloševićin tukema Bulatović asettuivat vastakkain syksyn 1997 presidentinvaaleissa. Đukanović voitti äärimmäisen pienellä marginaalilla (50,8 % äänistä) pitkälti muslimi- ja albaanivähemmistöjen ansiosta, jotka kavahtivat Bulatovićin serbimielisyyttä (emt. 454). Bulatovićin kannattajat eivät hyväksyneet vaalitulosta ja tilanne oli hetken äityä väkivaltaiseksi konfliktiksi (Bieber 2003:31). Toukokuussa 1998 Đukanović kuitenkin vankisti valta-asemaansa hänen johtamansa koalition voittaessa parlamenttivaalit. Vuoden 2001 ennenaikaisiin parlamenttivaaleihin Đukanović lähti jo avoimen itsenäisyysmielisellä agendalla ja vaikka menettikin paikkoja, hän pysyi yhä vallassa itsenäisyyttä kannattavan liberaaliallianssin tuella (Roberts 2007:460).

EU ja USA eivät kuitenkaan tukeneet Montenegron itsenäistymistä peläten sen lähettävän vääriä signaaleja lähinnä Kosovoon ja näin horjuttavan alueen jo ennestään huteraa vakautta. Đukanović myöntyikin ulkovaltojen painostamana uusiin neuvotteluihin liittovaltion tulevaisuudesta. Vuonna 2003 voimaan tullut Belgradin sopimus piti liittovaltion pystyssä, mutta antoi Montenegrolle oikeuden järjestää kansanäänestys kolmen vuoden kuluttua (Roberts 2007:464). Kesällä 2005 Đukanović

päätti, että kansanäänestys järjestetään keväällä 2006. EU sai läpi vaatimuksensa vähintään 50 % äänestysaktiivisuudesta sekä vähintään 55 % ääniemmistöstä. Kampanja oli kiivas eikä lopputulos ollut mitenkään itsestään selvä. Opposition hajanaisuus tosin vahvisti Đukanovićin johtamaa itsenäisyyttä kannattavaa ryhmittymää (emt. 468). Kun kansanäänestys vihdoinkin järjestettiin toukokuussa 2006, 86,5 % montenegrolaisista kävi urnilla ja tulos oli 55,5 % itsenäisyyden puolesta ja 44,5 % vastaan (Morrison 2009:218). Montenegron parlamentti antoi itsenäisyysjulistuksen 3.6.2006 ja sai sille laajan kansainvälisen tunnustuksen. Demokraattisen Sosialistipuolueen johtama koalitio sai absoluuttisen parlamenttienemmistön vuoden 2009 vaaleissa ja näin ollen puolue jatkaa yhtäjaksoista valtakauttaan jo kolmannelle vuosikymmenelle.

4.2 Montenegrolainen identiteetti

Kuten Montenegron historia antaa ymmärtää, kansallinen identiteetti on kysymys, joka jakaa Montenegron väestön varsin jyrkästi kahteen eri leiriin. Osa montenegrolaisista³¹ kokee olevansa serbejä, joille montenegrolaisuus on ainoastaan alueellinen identiteetti. Montenegrolaisuus nähdään ikään kuin serbialaisuuden maantieteellishistoriallisena alakategoriana. Toiset kokevat taas, että montenegrolaiset muodostavat oman erillisen kansakuntansa.

Montenegrolaisia yhdistää serbeihin ennen kaikkea suurelta osin yhteinen etnisuskonnollinen tausta. Kirjailija-toisinajattelija Milovan Đilasille montenegrolaiset ovat pohjimmiltaan serbejä, joiden historiallinen rooli oli ylläpitää serbialaisuutta osmanivallan aikana (Roberts 2007:3). Tähän liittyy myös yleinen käsitys montenegrolaisista osmaneja paenneiden serbiylimysten jälkeläisinä ja ”parhaina serbeinä” (emt. 17). Erillistä montenegrolaisuutta puolestaan korostaa oma poliittinen historia, erityinen vuoristolainen elämäntapa sekä perinteinen klaaneihin ja heimoihin pohjautunut yhteiskunta, jonka vaikutus on osittain edelleen nähtävissä (Pavlović 2003:88). Montenegrolaisesta kulttuurisesta identiteetistä voidaankin puhua jo

³¹ Itse termi 'montenegrolainen' on ongelmallinen. Sillä voidaan viitata sekä yhtäältä kaikkiin Montenegron asukkaisiin että toisaalta ainoastaan niihin, jotka identifioituvat kansallisesti montenegrolaisiksi eivätkä esimerkiksi serbeiksi, bosniakeiksi tai albaaneiksi. Pyrin aina tekemään asiayhteydestä selväksi kumpi merkitys on kyseessä.

varhain (Nuorluoto 2010b:67). Heimojärjestelmä lienee perintöä montenegrolaisiin myöhäiskeskiajalla sulautuneilta valakeilta ja albaaneilta. Elämä osmanianajan Montenegrossa muistutti enemmän elämää albaaniheimojen alueilla kuin pysyvän maanviljelyksen ja suurempien kaupunkikeskusten Serbiassa (Roberts 2007:13–14). Eräs traditio korostaakin montenegrolaisten sekä slaavi-, valakki-, että albaaniaineksista muodostuvaa omalaatuista etnistä taustaa (emt. 3).

Sosialistisessa Jugoslaviassa montenegrolaiset muodostivat oman kansansa (*narod*), johon suurin osa tasavallan asukkaista ilmoitti kuuluvansa. Identiteettikysymyksen osalta tuolloinen poliittinen tilanne oli eräällä tavalla tasapainossa – yhtäältä montenegrolaisilla oli oma osatasavaltansa, toisaalta he kuuluivat samaan valtioon serbien kanssa. Jugoslavian aikana kehittyneet kansalliset stereotyyppit ja niistä väännetyt vitsit³² todistavat omalta osaltaan, että montenegrolaisia pidettiin myös muiden mielestä omana kansanaan, joskin heidän läheisyyttään serbeihin ei kyseenalaistettu (Pavlović 2003:92). Valtiovalta piti tarkoituksella montenegrolaisuuden ja serbialaisuuden rajan häilyvänä ja käsitys montenegrolaisesta kansallisuudesta oli pitkään hieman epäselvä (Malešević & Uzelac 2007:704). Jugoslavian aikana vaikutti myös kolmas identiteetti, jugoslavialaisuus. Tämä identiteetti oli lopulta enemmän valtiollinen kuin kansallinen eikä se siten suoraan poissulkenut muita identiteettejä. Näin ollen, vaikka väestönlaskennassa saattoi toki ilmoittaa vain yhden kansallisuuden, sosialistisen Jugoslavian aikana oli hyvin mahdollista, että henkilö tunsu itsensä yhtä aikaa sekä montenegrolaiseksi, serbiksi että jugoslaaviksi (mp.).

Vuoden 1991 väestönlaskennassa Montenegron asukkaista 62 % piti itseään ensisijaisesti montenegrolaisena, 9 % serbeinä ja 4 % jugoslaaveina. Vuonna 2003 suoritettussa väestönlaskennassa vastaavat luvut olivat 43 % montenegrolaisia, 32 % serbejä ja 0,3 % jugoslaaveja. Väliin mahtuu hienoisia muutoksia itse väestössä, mutta ennen kaikkea dramaattisia muutoksia poliittisessa ja sosiaalisessa todellisuudessa, mikä sai ihmiset kyseenalaistamaan aikaisemman identiteettinsä. Nyt nämä eri kategoriat olivat ensimmäistä kertaa paitsi lähes täysin toisensa poissulkevia myös

³² Montenegrolaiset olivat tunnettuja ennen kaikkea laiskuudestaan: ”Miksi montenegrolaiset ihailevat käärmeitä? – Koska ne pystyvät liikkumaan makuuasennossa. ”

yhteydessä kilpaileviin kansakunnan- ja valtionrakennusprojekteihin (Malešević & Uzelac 2007:706). Vuonna 2011 suoritettiin Montenegron itsenäisyyden ajan ensimmäinen väestönlaskenta, joka herätti jo etukäteen kiivasta keskustelua.³³ Kaikki osapuolet kokivat, että väestösuhteilla on ratkaiseva merkitys heidän ja koko Montenegron poliittisen tulevaisuuden kannalta. Saman vuoden heinäkuussa julkaistujen tilastojen mukaan Montenegron väestöstä 45 % on kansallisuudeltaan montenegrolaisia, 29 % serbejä, 12 % bosniakkeja, 5 % albaaneja ja 1 % kroaatteja. 5 % ei halunnut ilmoittaa mitään. Montenegrolaisiksi ja serbeiksi identifioituvien osuuksissa ei siis ollut suuria muutoksia edelliseen väestönlaskentaan verrattuna. Montenegrolaisten osuus kasvoi hiukan ja serbien osuus pieneni suunnilleen saman verran. Tämä sai silti aikaan voimakkaita reaktioita – eräät Montenegron serbipoliitikot olivat valmiita kiistämään koko tuloksen (Vijesti Online, 12.7.2011).

Puhuttaessa kansallisesta identiteetistä ongelmaksi usein muodostuu yritys heijastaa moderneja nationalismien ajan käsitteitä liian kauas historiaan. 1600- ja 1700-luvuilla montenegrolaiset identifioituivat ensisijaisesti heimoihinsa. Ainoa laajempi identiteetti oli ortodoksikristillisyys, oikeastaan ei-turkkilaisuus eli ei-islamillaisuus, jonka kautta montenegrolaiset lopulta identifioituivat serbien ja muiden ortodoksislaavien kanssa. Serbialaisuus oli siis pikemminkin uskonnollinen identiteetti, joka ei estänyt erillisen montenegrolaisen identiteetin syntymistä (Pavlović 2003:96). Kun tuon ajan montenegrolaiset hallitsijat kutsuivat itseään serbeiksi, se tarkoitti jotain muuta kuin mitä sillä nykypäivänä käsitetään.

On silti selvää, että montenegrolaisella identiteetillä on paljon yhteistä serbialaisen kanssa. Yhä edelleen monella niistä montenegrolaisista, jotka ilmoittavat kansalliseksi identiteetikseen montenegrolaisuuden, on sen ohella vahva tunneyhteys serbialaisuuteen (Roberts 2007:5). Kansalliset identiteetit koostuvat useista eri kerrostumista, jolloin monet näistä kerrostumista voivat hyvinkin olla eri kansakunnilla samoja tai samanlaisia. Hyvänä esimerkkinä on juuri uskonto, joka harvoin on

³³ Suoritin tätä tutkimusta varten haastatteluja Montenegrossa maaliskuussa 2011, juuri ennen väestönlaskennan alkamista. Asia oli päivittäin esillä mediassa ja eri ryhmittymät mainostivat itseään katujen varsilla: ”Me olemme serbejä”, ”Kroaatteja olemme, kroaattia puhumme”. Monelle tällainen kampanjointi ihmisten henkilökohtaisilla tuntemuksilla oli ahdistavaa. Lopulta päätettiin, että kansallisuutta, äidinkieltä ja uskontoa koskeviin kysymyksiin on halutessaan mahdollista jättää kokonaan vastaamatta.

ainoastaan jonkin tietyn kansakunnan ”omaisuutta”. Se, mikä kerrostumista kullakin yksilöllä nousee päällimmäiseksi, riippuu paljon henkilökohtaisista taustoista ja kokemuksista. Se voi myös vuosien saatossa vaihdella poliittisten ja sosiaalisten muutosten myötä. Montenegron kohdalla vaihtelu on voimakasta myös alueellisesti: entisen pääkaupungin Cetinjen ympärillä eli niin sanotun vanhan Montenegron alueella lähes kaikki asukkaat pitävät itseään montenegrolaisina, kun taas myöhemmin Montenegroon liitetyillä, lähempänä Serbiaa sijaitsevilla alueilla enemmistö on kansalliselta identiteetiltään serbejä.

4.3 Montenegron kieli ja kielitilanne

Montenegron kielitilanne seurasi 1990-luvulle saakka pitkälti koko ympäröivän alueen kehitystä, joka on esitelty edellisessä luvussa. Käsittelenkin tässä aiempia tapahtumia varsin lyhyesti ja keskityn viimeisen kahden vuosikymmenen aikana tapahtuneeseen kehitykseen, erityisesti montenegron uuden standardikielen luomiseen.

4.3.1 1800-luku ja Jugoslavian aika

Montenegrossa syntyi jonkin verran kirjallisuutta 1800-luvulla. Hallitsevana kirjallisuudenlajina oli eepinen runous, jonka kunniakkaampana ilmentymänä pidetään Njegošin vuonna 1847 Wienissä julkaistua teosta *Gorski vijenac* (’Vuorten seppel’). Montenegron kielen puolestapuhujat pitävät tätä kirjallisuutta ja erityisesti Njegošin tuotantoa esimerkkeinä Montenegron kielellisen identiteetin ainutlaatuisuudesta ja vahvuudesta. Serbit ovat puolestaan perinteisesti lukeneet Njegošin osaksi omaa kirjallista perinnettään.³⁴ Vaikka Njegoš kirjoitti Montenegrosta ja hänen kielensä sisälsi Montenegrolle tyypillisiä piirteitä, hän itse koki olevansa osa laajempaa slaavilaista yhteisöä. Kroatian illyristien tavoin hän tavoitteli eteläslaavien yhtenäisyyttä. Njegoš tapasi kahteen otteeseen Vuk Karadžićin, jonka kanssa tuli hyvin toimeen. Heidän kummankin mielestä standardikielen tuli perustua kansan puhumaan kieleen. Vukin uudistukset omaksuttiin Montenegrossa aikaisemmin kuin Serbiassa ja

³⁴ Kyseessä on tyypillinen kiista tilanteessa, jossa jollain aiemmalla yhteisellä kulttuuriperinnöllä on nykyään useampia, toisiinsa jyrkästi suhtautuvia jatkajia. Slaavilaisten kansojen parista muita esimerkkejä ovat itäslaavien keskinäinen kamppailu Kiovan Venäjän perinnöstä sekä makedonialaisten ja bulgarialaisten kiistely alueidensa kulttuuritraditioista.

tästä voidaan varmasti kiittää Njegošia. Ylipäättään tuon ajan montenegrolainen kirjallisuus oli osa laajempaa eteläslaavilaista ortodoksista traditiota ja sitä kautta yhteen kietoutunut serbialaisen tradition kanssa. (Greenberg 2008:94–97).

Jugoslavian perustamisen myötä serbokroaatti tuli viralliseksi kieleksi myös nykyisen Montenegron alueella. Sotienvälisenä aikana yhteiskunnallinen kehitys Montenegrossa oli vaatimatonta. Vielä vuonna 1941 peräti 56 % montenegrolaisista oli lukutaidottomia ja 80 % asui alikehittyneellä maaseudulla (Malešević & Uzelac 2007:702). Tavallinen kansa tuskin kiinnitti suurta huomiota käytössä olevaan kirjakieleen ja sen nimitykseen. Vuoden 1954 Novi Sadin sopimuksessa montenegrolaiset mainittiin yhtenä kolmesta kansasta, jotka puhuvat serbokroaattia. Montenegrolaisille ei kuitenkaan osoitettu omaa varieteettia, kuten epäsuorasti tehtiin kroaattien ja serbien osalta. Kumpikaan sopimuksessa tunnustetuista yhtenäiskielen kahdesta varieteetistä ei sitä paitsi suoraan vastannut Montenegrossa puhuttavaa kieltä, joka oli ijekaavisuuden kautta rakenteeltaan lähempänä läntistä varieteettia, mutta sanastoltaan enemmän itäisen kaltainen (Greenberg 2008:88). Montenegro sai oman yhtenäiskielen subvarieteettinsa, Montenegron ”standardikielimuodon”, vuoden 1974 perustuslain myötä, mutta toisin kuin esimerkiksi Kroatiassa, Montenegrossa ei julkaistu omia kielioppeja tai oikeinkirjoitusoppaita sosialistisen Jugoslavian aikana (emt. 89).

4.3.2 Montenegron kielen luominen

Montenegron ja Serbian muodostettua Jugoslavian liittovaltion vuonna 1992 Montenegron uusi perustuslaki määritteli maan viralliseksi kieleksi serbian kielen sen ijekaavisessa ääntämyksessä. Montenegro oli siis ainoa entisen Jugoslavian osatasavalloista, missä ei siirrytty suoraan serbokroaatin hajottua käyttämään niin sanotusti omaa etnistä nimitystä kielestä. Aivan kuten muuallakin, valintaa selitti poliittinen tilanne (Lakić 2007:329). Silloisessa Montenegrossa vallalla eivät olleet separatistiset voimat, vaan päinvastoin, maassa haluttiin ylläpitää mahdollisimman tiiviitä suhteita Serbiaan. Näin ollen serbia virallisena kielenä oli luonnollinen valinta. Kaikki eivät kuitenkaan olleet samaa mieltä. Erityisesti ne, jotka pitivät montenegrolaisia omana erillisenä kansakuntanaan, alkoivat vähitellen puhua myös

erillisestä montenegron kielestä. Suuntaus sai tuulta purjeisiinsa, kun poliittiset suhteet Serbiaan myöhemmin muuttuivat ongelmallisiksi.

Montenegron kielen pääasiallisena arkkitehtina voidaan hyvällä syyllä pitää edesmennyttä Nikšićin yliopiston kirjallisuuden professoria Vojislav P. Nikčevićia (s. 1935, k. 2007). Jo vuonna 1970 kroaattien vaatiessa oikeutta kutsua kieltään kroaatiksi hän kirjoitti zagrebilaiseen *Kritika*-lehteen otsikolla ”Kenen on niin sanottu Vukin kieli?” („*Čiji je takozvani Vukov jezik?*”). Vastauksessaan hän tuli siihen lopputulokseen, että Vukin kieli on itse asiassa montenegroa ja että serbian (ekaavisen) standardikielen ohella on olemassa montenegron (ijekaavinen) standardikieli (Okuka 2002:38). Nikčević ei kuitenkaan saanut tuohon aikaan ajatuksilleen vastakaikua. Serbokroaatin hajottua lopullisesti tilanne muuttui kuitenkin suotuisammaksi erilliselle montenegron standardikielelle, jota Nikčević ryhtyi kehittämään. Hän julkaisi vuonna 1993 sekä kirjasen *Piši kao što zboriš*³⁵ (’Kirjoita kuten puhut’), jossa hahmotellaan kielelle ortografiaa, että kaksiosaisen suurteoksensa *Crnogorski jezik* (’Montenegron kieli’) ensimmäisen osan. Vuonna 1997 ilmestyi teoksen toinen osa sekä varsinainen montenegron oikeinkirjoitusopas. Nikčević pyrki erottamaan montenegron ennen kaikkea serbian kielestä (Greenberg 2008:90). Yhtäältä serbia oli kieli, jota Montenegrossa virallisesti puhuttiin ja joka oli tarkoitus syrjäyttää, toisaalta voimakkain vastustus erillistä montenegron kieltä kohtaan tuli juuri Serbiasta ja serbeiltä.³⁶

4.3.2.1 Murrepohja ja erityispiirteet

Maantieteellisen Montenegron on perinteisesti nähty jakautuvan kahteen eri murrealueeseen. Luoteispuolisko kuuluu itähertsegovinalaisten murteiden piiriin.³⁷ Nämä murteet kirjattiin aikoinaan Wienin kirjakielisopimuksessa yhtenäiskielen pohjaksi. Montenegron kahtia jakavan murrerajan kaakkoispuolella puhutaan

³⁵ Nikčević käyttää yleisemmän verbin *govoriti* sijaan verbiä *zboriti*, millä hän viittaa Montenegron kansankieleen, jolle uuden standardin tuli perustua (Okuka 2002:40).

³⁶ Bosnialaiset ja kroatialaiset kielitieteilijät suhtautuivat ymmärtävästi ja jopa kannustavasti erillisen montenegron kielen kehittämiseen (Greenberg 2008:90).

³⁷ Itähertsegovinalaisia murteita puhutaan nimestään huolimatta laajalla alueella, joka kattaa itäisen Hertsegovinan lisäksi eteläisen Dalmatian, lähes koko Bosnian, suuren osan Slavoniaa, Lounais-Serbian ja siis myös Luoteis-Montenegron (Ivić 2001:175–6). Itähertsegovinalaisen murretyypin leviämiseen vaikuttivat Osmani-imperiumin aikaiset migraatiot (ks. yllä 3.1).

puolestaan vanhaštokaavisia murteita, joista käytetään myös maantieteellistä nimitystä Zeta–Lovćen murteet. Ne erottuvat uusštokaavisista itähertsegovinalaismurteista eritoten arkaaisemman aksenttijärjestelmänsä perusteella. Molempia Montenegrossa puhuttavia murretyyppejä yhdistää ijekaavisuus eli jat-äänteen ijekaaviset refleksit. Montenegrolaiset ovatkin ainoa štokaavia puhuva etniskansallinen ryhmä, jonka kaikki jäsenet käyttävät ijekaavista ääntämystä. Selkeämmin Montenegroon yhdistettävissä olevien vanhaštokaavisten murteiden sijaan Nikčević ja hänen seuraajansa ovat kehittäneet uutta kirjakieltä lähinnä Montenegron luoteisosan murteisiin pohjautuen – siitä huolimatta, että näille samoille murteille pohjautuvat myös muut alueen kirjakielet. Tosin Nikčević piti perinteistä murrejakoa serbialaisten kielentutkijoiden keinotekoisesti laatimana, jonka tarkoituksena oli häivyttää kaikkien montenegrolaisten jakaman yhteisen kielimuodon olemassaolo. (Greenberg 2008:92–4).

Greenbergin (2008:102–4, 2004:60) esitystä mukaillen esittelen tässä Nikčevićin montenegron kielelle osoittamat tyypilliset piirteet:

- 1) montenegro pohjautuu ijekaaviseen štokaavi-murteeseen
- 2) kantaslaavin foneemi jat saa montenegrossa pääasiassa ijekaaviset refleksit
- 3) fonologiset erityispiirteet: montenegrolaiset foneemit *ś*, *ź* ja *dz* sekä uudet jotaatiot
- 4) erityiset montenegrolaiset morfologiset päätteet tietyissä adjektiivien ja pronominien taivutustyypeissä

Ensimmäinen piirre on yhteinen montenegrolle ja muille serbokroaatin piiriin kuuluneille kielille. Toinen piirre on vallitseva myös kroaatissa ja bosniassa, mutta ainoastaan montenegron kohdalla se koskee kaikkia puhujia myös puhekielen tasolla (Greenberg 2008:92). Varsinainen huomio kohdistuu kuitenkin kohtiin kolme ja neljä, jotka viime kädessä erottavat montenegron muista standardikielistä ja joilla on siten suuri symbolinen merkitys. Foneemi *dz* esiintyy lähinnä tietyissä Kaakkois-Montenegron murteissa tavattavissa muodoissa kuten *bendzin* ('bensiini'), *brondze* ('pronssi') ja *jedzero* ('järvi'). Näissä kaikissa tapauksissa se korvaa alkuperäisen *z*:n (Greenberg 2008:104). Foneemit *ś* ja *ź* puolestaan esiintyvät, kuten jo olemassa olevat *đ* ja *ć*, Montenegron alueella puhuttavien murteiden niin sanotuissa uusissa ja

uusimmissa jotaatioissa, jotka syntyvät jat-äänteen lyhyen refleksin *je* seuratessa konsonantteja *s, z, d* ja *t* (Ivić 2001:178–9, 212–14):

	serbia (ekaavinen)	bosnia ja kroaatti	montenegro
'kirves'	<i>sekira</i>	<i>sjekira</i>	<i>šekira</i>
'pupilli'	<i>zenica</i>	<i>zjenica</i>	<i>ženica</i>
'tyttö'	<i>devojka</i>	<i>djevojka</i>	<i>đevojka</i>
'ajaa pois'	<i>terati</i>	<i>tjerati</i>	<i>ćerati</i>

Neljäs piirre käsittää tietyt montenegrolle tyypilliset adjektiivien ja pronominien taivutuspäätteet, joita Nikčević kutsuu fonologisiksi ja morfofoneemisiksi ijekavismeiksi. Näitä päätteitä esiintyy erityisesti maskuliinin genetiivissä ja datiivi-lokatiivissa, kuten esimerkeissä *ovijeg* (gen. sg. 'tämä': serbiaksi *ovog*) ja *dobrijem* (lok. pl. 'hyvä': serbiaksi *dobrim*). Näitä päätteitä esiintyy myös Wienin vuoden 1850 kirjakielisopimuksen alkuperäistekstissä sekä erityisesti 1800-luvulla vaikuttaneen Montenegron kansallisruonoilijan Njegošin kirjoituksissa (Greenberg 2008:105), joten niiden avulla voidaan paitsi lisätä kielen symboliarvoa myös yrittää omia Njegošin perintö osaksi montenegron kieltä.³⁸ Nikčević (1997:433–455) on käynyt läpi paljon arkistomateriaalia todistaakseen ja korostaakseen Njegošin montenegrolaisuutta, jossa tämän käyttämä "autenttinen montenegron kieli" on oleellinen elementti. Kyseisten taivutuspäätteiden ohella Nikčević sisällytti ehdotelmaansa jo pitkään tyypillisenä

³⁸ Njegošin käyttämistä muodoista ei voida olla täysin varmoja. On kuitenkin yleisesti tunnettua, että *Gorski vijenacin* ensimmäistä painosta ei toimitettu alkuperäisen käsikirjoituksen mukaan, vaan Njegošin sihteerin Milorad Medakovićin laatiman kopion pohjalta. Medaković teki tähän kopioon yhdessä Vuk Karadžićin kanssa monia oikeinkirjoituksellisia sekä joitakin kielellisiä muutoksia, mikä toi sen lähemmäs Vukin standardikielen muotoa ja oikeinkirjoitusta (Eskelinen 2003:43, 46–7). Nikčevićin mukaan *Gorski vijenacin* aikaisemmat editiot ovat tarkoituksella serbialaistettuja ja hän toimittikin vuonna 1997 klassikkoteoksesta oman editionsa, jonka hän laati montenegron kielelle kehittämänsä oikeinkirjoituksen mukaan ja johon hän sisällytti aiemmista editioista poikkeavia, alkuperäisinä pitämiään muotoja. Koska vain osa Njegošin käsin kirjoittamasta alkuperäisestä käsikirjoituksesta on säilynyt ja koska sen grafemiikka on itsessään monitulkintaista, Nikčevićinkin editiota on pidettävä vain yhtenä useammista eri tulkinnoista (emt. 2003:62–3).

montenegrolaisena piirteenä pidetyn olla-verbin kieltomuodon *nijesam* ('en ole': serbiaksi *nisam*).

4.3.2.2 Argumentteja puolesta ja vastaan

Nikčević sai pian tukijoita ajatuksilleen. Eritoten kirjailijat asettuivat puolustamaan erillistä montenegron kieltä. Montenegron PEN-keskus antoi vuonna 1994 julistuksen montenegron kielen perustuslaillisesta asemasta todeten, että ”neljästä kansasta, joilla oli serbokroaatti virallisena kielenään, ainoastaan montenegrolaiset käyttävät viimeisimmässä perustuslaissaan äidinkielestään toisen kansan nimeä” ja että ”nimeämällä montenegron kielen serbiaksi montenegrolaiset nimetään *de jure* serbeiksi, mikä edustaa kielellistä kansanmurhaa montenegron kansaa kohtaan” (Okuka 2002:41). Tämän vuoksi Montenegron viralliseksi kieleksi tulisi säätää montenegro. Vuonna 2000 myös vaikutusvaltainen montenegrolainen kulttuuriseura *Matica crnogorska* antoi tukensa montenegron kielelle. Sen mukaan serbian kielen käyttö Montenegrossa korostaa Serbian hegemoniaa ja viestittää Montenegron alempiarvoista asemaa Jugoslavian liittovaltiossa (Greenberg 2001:21). Nikčević itse on todennut, että montenegrolaiset eivät voi olla olemassa, heillä ei voi olla itsenäistä valtiota eivätkä he voi muodostaa kansakuntaa puhumalla vierasta kieltä (Greenberg 2008:88). Näihin kannanottoihin sisältyy montenegron kielen puolestapuhujien argumentaation ydin: jokaisella kansakunnalla tulee olla oikeus omaan kieleensä, ja toisaalta kansakunta ei voi olla olemassa ilman omaa kieltään.

Erillistä montenegron kieltä vastustettiin erityisesti kielitieteilijöiden parissa Nikšićin yliopiston professoreiden johdolla. Heidän mielestään Montenegrossa on aina puhuttu ja puhutaan yhä ijekaavista serbiaa, eivätkä mitkään tieteelliset tosiasiat todista mitään muuta (Greenberg 2008:177–8). Serbimielisinä he eivät myöskään hyväksyneet kieleen ja kansalliseen identiteettiin perustuvia argumentteja montenegron osalta. 1990-luvun kiistely montenegron kielestä kytkeytyi toisaalta keskusteluun serbian kielen tulevaisuudesta. Serbiassa alettiin esittää näkemyksiä, jotka tukivat ekaavisen ääntämisen valitsemista ainoaksi viralliseksi. Niin sanotut uusvukilaiset kielitieteilijät, heidän joukossaan montenegrolaiset, puolustivat voimakkaasti ijekaavin, ja sitä kautta montenegrolaisen kielimuodon, säilyttämistä osana serbian kieltä (emt. 98). Vuonna

1993 Bosnian Republika Srpskassa siirryttiin virallisesti ijekaavista ekaavin käyttöön. Tämä oli tyrmistys suurimmalle osalle kielitieteilijöistä, mutta osalta se sai hiljaisen hyväksynnän (emt. 79). Vaikka tämä päätös myöhemmin peruttiin, ekaavin vahvistuminen Serbiassa on hyödyttänyt montenegron kielen puolestapuhujia.

Ei liene liioiteltua sanoa, että yhtenä Nikčevićin ja hänen myöhempien tukijoidensa perimmäisistä tavoitteista on ollut vankistaa montenegrolaisten kansallista identiteettiä ja sitä kautta pyrkimyksiä poliittiseen itsenäisyyteen. Tähän he tarvitsivat muiden elementtien ohella erillisen kielen, jota he käyttivät todistaakseen Montenegron kansan autenttisuuden ja luodakseen yhtenäisyyttä kielen puhujien keskuuteen (Greenberg 2004:59). Juhani Nuorluoto (2003:148) on kansallisromantiikkaan viitaten todennut, että ”montenegrolaisessa nationalismissa oman kielen olemassaolon oikeutusta haetaan kahdensadan vuoden takaisista malleista”. Kieliaineksia etsittiin kansan syvistä riveistä ja kaukaisesta menneisyydestä. Montenegron kielen puolustamisen huumassaan Nikčević sortui myös aikamoiisiin ylilyönteihin. Hänen mukaansa montenegro pohjautuu jo kuolleeseen länsislaavilaiseen polabin kieleen ja montenegrolaiset ovat ainoita alkuperäisiä ijekaavin puhujia, joilta tämä piirre on vasta myöhemmin levinnyt alueen muiden kansojen keskuuteen (Greenberg 2008:100). Näille väitteille ei ole olemassa mitään uskottavia todisteita.

4.3.2.3 Virallinen hyväksyntä ja uusi standardi

Keskustelun kiihtyessä erillisen montenegron kielen ympärillä puheet Montengron itsenäistymisestä alkoivat samaan aikaan voimistua. Varsinainen lähtölaukaus myöhemmille tapahtumille oli itsenäisyysmielisen Milo Đukanovićin valinta maan presidentiksi vuonna 1997. Tästä käynnistyi erottautuminen Serbiasta monilla eri tasoilla. Montenegron väestö jakautui sittemmin kahtia statuskysymyksessä, mikä heijasti lähes suoraan aiemmin käsiteltyä identiteettikysymystä. Itsensä ensisijaisesti serbeiksi kokevat halusivat ylläpitää tiiviitä suhteita Serbiaan, kun taas montenegrolaiseksi identifioituvat tukivat itsenäisyyspyrkimyksiä. Tässä poliittisessa kiistassa historiaan ja identiteettiin vetoavat argumentit korostuivat, mikä puolestaan

teki kielikysymyksestä osan samaa suurta palapeliä. Vähitellen monet itsenäisyyden kannattajista alkoivat käyttää kielestään nimitystä montenegro.

Ensimmäinen virallinen askel kohti uutta kielipolitiikkaa otettiin vuonna 2004, kun Montenegrossa päätettiin vaihtaa koululaisten oppiaineen nimi serbian kielestä äidinkieleen. Uusi oppiaine käsitti serbian, montenegron, kroaatin ja bosnian, joista oppilaat ja heidän vanhempansa saattoivat valita mieleisensä (Lakić 2007:332). Uudistuksella haluttiin turvata ei-serbien oikeus käyttää kielestään haluamaansa nimitystä. Se kuitenkin johti protesteihin serbimielisten parissa. Samana vuonna pääministeri Đukanović ilmoittautui montenegron kielen puhujaksi. Viimeistään tästä lähtien montenegron kielen puolesta puhuminen on kytkeytynyt vahvasti tiettyihin poliittisiin suuntauksiin, joiden tavoitteina ovat olleet Montenegron itsenäisyys ja erillisen montenegrolaisuuden korostaminen ja sen selkeä erottaminen serbialaisuudesta. Serbipuolueet ovat puolestaan vahvasti puolustaneet serbian kieltä ja vastustaneet erillistä montenegron kirjakieltä.

Montenegron lopulta itsenäistyttyä vuonna 2006 kielikysymyksestä tuli yksi hankalimmista uutta perustuslakia koskevista kiistoista. Kompromissiksi ehdotettiin muun muassa serbomontenegroa (Greenberg 2008:178). Kumpikaan osapuoli ei kuitenkaan halunnut antaa periksi. Lopulta lokakuussa 2007 pitkällisten neuvotteluiden jälkeen Montenegron parlamentti hyväksyi uuden perustuslain, jonka artikkelin 13 mukaan Montenegron virallinen kieli on montenegro, kyrillinen ja latinalainen kirjaimisto ovat tasavertaisia, ja muut virallisessa käytössä olevat kielet ovat serbia, bosnia, albania ja kroaatti.³⁹ Ratkaisevassa äänestyksessä hallitsevat itsenäisyysmieliset puolueet saivat tuekseen liberaalit sekä bosniakkivähemmistön edustajat. Serbimieliset äänestivät vastaan ja albaanit pitäytyivät äänestämästä.

Montenegron saavutettua virallisen aseman asetettiin komitea laatimaan kielelle virallinen standardi. Komitean työhön perustuen julkaistiin vuonna 2009 montenegron kielen oikeinkirjoitusopas (*Pravopis*) sekä vuonna 2010 kielioppi (*Gramatika*).

³⁹ "Službeni jezik u Crnoj Gori je crnogorski jezik. Ćirilčno i latinično pismo su ravnopravni. U službenoj upotrebi su i srpski, bosanski, albanski i hrvatski jezik." Koko perustuslaki ladattavissa Montenegron parlamentin internet-sivuilta: http://www.skupstina.me/cms/site_data/ustav/Ustav%20Crne%20Gore.pdf

Montenegron opetus- ja tiedeministeriö on julistanut nämä kielioppaat virallisiksi, mikä todetaan niiden kummankin sisäsivulla. Komitea hylkäsi lopulta suuren osan Nikčevićin radikaaleimmista ehdotuksista, kuten konsonantin *dz*, jonka sijaan kirjoitetaan edelleen *z* (*Pravopis*, s. 16). Merkittävin rakenteellinen ominaisuus, joka erottaa montenegron uuden standardikielen muista štokaavimurteisiin pohjautuvista kielistä, on yllä kuvattu ”ijekaavinen jotaatio”, jonka seurauksena montenegron kielessä esiintyvät foneemit *ś* ja *ź* (*Pravopis* s. 53, *Gramatika* s. 15, 50–51). *Pravopis* (s. 53) esittelee myös joitakin tapauksia, lähinnä henkilöiden ja paikkojen nimiä, joissa *ś* ja *ź* eivät ole syntyneet jotaation seurauksena. Uusien foneemien käyttö sekä jo olemassa olevien foneemien ijekaavisesta jotaatiosta johtuva laajempi käyttö ei ole kuitenkaan pakollista, vaan edelleen on mahdollista käyttää rinnakkain aikaisempia, joteerattomia muotoja: *śekira/sjekira*, *ženica/zjenica*, *đevojka/djevojka*, *ćerati/tjerati* ja niin edelleen (mp.). Tämän lisäksi montenegron standardikieleen on sisällytetty vanhoista montenegrolaisista murteista sanastoa sekä eräitä taivutusmuotoja, jotka eivät ole aikaisemmin kuuluneet kirjoitetun kielen piiriin.

Merkittävässä roolissa sekä oikeinkirjoitusoppaan että kieliopin laatimisessa oli Adnan Čirgić, Montenegron kieli- ja kirjallisuusinstituutin johtaja sekä ensimmäinen montenegron kielestä väitellyt tohtori. Hankkeet ovat herättäneet myös paljon arvostelua eritoten kielentutkijoiden piirissä. Kritiikin kärki on kohdistunut arkaismeihin sekä uuden kieliopin samankaltaisuuksiin kroaatin kieliopin kanssa. Kieliopin kaksi muuta laatijaa, Ivo Pranjković ja Josip Silić, ovat kroaatteja, mikä osoittaa, että montenegrolaiset asiantuntijat – ja varsinkin ne, jotka halusivat osallistua montenegron kielen kehittämiseen – ovat edelleen vähissä.

4.3.3 Nykyinen kielitilanne

Montenegron yliopiston Nikšićissa sijaitsevassa filosofisessa tiedekunnassa on vuodesta 2008 alkaen voinut opiskella montenegron kieltä ja kirjallisuutta. Sen rinnalla jatkaa oppiaine serbian kieli ja kirjallisuus. Valtion ja siihen liittyvien virastojen ja muiden toimijoiden virallisena kielenä on perustuslain mukaisesti montenegro. Vaikka molemmat kirjaimistot ovat virallisesti tasavertaisia, Montenegrossa on käytännössä siirrytty latinalaisen kirjaimiston käyttöön. Uusi oikeinkirjoitus ei ole saavuttanut laajaa

suosiota. Syksyllä 2012 yksikään suurimmista sanomalehdistä ei ole ottanut käyttöön uusia grafeemeja. Niitä ei esiinny myöskään hallituksen ja ministeriöiden internet-sivuilla. Sen sijaan jotkut montenegrolaismieliset ryhmittymät ja järjestöt, heidän joukossaan Matica crnogorska, ovat alkaneet käyttää uusia muotoja.

Kouluissa käytettävä kieli ja sen nimitys on pysynyt kiistelyn aiheena. Tarkoituksena oli siirtyä opettamaan montenegron kieltä ja kirjallisuutta syksystä 2011 lähtien. Aivan viime metreillä hallitus kuitenkin pyörsi kantansa. Serbimielisen opposition kanssa neuvoteltujen poliittisten kompromissien kautta opetuslakiin tehtiin muutos, jonka mukaan opetus tulee olemaan montenegron kielellä ja, ”pitäen mielessä jaetun lingvistisen perustan”, myös serbian kielellä (Pobjeda, 3.9.2011). ”Kunnioittaen vähemmistöjen oikeuksia” uusi laki tarjoaa lisäksi mahdollisuuden saada opetusta muilla virallisessa käytössä olevilla kielillä, joita ovat siis bosnia, albania ja kroaatti.⁴⁰ Oppiaineen virallinen nimi on ’montenegro-serbian, bosnian, kroaatin kieli ja kirjallisuus’. Käytännössä tämä monitulkintainen kompromissimuotoilu ei muuta mitään, joskin oppiaineelle ollaan laatimassa uutta oppikirjaa. Se kuitenkin siirtää uuteen kielioppiin perustuvan montenegron kirjakielen käyttöönottoa opetuksessa. Samalla se erottaa serbian muista, varsinaisista vähemmistökielistä antaen varsin suoran mahdollisuuden tulkinnalle, jonka mukaan montenegro ja serbia ovat tosiasiallisesti yksi ja sama kieli.

Montenegron kielen puolustajat ovat kritisoineet ratkaisua voimakkaasti. Tammikuussa 2012 kulttuuriseura Matica crnogorska toimitti perustuslakituomioistuimelle vetoomuksen,⁴¹ jossa se toteaa opetuslain uuden muotoilun olevan paitsi ristiriidassa perustuslain kanssa, jonka mukaan Montenegron virallinen kieli on montenegro, myös estävän perustuslain toimeenpanon. Seura vaatii virallisen montenegron kielen lainmukaista käyttöönottoa kaikissa valtiollisissa instituutioissa sisältäen erityisesti koulutuslaitokset. Kaikki viittaa siis siihen, etteivät Montenegron kielikysymyksen ympärillä esiintyvät kiistely, epävarmuus ja ristiriitaiset päätökset ole hetkessä ohi.

⁴⁰ Kaikki käännökset suomeen ovat omiani.

⁴¹ Vetoomus ladattavissa Matica crnogorskan internet-sivuilta: <http://www.maticacrnogorska.me/files/sud.pdf>

Montenegrolaisten itsensä suhtautumista kielitilanteeseen sekä eri kielten puhujämääriä voidaan tarkastella väestönlaskentojen ja kyselyjen avulla. Vuoden 2003 väestönlaskennassa 22 % Montenegron asukkaista ilmoitti puhuvansa äidinkielenään montenegroa. Vastaavasti serbiaa puhui tuolloin 64 % väestöstä. Vuoden 2011 väestönlaskennassa kielten puhujämäärissä oli tapahtunut suhteellisen merkittäviä muutoksia. Nyt montenegron ilmoitti äidinkielekseen 37 % väestöstä. Serbiaa puhui edelleen suhteellinen, joskaan ei enää ehdoton enemmistö: 43 %. Bosniaa puhui 6 %, albaniaa 5 % ja kroaattia 0,5 % väestöstä. 2 % ilmoitti äidinkielekseen serbokroaatin ja 4 % ei halunnut ilmoittaa mitään. Vertaamalla näitä lukuja aikaisemmin esitettyihin lukuihin Montenegron väestön kansallisesta jakaumasta voidaan todeta, että monet montenegrolaisiksi identifioituvat pitävät edelleen äidinkielenään serbiaa. Näiden henkilöiden osuus on tosin pienentynyt vuodesta 2003. Montenegrolainen historioitsija Serbo Rastoder piti tätä kuitenkin merkinä siitä, että suuri osa Montenegron väestöstä ei pidä kieltä tärkeänä osana identiteettiään. Hänen mielestään se myös osoittaa, että montenegrolainen identiteetti ei ole vielä täysin kehittynyt.⁴² Serbeiksi identifioituvat ilmoittavat taas poikkeuksetta äidinkielekseen serbian. Slaavia puhuvista muslimeista noin puolet näyttäisi ilmoittavan äidinkielekseen bosnian, toinen puolisko joko montenegron tai serbian.

Vuoden 2010 kesäkuussa Matica crnogorska toteutti kyselyn, johon vastasi noin tuhat montenegrolaista. Kysely sisälsi muiden yhteiskunnallisten teemojen ohella kysymyksiä kielestä.⁴³ Eri kielten suhteelliset osuudet vastasivat suunnilleen vuoden 2011 väestönlaskennan tuloksia. Kyselyssä oli kuitenkin mukana yksi ylimääräinen vaihtoehto: ”kyseessä on yksi ja sama kieli ja on samantekevää, miksi sitä kutsutaan”. Peräti 12 % vastaajista valitsi tämän vaihtoehdon. Samassa kyselyssä kysyttiin myös kantaa montenegron kielen asemaan Montenegron virallisena kielenä. 45 % piti

⁴² ”Se, että joku on väestönlaskennassa ilmoittautunut montenegrolaiseksi, mutta puhuu toisen kansakunnan kieltä, osoittaa, että montenegrolainen identiteetti ei ole loppuun asti kehittynyt, sillä uskonnon ja kansallisuuden ohella kieli on avainkysymys kansan identiteetille.” Myöhemmin samassa haastattelussa hän kuitenkin ennustaa, että montenegrolaisiksi identifioituvien ja montenegron kieltä puhuvien määrä tulee kasvamaan seuraavaan väestönlaskentaan mennessä ja lopulta niin, että montenegrolaisten suhteellinen osuus väestöstä tulee olemaan samalla tasolla kuin vuoden 1991 väestönlaskennassa (Vijesti Online, 15.7.2011).

⁴³ Kysely sisälsi mm. kysymyksiä montenegrolaisesta identiteetistä ja suhtautumisesta Montenegron valtiosymboleihin. Kyselyn tulokset ovat ladattavissa Matica crnogorskan internet-sivuilta: http://www.maticacrnogorska.me/files/saopstenje_02072010.pdf

nykytilannetta hyvänä, 24 % vaihtaisi viralliseksi kieleksi serbian ja 14 % oli sitä mieltä, että molempien kielten tulisi olla virallisia. 16 % ei ottanut lainkaan kantaa tähän kysymykseen.

Kuten esitetystä luvuista ja mielipiteistä voi päätellä, Montenegron yhteiskunta on edelleen varsin jakautunut kielikysymyksen suhteen. Montenegron kieli ei ole saavuttanut kaikkien sen potentiaalisten puhujien hyväksyntää. Toisaalta montenegron kielen puhujiksi ilmoittautuvien osuus väestöstä on jatkuvasti kasvanut. Kuten muidenkin serbokroaatin piiriin kuuluneiden kielten kehittämisessä, myös montenegron kohdalla sosiopoliittiset tekijät ovat vaikuttaneet enemmän kuin puhtaan kielelliset. Siinä missä Jugoslavian hajoaminen ja sitä seuranneet sodat loivat muissa alueen maissa olosuhteet itsenäisten standardikielten kehittämiselle, vastaavat olosuhteet kehittyivät Montenegrossa vasta myöhemmin, asteittain ja vähemmän voimakkaina. Montenegron kieli on joka tapauksessa näytellyt suurta roolia Montenegron viime vuosikymmenten kansakunnan- ja valtionrakennusprosesseissa. Montenegron itsenäistyminen olikin lopulta ratkaiseva askel kohti uutta standardikieltä.

Montenegron kirjakieltä on helppo syyttää keinotekoiseksi ja poliittiseksi kieleksi – sitä se monessa mielessä onkin. Näiltä ominaisuuksiltaan se ei kuitenkaan merkittävästi eroa muista standardikielistä, jotka ovat syntyneet samalla tavalla ideologisten prosessien kautta. Ottaen huomioon serbokroaatin historian sekä viime vuosikymmenten tapahtumat kirjakielirintamalla on vaikea kuvitella, että montenegrolaiset tekisivät poikkeuksen sääntöön ja pyrkisivät kansakuntaisuuteen ja itsenäisyyteen ilman omaa kieltään. Tilannetta monimutkaistaa silti se tosiasia, että läheskään kaikki Montenegrossa asuvat ihmiset eivät kannata poliittisen eliitin hahmottelemaa ideaa Montenegron kansakunnasta, valtiosta ja kielestä.

5 Montenegrolaisten yliopisto- opiskelijoiden kieli-identiteetti

Tässä luvussa esittelen analyysini tulokset. Tutkimuskysymysten myötä analyysi jakautuu kahteen pääosaan. Ensin esittelen hahmottamani kieli-identiteettityypit ja niiden pohjalta muodostuvat ryhmät sekä tarkastelen näiden ryhmien olemusta ja ominaisuuksia. Esittelen yleisten piirteiden ohella jokaisesta ryhmästä yhden tyyppiesimerkin. Tämän jälkeen käsittelen kieli-identiteettiin vaikuttavia tekijöitä ja niiden ominaisuuksia ja merkityksiä.

5.1 Kieli-identiteettityypit

Analysoimalla haastatteluaineistoani olen hahmottanut neljä eri kieli-identiteettityyppiä. Näiden kieli-identiteettityyppien perusteella olen muodostanut haastattelemistani opiskelijoista neljä eri ryhmää. Ensimmäinen jakolinja kulkee luonnollisesti itse kielessä: haastateltavista seitsemän ilmoitti äidinkielekseen montenegron ja kahdeksan serbian. Teoriassa olisi mahdollista rakentaa analyysi ainoastaan näiden kahden eri ryhmän, montenegronkielisten ja serbiankielisten, varaan. Lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa nopeasti, että pelkkä äidinkieli ei kerro henkilön kieli-identiteetistä vielä kaikkea, vaan suhtautuminen omaan kieleen, muihin kieliin, kielen merkitykseen identiteetille ja ylipäätään koko kielitilanteeseen vaihtelee huomattavasti. Osalle vastaajista äidinkieli on erittäin tärkeä identiteettitekijä ja suhtautuminen siihen hyvin tunnepohjaista ja periaatteellista, toisille taas äidinkieli merkitsi vähemmän ja suhtautumista voisi pikemminkin luonnehtia pragmaattiseksi. Osalla oli hyvin vahvat ja selkeät mielipiteet, toiset puolestaan olivat varsin epävarmoja siitä, miten suhtautua muuttuneeseen tilanteeseen. Näistä syistä olen päättänyt erottamaan aineistosta seuraavat kieli-identiteettityypit, joita myös alla oleva kuvio havainnollistaa: (1) vahvasti (periaatteellisesti) montenegronkielistet, (2)

maltillisesti (pragmaattisesti) montenegronkieliset, (3) maltillisesti (pragmaattisesti) serbiankieliset ja (4) vahvasti (periaatteellisesti) serbiankieliset.

<i>Äidinkieli / Suhtautuminen</i>	montenegro	serbia
vahva (periaatteellinen)	MN+	SR+
maltillinen (pragmaattinen)	MN-	SR-

KUVIO 1. Kieli-identiteettityypit montenegrolaisten yliopisto-opiskelijoiden keskuudessa.

Määrittäessäni yksittäisten opiskelijoiden kieli-identiteettiä olen ottanut huomioon heidän haastatteluissa antamansa vastaukset ja pohdinnat kokonaisuudessaan. Muutamiin seikkoihin olen kuitenkin kiinnittänyt erityistä huomiota. Näitä ovat äidinkielen merkitys omalle identiteetille sekä ylipäätään äidinkielen merkitys ja rooli identiteettitekijänä, suhtautuminen tiettyihin Montenegron kielitilanteen kriittisiin pisteisiin kuten viralliseen kieleen ja kouluopetuksessa käytettävään kieleen sekä asenne toista kieltä ja kieliryhmää kohtaan. Tarkastelun kohteena on myös ollut varmuus omista tuntemuksista ja mielipiteistä ja toisaalta sen vastakohtana eräänlainen häilyvyys ja mahdollinen ristiriitaisuus vastauksissa. On toki muistettava, että luonteeltaan kollektiivisetkin identiteetit toteutuvat aina tietyllä tavalla yksilöllisesti ja jokaisen meistä kielellinen identiteetti on viime kädessä omanlaisensa. Oheisessa aineistossa oli kuitenkin tarpeeksi eri opiskelijoita yhdistäviä piirteitä oikeuttamaan kyseisen ryhmittelyn. Jonkinlaista ryhmittelyä tai ainakin siihen pyrkimistä voidaan myös pitää välttämättömänä ilmiön syvällisemmäksi ymmärtämiseksi ja käsitteellistämiseksi.

Aineistossa oli muutamia rajatapauksia, joissa jouduin tarkasti arvioimaan sekä eroja että yhtäläisyyksiä. Opiskelijat jakautuivat lopulta hyvin tasaisesti eri ryhmiin. Tämänkokoisesta aineistosta ei voi kuitenkaan tehdä yleisempiä päätelmiä eri kieli-identiteettien suhteellisesta osuudesta koko Montenegron väestön keskuudessa. Oleellista on hahmottaa, mitä eri kieli-identiteettejä tutkimusaineiston valossa on ylipäättään olemassa, mitkä ovat niiden erityispiirteet ja minkä tekijöiden voidaan nähdä vaikuttavan niiden taustalla.

4.1.1 Vahvasti (periaatteellisesti) montenegronkieliset (MN+)

JK: Ovatko ne [serbia ja montenegro] kaksi erillistä kieltä?

Mies, 29: Kyllä. Kaksi erillistä kieltä, totta kai. Ei erilaisia samalla tavalla kuin suomi ja italia, mutta... Mutta ne ovat kaksi erillistä kieltä siinä missä me olemme kaksi erillistä kansakuntaa.

Analyysissä mukana olevista 15 opiskelijasta neljä sijoittuu tähän ryhmään. Heidän kieli-identiteettinsä on vahva ja selkeä: he puhuvat äidinkielenään montenegroa, joka on oma erillinen kielensä. Heidän mielestään erot serbiaan ja muihin entisen Jugoslavian alueen kieliin ovat pieniä, mutta kuitenkin todellisia. He ovat kansallisuudeltaan montenegrolaisia, kuten heidän vanhempansa, jotka myös puhuvat äidinkielenään montenegroa. Tälle ryhmälle kieli on tärkeä osa identiteettiä. Jokaisella valtiolla ja kansalla tulee olla oma kielensä ja tämä koskee Montenegroa siinä missä kaikkia muitakin. Montenegron virallisen kielen tulee heidän mielestään olla montenegro ja vain montenegro. Heille montenegronkielisyys ei ole pelkästään kieli-identiteetti, vaan tärkeä osa montenegrolaisuutta ja sen vahvistamista. Montenegron kieli tulee ottaa käyttöön myös kouluopetuksessa,⁴⁴ tosin erityisellä huolellisuudella siten, ettei se aiheuta sekaannuksia esimerkiksi oikeinkirjoituksen osalta. Vaikka ryhmään kuuluvat opiskelijat kannattavat erillistä montenegron kirjakieltä, he suhtautuvat hieman varauksella uudistuksiin, joita kieleen on suunniteltu.⁴⁵ He pitävät

⁴⁴ Haastatteluja tehtäessä maaliskuussa 2011 yleinen käsitys oli, myös haastattelemini opiskelijoiden keskuudessa, että montenegro tulee opetuksen kieleksi saman vuoden syyskuusta alkaen. Tämä päätös lopulta pyörrettiin (ks. yllä 4.3.3).

⁴⁵ Muun muassa uudet foneemit ja niitä merkitsevät grafeemit ś ja ź, niin sanotut uudet jotaatiot, tietyt taivutusmuodot sekä aikaisemmin murteellisina pidettyjen sanastoelementtien hyväksyminen osaksi uutta kirjakieltä (ks. yllä 4.3.2).

kielitulannetta monimutkaisena ja vaikeana, ennen kaikkea koska ihmiset eivät osaa suhtautua uuteen tilanteeseen eivätkä tiedä mitä kieltä pitää äidinkielenään. Vahvasti montenegronkielisten mielestä on hieman ongelmallista, että niin monet montenegrolaiset identifioituvat serbian kieleen. He kaikki kannattavat varauksetta Montenegron itsenäisyyttä sekä mahdollista EU-jäsenyyttä.

4.1.2 Maltillisesti (pragmaattisesti) montenegronkielistet (MN-)

Nainen, 20: Minulla on kaksijakoinen kanta sitä [kielikysymystä] kohtaan, mutta ottaen huomioon, että meillä on oma valtio, siinä mielessä olen sitä mieltä, että meillä tulee olla oma kieli, mutta ei mielestäni tällä tavalla kuten nyt.

Tähän ryhmään kuuluvat kolme opiskelijaa ilmoittavat äidinkielekseen montenegron, mutta eivät suhtaudu siihen yhtä ehdottomasti ja periaatteellisesti kuin vahvasti montenegronkielisten ryhmä. He ovat kansallisuudeltaan montenegrolaisia, samoin kuin heidän vanhempansa. Yhden opiskelijan vanhemmat puhuvat äidinkielenään serbiaa, kahden muun montenegroa. Heille montenegro ja serbia ovat oleellisesti yksi ja sama kieli, joita erottaa toisistaan lähinnä politiikka. He pitävät kielikysymystä enimmäkseen symbolisena, mutta tunnustavat kuitenkin sen suuren merkityksen joillekin ihmisille. Vaikka he itse kokevat olevansa montenegronkielisiä, he ymmärtävät myös niitä, jotka pitävät äidinkielenään serbiaa. Kyse on lähinnä kielen nimestä. He pitävät kielikysymystä vahvasti politisoituneena, eivätkä pidä siitä, että montenegronkieliseksi tunnustautumista pidetään usein voimakkaana poliittisena kannanottona. He pitävät itseään montenegronkielisinä enemmänkin velvollisuudesta maataan ja kansaansa kohtaan. Maltillisesti montenegronkielistet suhtautuvat selkeän kriittisesti uusiin foneemeihin ja muihin isompiin uudistuksiin, joita montenegron kieleen suunnitellaan. Heidän mielestään on ymmärrettävää, että montenegrolaisillakin on muodollisesti oma kielensä, mutta suuria eroja ei tarvitse tekemällä tehdä. Heidän puhumansa murre erottaa heidät kielellisesti joka tapauksessa Serbian serbeistä. Heidän mielestään montenegron sopii olla Montenegron virallinen kieli ja montenegro voidaan ottaa käyttöön kouluissakin, mutta ei siinä muodossa, jota Nikcevic aikanaan ja hänen seuraajansa nykyään ovat hahmotelleet. Nykyinen Adnan Čirgićin johtama montenegron kieltä uudistava

ryhmittymä on liian nationalistisesti orientoitunut. Serbian kielelläkin voisi olla jokin virallinen asema, ainakin kouluissa. Heistä on kuitenkin ongelmallista, että monet Montenegrossa toimivat professorit ja opettajat ovat saapuneet Serbiasta ja käyttävät oppilaiden kanssa Serbian serbiaa, joka eroaa ääntämykseltään Montenegrossa puhutusta kielestä. Heidän mielestään koko kielitilanne on ongelmallinen, ei vähiten vanhempien ihmisten osalta, jotka joutuvat sopeutumaan täysin uuteen tilanteeseen. Kielikysymyksen ympärillä käytävä keskustelu ajaa myös turhaan ihmisiä toisiaan vastaan. Poliittisesti he kannattavat Montenegron itsenäisyyttä sekä EU-jäsenyyttä.

4.1.3 Maltillisesti (pragmaattisesti) serbiankieliset (SR-)

JK: Nykyään Montenegron virallinen kieli on montenegro. Mitä ajattelet siitä?

Nainen, 19: Tiedätkö mitä, minua ei olisi häirinnyt jos he olisivat vain vaihtaneet nimen. Se olisi OK, menköön, jos kaikki ovat saaneet omansa niin sitten mekin. Mutta sittemmin he ovat muuttaneet kaiken mahdollisen, kieliopin, kaiken muun, siitä en tykkää.

Tähän ryhmään kuuluvat neljä opiskelijaa ovat kaikkein epävarmimpia kielellisestä identiteetistään. He muistuttavat monessa mielessä maltillisesti montenegronkielisiä, sillä erotuksella, että he pitävät äidinkielenään serbiaa. Taustoiltaan he muodostavat kaikista heterogeenisimman ryhmän. Vain yhden opiskelijan molemmat vanhemmat puhuvat äidinkielenään serbiaa. Yksi ilmoittaa vanhempiensa äidinkieleksi serbokroaatin, yhden äiti on makedoniankielinen ja yksi uskoo vanhempiensa nykyään pitävät äidinkielenään montenegroa. He ovat kuitenkin kansallisuudeltaan montenegrolaisia, paitsi yksi, joka on kroaatti. Heidän osaltaan kansallisen ja kielellisen identiteetin suhde ei siis ole yksioikoinen, eivätkä he pidä sitä välttämättä ongelmallisena, vaikka ottivatkin asian usein puheeksi. Moni heistä mainitsi kokevansa äidinkielekseen serbian ennen kaikkea siksi, että he opiskelivat tätä kieltä koulussa. Muuttuneessakaan tilanteessa he eivät ole nähneet tarvetta vaihtaa tätä käsitystään taikka puhetapaansa. Heistä koko kysymys on poliittinen ja montenegro nykyisellään poliittinen kieli. Toisaalta he ymmärtävät hyvin ajatusta, että jokaisella valtiolla tulisi olla oma kielensä. Täten he eivät suoranaisesti vastusta montenegron kielen virallista asemaa, päinvastoin, osittain jopa kannattavat sitä. He eivät vain osaa itse identifioitua montenegron kieleen, vaikka samastuvatkin Montenegroon kotimaanaan. Heidän

mielestään suuret muutokset kirjakieleen ovat täysin tarpeettomia eivätkä he lainkaan ymmärrä suunniteltuja uudistuksia. Monelle heistä kelpaisi kompromissina tilanne, jossa kielen nimi vaihtuu montenegroksi, mutta sisältö säilyy ennallaan. Puhutun kielen murrepiirteet erottavat kuitenkin Montenegron asukkaat Serbian serbeistä. Koulun kieltenopetukseen he eivät kaipaa suuria muutoksia, kutsuttiin kieltä sitten millä nimellä tahansa. Maltillisesti serbiankieliset peräänkuuluttavat jonkinlaisen keskitien löytämistä. Yleinen kielitilanne on heidän mielestään suorastaan katastrofaalinen. Asioista nykyisin päättävät ihmiset eivät ole tarpeeksi koulutettuja ja ammattimaisia. He kuitenkin kannattavat montenegron itsenäisyyttä ja suhtautuvat myös positiivisesti Euroopan Unioniin, mikäli jäseneksi liittyminen hyödyttää Montenegron ja sen asukkaita.

4.1.4 Vahvasti (periaatteellisesti) serbiankieliset (SR+)

Mies, 24: Mielestäni mitään montenegron kieltä ei ylipäätään tarvitse olla olemassa. Meillä voi olla oma valtio, Montenegro, samalla kielellä, serbiaksi. Ei sillä ole väliä.

Tähän ryhmään kuuluvan neljän opiskelijan kieli-identiteetti on voimakkaan serbialainen. Heidän sekä heidän molempien vanhempiensa äidinkieli on serbia. Kansallisuudeltaan kaksi heistä on montenegrolaisia, kaksi serbejä. Vaikka he ovat kaikkien muiden vastaajien tavoin syntyneet Montenegrossa, osan vanhemmat ovat kotoisin Montenegron ulkopuolelta. Taustoiltaan he ovat kaikkien vähiten montenegrolainen ryhmä. He suhtautuvat ainoana selkeän kriittisesti koko montenegron kieleen, jota ei heidän mielestään pitäisi olla olemassa lainkaan. Paljolti tämä johtuu heidän yleisestä serbimielisyydestään, mutta varsinkin kahden kansallisuudeltaan montenegrolaisen osalta myös voimakkaan kielteisestä suhtautumisesta Montenegrossa esiintyvään tietoiseen kielensuunnitteluun. Virallisen kielen, niin kouluissa kuin muuallakin, tulisi olla serbia, niin kuin oli näiden opiskelijoiden nuoruudessa. Kyseessä on yksi ja sama kieli, ja oikeastaan yksi ja sama kansa. Heidän mielestään käsitys, että jokaisella valtiolla pitää olla oma kielensä, on väärä. Montenegrossa voidaan puhua serbiaa, aivan kuten Yhdysvalloissa puhutaan englantia. Montenegron kielen luominen liittyy vain ja ainoastaan politiikkaan.

Ylipolitisoitunut kielitilanne on heidän mielestään vaikuttanut negatiivisesti jo naapurisuhteisiin, erityisesti Serbian suuntaan. He korostavat mielellään alueen maiden ja kansojen yhtenäisyyttä ja ovat harmissaan siitä, kuinka suhteet ovat viime aikoina aivan turhaan huonontuneet. Nykyistä kielitilannetta he pitävät niin sekavana, että siihen on vaikea tottua. Yhden mielestä kaikissa uudistuksissa on jo menty koomisen puolelle. Tähän ryhmään kuuluvat ne ainoat kaksi opiskelijaa, jotka pitävät jonkinlaista liittoa Serbian kanssa parempana ratkaisuna kuin nykyistä itsenäisyyttä. Kaksi muuta ryhmään kuuluvaa kannattaa kuitenkin itsenäistä Montenegroa. He kaikki suhtautuvat varovaisen positiivisesti Euroopan Unioniin, mutta kuitenkin varsin skeptisesti Montenegron mahdollisuuksiin tulla jäseneksi.

5.2 Tyypiesimerkit

Esittelen tässä neljä opiskelijaa,⁴⁶ joista kukin edustaa eri kieli-identiteettityyppiä. Olen valinnut opiskelijat ennen kaikkea sen perusteella, miten hyvin he taustoiltaan ja mielipiteiltään vastaavat tyypillistä ryhmänsä edustajaa. Muutaman identiteettityypin osalta olen tarkoituksella valinnut esimerkiksi opiskelijan, jolla oli halua ja kykyä pohdiskella kielikysymystä hieman tavallista syvällisemmin. Tällä tavoin uskon voivani tuoda lukijan tietoisuuteen mahdollisimman laajasti Montenegron kielitilanteen eri piirteitä ja vivahteita.

Ana (MN+) on 20-vuotias ja opiskelee englannin kieltä ja kirjallisuutta Nikšićissa. Hän on kotoisin Montenegron rannikolta ja on kansallisuudeltaan montenegrolainen, aivan kuten hänen molemmat vanhempansa. Hän ilmoittaa sekä omaksi että vanhempiensa äidinkieleksi montenegron. Vieraista kielistä Ana osaa englantia sekä vähän italiaa ja espanjaa.

Ana vastaa kysymyksiin melko lyhyesti mutta päättäväisesti. Äidinkieli on tärkeä osa hänen identiteettiään, sillä hänen mielestään kulttuuri näyttäytyy kielen kautta. Serbiaa ja montenegroa hän pitää nykyään erillisinä kielinä. Jokainen valtio pyrkii saamaan oman kielensä ja siten Montenegrokin ansaitsee omansa. Virallisen kielen tulee hänen mielestään olla montenegro. Koulujen siirtymistä montenegron kieleen

⁴⁶ Opiskelijoiden nimet on muutettu.

hän pitää periaatteessa hyvänä ratkaisuna, mutta suhtautuu kuitenkin hieman varauksellisesti käytännön toteutukseen. Hän on hieman epävarma siitä, mikä olisi paras ratkaisu pitkällä tähtäimellä. Montenegron kielitilannetta hän pitää yleisesti monimutkaisena. Monet ihmiset eivät tiedä, miten suhtautua muutoksiin. Ana uskoo, että perhe määrittää usein kielen. Isä sanoo puhuvansa tiettyä kieltä ja lapset seuraavat perässä. Hän toistaa, että kielitilanne on hänen mielestään erittäin monimutkainen. Poliittisesti hän on yksiselitteisesti Montenegron itsenäisyyden ja mahdollisen EU-jäsenyyden kannalla.

Anasta tekee vahvasti montenegronkielisen ennen kaikkea hänen selkeät ja määrätietoiset mielipiteensä. Hän ei puhu lainkaan serbian kielestä, vaan keskittyy kuvailemaan tuntojaan montenegron kielen osalta. Hänelle montenegronkielisyys on itsestään selvää ja luonnollista, kuten se tuntuu olevan hänen perheelleenkin. Vaikka hän pitää kielitilannetta monimutkaisena, hän on hyvin varma omista kannoistaan.

Marko (MN-) on 24-vuotias ja kotoisin Nikšićin läheltä. Hän opiskelee Nikšićin yliopistossa montenegron kieltä ja kirjallisuutta. Marko on kansallisuudeltaan montenegrolainen ja puhuu äidinkielenään montenegroa kuten hänen molemmat vanhempansakin, jotka ovat myös kotoisin Nikšićin seudulta. Vieraista kielistä hän on opiskellut englantia ja venäjää.

Markon mielestä kielikysymyksellä on ennen kaikkea symbolinen merkitys. Vaikka hän opiskeleekin montenegroa, hänen mielestään kyseessä on kielitieteellisesti yksi ja sama kieli – ja tämä koskee serbian ja montenegron ohella myös kroaattia ja bosniaa. Hänestä näitä kieliä erottaa toisistaan ainoastaan identiteettiin kytkeytyvä symbolinen funktio, joka on toki sinällään tärkeä. Markon mielestä montenegrolaisilla on oikeus kutsua kieltään omalla nimellään, mutta mitään suurempia eroja ei tarvitse olla. Hän muistuttaa, että kielitilanne on aina myötäillyt poliittista tilannetta. 1990-luvun alussa, kun Montenegrossa haluttiin liittoutua Serbian kanssa, viralliseksi kieleksi säädettiin serbia. Itsenäistymisen jälkeen tilanne on taas muuttunut.

Kysymystä koulujen kielestä hän pitää tärkeänä, mutta hankalana. Hänen mielestään on lähtökohtaisesti hyvä, että kouluissa otetaan käyttöön montenegron kieli. Toisaalta hän pitää liian nationalistisena vaatimusta, että kaikkien tulee opiskella montenegroa.

Tämän vuoksi hänen mielestään pitää olla mahdollista opiskella halutessaan serbiaa ja tarvittaessa myös kroaattia ja bosniaa, mitä se sitten käytännössä tarkoittaisikaan. Vaikka Marko on montenegron kielen opiskelijana vahvasti osallisena kielen tulevaisuudessa, hän suhtautuu kriittisesti siihen joukkoon nationalistisesti orientoituneita kielentutkijoita ja poliitikkoja, jotka puhuvat montenegron kielestä autoktonisena ja pyrkivät kiistämään sen yhteyden naapurikieliin. Hän mielestään montenegro on serbian, kroaatin ja bosnian tavoin kehittynyt serbokroaatista. Kyse on ennen kaikkea kielen nimestä, ei muusta. Marko kannattaa Montenegron itsenäisyyttä. Maa on osa Eurooppaa, joten EU-jäsenyys olisi luonnollista.

Marko on taustaltaan hyvin montenegrolainen ja hänelle on hyvin luonnollista pitää montenegroa äidinkielenään. Toisaalta hänellä on myös kyky lähestyä kysymystä eri näkökulmista. Hän ymmärtää serbian kieleen identifioituvia ja edustaa muutenkin kaikin puolin maltillista ja pragmaattista suhtautumista. Hänestä ongelmallisinta Montenegron kielitilanteessa on vastakkaisten ryhmittymien välinen kamppailu montenegron kielen tulevaisuudesta ja tämän kamppailun aiheuttama epävarmuus ja vaikeudet yliopisto- ja kouluopetuksen järjestämisessä.

Zorica (SR-) on 20-vuotias ja kotoisin Nikšićistä, missä opiskelee toista vuotta psykologiaa. Hän on kansallisuudeltaan montenegrolainen, kuten isänsä. Hänen äitinsä on puolestaan kotoisin Makedoniasta. Zorica sanoo äidinkielekseen hieman epäröiden serbian. Hän ilmoittaa isänsä äidinkieleksi serbian ja äitinsä makedonian, jota myös itse puhuu hieman. Tämän lisäksi hän puhuu englantia ja vähän venäjää.

Zorica kertoo pitävänsä äidinkielenään serbiaa koska on puhunut aina tätä kieltä ja käynyt koulunsa serbiaksi eikä koe nyt tarvetta muuttaa suhtautumistaan. Hän on kuitenkin kansallisuudeltaan montenegrolainen, koska on syntynyt ja kasvanut maassa. Hän uskoo äidinkielen olevan tärkeä osa yksilön identiteettiä, joskin koko kysymys on saanut Montenegrossa vahvasti poliittisen luonteen. Montenegron kielen puhujaksi tunnustautuminen tarkoittaa hänen mielestään joillekin ihmisille tiettyjen poliittisten puolueiden kannattamista. Toisaalta hän ymmärtää tarpeen montenegron kielelle – jokaisella kansalla tulee olla oma kielensä. Tämän vuoksi hänestä on täysin hyväksyttävää, että Montenegron virallinen kieli on montenegro ja että Nikšićin

yliopistoon on perustettu montenegron kielen oppiaine. Hän ei vain koe itse puhuvansa tätä kieltä.

Zorican mielestä jokainen voi puhua haluamaansa kieltä ja käyttää siitä haluamaansa nimitystä. Viime kädessä kyseessä on tavallaan yksi kieli, mutta samalla tulisi ymmärtää, että montenegrolaiset ja serbit eivät ole yksi ja sama kansa. Hänen mielestään jotkut ovat, ehkä oikeutetustikin, halunneet, että kielestä tulee yksi niistä tekijöistä, jotka erottavat montenegrolaiset muista Balkanin kansoista. Jotkut toiset taas ovat mukana kielikysymyksessä kyseenalaisimmista syistä. Hän kuitenkin uskoo, että muutos kielitilanteessa voi olla Montenegrolle hyväksi – on helpompi esiintyä muiden itsenäisten valtioiden joukossa kun on omien rajojen lisäksi oma kieli. Kuva Montenegrosta saattaa vahvistua, mikä hyödyttäisi turismia ja ulkosuhteita. Montenegron itsenäisyyttä hän pitääkin hyvänä asiana ja kokee, että Montenegron tulisi myös pyrkiä EU-jäsenyyteen.

Zorica muistuttaa, että puhuttaessa kielestä puhutaan samalla monesta muusta kysymyksestä alkaen historiallisten tapahtumien uudelleentulkinnasta. Tästä Njegošin montenegrolaistaminen⁴⁷ on räikein esimerkki, mitä hän pitää erittäin tuomittavana. Kysymystä koulujen kielestä hän pitää yhtenä hankalimmista. Hänelle itselleen on vaikea tottua nykyisiin muutoksiin, puhumattakaan niistä opettajista, jotka ovat opettaneet yhtä kieltä koko ikänsä ja joiden pitäisi yhtäkkiä siirtyä opettamaan toista. Toisaalta viitaten nuorempaan siskoonsa hän uskoo, että nyt koulujaan aloittaville ikäluokille kaikki tulee olemaan selkeämpää.

Zorica edustaa siinä mielessä tyypillistä maltillisesti serbiankielistä, että hänen serbiankielisyytensä ei johdu suoraan hänen montenegrolais-makedonialaisesta taustastaan vaan pikemminkin käytännön kokemuksista ja henkilökohtaisista tuntemuksista. Toisaalta hän ymmärtää tarpeen montenegron kielelle, vaikka kokeekin, ettei voi itse siihen identifioitua. Montenegroon maana ja valtiona hän kuitenkin samastuu varsin vahvasti. Hän haluaa tehdä selvän pesäeron kielikysymyksen poliittisiin sivujuonteisiin. Zorica ymmärtää molempia osapuolia ja yrittää luovia nykytilanteessa astumatta kenenkään varpaille. Vaikka hänellä on kyky analysoida

⁴⁷ Ks. 4.3.1 ja 4.3.2.1

tilannetta syvällisestikin, on hänen suhtautumisensa kielikysymykseen lopulta varsin käytännönläheistä.

Marija (SR+) on 19-vuotias ja opiskelee englannin kieltä Nikšićissä. Hän on kotoisin pääkaupungista Podgoricasta kuten hänen molemmat vanhempansakin. Vanhempiansa tavoin hän on kansallisuudeltaan serbi ja puhuu äidinkielenään serbiaa. Marija puhuu lisäksi ranskaa, englantia ja espanjaa.

Marijalle äidinkieli merkitsee paljon, erityisesti nyt kun Montenegrossa yritetään luoda montenegron kieltä. Hän puhuu serbian kielestä ”meidän” äidinkielenä. Jos Amerikassa voidaan puhua englantia, miksi ei Montenegrossakin serbiaa. Montenegron kieli ja sen virallinen asema ovat Marijalle puhtaasti politiikkaa. Hänestä bosniakit, kroaatit, montenegrolaiset ja serbit ovat kaikki yhtä kansaa ja puhuvat yhtä ja samaa kieltä. Hänelle tuo kieli on serbia.⁴⁸ Montenegron kielen ottamista koulukäyttöön hän pitää erittäin ongelmallisena ja huomauttaa, että yksikään opiskelija ei ole vielä valmistunut vastaperustetusta montenegron kielen ja kirjallisuuden oppiaineesta. Yleistä kielitilannetta hän pitää yksinkertaisesti aivan liian politisoituneena.

Marija kertoo olleensa Serbian ja Montenegron valtioliiton kannalla. Hänestä tuolloin sekä varsinkin Jugoslavian aikaan oltiin vahvempia. Hänen mielestään Montenegrolla on eniten hävittävää tässä poliittisista syistä tapahtuneessa jakautumisessa. Marija pitää Serbiaa ja Kroatiaa huomattavasti Montenegroa kehittyneimpinä maina. Hän suhtautuu Euroopan Unioniin välinpitämättömästi, mutta toteaa kuitenkin, että tulkoon jäsenyys, jos se on meille hyväksi.

Marija on kieli-identiteetiltään vahvasti serbialainen. Hän katsoo mielellään Montenegron rajojen ulkopuolelle ja näkee itsensä osana laajempaa kieliyhteisöä. Montenegron kielen osalta hän ei mene yksityiskohtiin, vaan tuomitsee sen poliittisena kehitelmänä. Hänen kansansa kieli on serbia ja tämä kansa koostuu Montenegron lisäksi muissa Jugoslavian seuraajavaltioissa asuvista ihmisistä. Marija ei vaikuta korostetun katkeralta, mutta selkeästi kehitys Montenegrossa kulkee hänen näkökulmastaan ei-toivottuun suuntaan.

⁴⁸ Tämä osittain vastaa jo Vuk Karadžićista lähtöisin olevaa käsitystä siitä, että kaikki štokaavimurteita puhuvat, uskonnosta riippumatta, ovat serbejä (ks. myös 3.3).

5.3 Kieli-identiteettiin vaikuttavat tekijät

Tutkimusongelmani jakautui kahteen osaan. Yhtäältä halusin selvittää, millaisia eri kieli-identiteettejä montenegrolaisten yliopisto-opiskelijoiden parissa esiintyy ja toisaalta, mitkä tekijät vaikuttavat tietyn kieli-identiteetin muodostumiseen ja omaksumiseen. Aineistosta erottuu kolme tekijää, jotka ylitse muiden vaikuttavat lähes jokaisen haastateltavan kieli-identiteettiin: kansallisuus, perhetausta ja koulu. Tässä alaluvussa esittelen nämä tekijät ja erittelen niiden merkitystä ja vaikutustapoja.

Periaatteessa kieli-identiteettiin vaikuttavia tekijöitä voisi olla enemmän. Tarkastelin edellä mainittujen tekijöiden ohella muun muassa haastateltavien kotipaikan, iän, sukupuolen ja pääaineen vaikutusta. Montenegro on kansallisen ja kielellisen identifioidumisen suhteen jakautunut maantieteellisesti eri osiin, ja kotipaikalla voi olettaa olevan jonkinlainen merkitys. Tämän todistamiseksi aineistoni ei kuitenkaan ole riittävän kattava. Laajemmassa, koko Montenegron väestöä koskevassa tutkimuksessa taas ikä nousisi varmasti esiin yhtenä kieli-identiteettiin vaikuttavana tekijänä. Kohderyhmän valinta johti kuitenkin siihen, että kaikki haastateltavani olivat suunnilleen samanikäisiä. Sukupuolella ja pääaineella ei puolestaan ole aineistoni perusteella mitään vaikutusta henkilön kieli-identiteettiin.

5.3.1 Kansallisuus

Haastattelemieni opiskelijoiden keskuudessa oli edustettuna kolme eri kansallisuutta. 15 opiskelijasta 12 oli kansallisuudeltaan montenegrolaisia, serbejä oli kaksi ja yksi haastateltavista ilmoitti olevansa kansallisuudeltaan kroaatti. Kansallisuudeltaan montenegrolaisia esiintyi kaikissa neljässä eri kieli-identiteettiryhmässä. Heistä seitsemän ilmoitti äidinkielekseen montenegron ja viisi serbian. Aineiston molemmat serbit lukeutuivat puolestaan kumpikin vahvasti serbiankielisten ryhmään. Ainoa kroaatti on analyysin perusteella maltillisesti serbiankielinen.

<i>Kieli-identiteetti / Kansallisuus</i>	MN+	MN–	SR–	SR+	Yht.
Montenegrolainen	4	3	3	2	12
Serbi				2	2
Kroaatti			1		1
Yht.	4	3	4	4	15

KUVIO 2. Kieli-identiteetti ja kansallisuus.

Merkittävä, jopa hieman yllättäväkin suoraan oheisesta taulukosta nähtävissä oleva tulos on, ettei kansallisuudesta voi suoraan johtaa henkilön kielellistä identifioitumista. Esimerkiksi kansallisuudeltaan montenegrolaiset jakautuvat melko tasaisesti montengron- ja serbiankielisiin. Joitakin huomioita voidaan kuitenkin tehdä. Kaikki montenegronkieliset ovat nimittäin myös kansallisuudeltaan montenegrolaisia, kun taas serbiankielisten joukossa on useita eri kansallisuuksia, koskien myös haastateltavien vanhempia. Toisaalta molemmat serbit identifioituvat serbian kieleensä hyvin vahvasti. Ilmeistä on, että on hyvin mahdollista olla montenegrolainen ja puhua serbiaa. Yhdistelmä ei kuitenkaan tämän aineiston perusteella toimi toisinpäin – pitääkseen montenegroa äidinkielenä pitää aina olla myös kansallisuudeltaan montenegrolainen. Serbialainen kieli-identiteetti näyttää siis olevan vähemmän sidoksissa kansallisuuteen.

Noin joka toinen haastateltavista otti vastauksissaan kantaa kansallisuuteen ja kansallisuuden ja kielen suhteeseen. Yleisempää ja runsaampaa kansallisuusteeman käsittely oli serbiankielisten puheessa. Heistä moni oli kansallisuudeltaan montenegrolainen, mutta piti kuitenkin äidinkielenään serbiaa, mikä sai heidät pohtimaan kysymystä. Muutama haastateltava piti tilannetta osaltaan hieman ongelmallisena, mutta useamman mielestä siinä ei ollut mitään ihmeellistä. Näiden vastaajien mielestään on täysin mahdollista olla montenegrolainen ja puhua serbiaa. Serbiankielisten joukossa mainittiin useamman kerran englannin kielen asema useamman kuin yhden kansakunnan kielenä. Heidän mielestään montenegrolaiset voivat puhua serbiaa siinä missä amerikkalaiset englantia – kyseessä on yksi kieli, jolla

on erilaisia varieteetteja. Vahvasti serbiankielisiksi identifioituvien joukossa nostettiin esille myös ajatus siitä, että oikeastaan kroaatit, serbit, bosniakit ja montenegrolaiset ovat yhtä ja samaa kansaa.

Montenegronkielisten kohdalla kansallisuus nousi voimakkaammin esiin ainoastaan kahden haastateltavan puheessa. Heistä ensimmäinen, vahvasti montenegrolaisen kieli-identiteetin omaava opiskelija, piti kieltä yhtenä kansakuntaisuuden peruselementeistä. Hän viittasi Italiaan ja Saksaan, jotka kansakuntina perustuvat selkeästi yhteiselle kielelle. Hänestä kaksi eri kansakuntaa, tässä tapauksessa montenegrolaiset ja serbit, eivät voi jakaa samaa kieltä. Toinen, montenegron kieleen maltillisesti suhtautuva informantti, piti puolestaan ongelmallisena nykytilannetta, jossa kieli-identiteetti yhdistetään automaattisesti kansalliseen. Montenegron kielen puhujaksi tunnustautuminen indikoi hänen mielestään vieläpä erityisen voimakasta kansallista identifioitumista, minkä vuoksi hän itse tietyissä tilanteissa välttelee koko kielikysymystä.

Monet maltillisesti kielitilanteeseen suhtautuvat, sekä serbian- että montenegronkieliset, perustelivat tukeaan tai ymmärrystään montenegron kieltä kohtaan sillä, että jokaisella valtiolla on oikeus omaan kieleensä. On merkillepantavaa, että haastateltavat käyttivät yleensä nimenomaan käsitettä valtio (*država*) eivätkä esimerkiksi käsitteitä kansa tai kansakunta.⁴⁹ Montenegron valtiollisella itsenäisyydellä näyttää siis olevan suuri merkitys montenegron kielen hyväksyttävyydelle. Huomattavasti harvempi oli kuitenkin halukas liittämään kieltä ja kansallisuutta suoraan toisiinsa.

5.3.2 Perhetausta

Perhetaustalla tarkoitan tässä yhteydessä haastateltavien vanhempien taustaa, jonka osalta keräsin tiedot kotipaikasta, koulutuksesta, kansallisuudesta ja äidinkielestä. Tämän lisäksi olen ottanut huomioon haastateltavien avoimissa vastauksissa tekemät viittaukset vanhempiinsa tai yleisesti perhetaustaansa.

⁴⁹ Vrt. luvun 2.3 keskustelu kansakuntia luovista kielistä ja kieliä luovista kansakunnista.

Varsin ymmärrettävästi perhetaustalla on huomattava merkitys yksilön kieli-identiteetin muotoutumisessa. Äidinkieliyhän yleensä periytyy vanhemmilta. Montenegron kielitilanne ei monitahoisuudessaan välttämättä vastaa suoraan perinteistä asetelmaa, jossa vanhempien äidinkieli on ikään kuin automaattisesti lapsenkin äidinkieli ja samalla kieli, johon tämä emotionaalisesti identifioituu. Haastateltavieni osalta tämä perinteinen korrelaatio on kuitenkin varsin selkeä. Viidestätoista opiskelijasta ainoastaan kolme ilmoitti omaksi äidinkielekseen eri kielen kuin vanhempiensa. Yksi maltillisesti montenegronkielinen ilmoitti vanhempiensa puhuvan serbiaa ja yksi maltillisesti serbiankielinen puolestaan uskoi vanhempiensa pitävän nykyään äidinkielenään montenegroa. Tämän lisäksi yksi maltillisesti serbiankielinen ilmoitti vanhempiensa äidinkieleksi serbokroaatin. Kaikki muut ilmoittivat omaksi äidinkielekseen saman kielen kuin vanhempiensa. Mainitut poikkeukset mielessä pitäen näyttää siis siltä, että montenegronkielisyys tai serbiankielisyys koskee yleensä koko perhettä.

Vanhempien kansallinen tausta heijastuu sekin haastattemieni opiskelijoiden kieli-identiteettiin. Kaikkien montenegronkielisten vanhemmat olivat kansallisuudeltaan montenegrolaisia lukuun ottamatta yhden opiskelijan äitiä, joka oli kotoisin Venäjältä. Serbiankielisten vanhempien taustassa oli puolestaan huomattavasti enemmän hajontaa. Kahdeksasta maltillisesti tai voimakkaasti serbiankielisestä opiskelijasta ainoastaan kolmen molemmat vanhemmat olivat montenegrolaisia. Muiden osalta vähintään toinen vanhemmista edusti jotain toista kansallisuutta, joukossa serbejä, kroaatteja, yksi makedonialainen ja yksi bosniakki. Tämä on mielestäni tulkittavissa niin, että serbia on oletusarvoinen kieli silloin, kun vanhemmat asuvat Montenegrossa, mutta toinen heistä on kotoisin jostain toisesta entisen Jugoslavian tasavallasta. Montenegronkielisyys näyttää olevan mahdollista ainoastaan silloin kun molemmat vanhemmat ovat kotoisin Montenegrosta ja kansallisuudeltaan montenegrolaisia. Haastateltavista ainoa, jonka molemmat vanhemmat ovat kotoisin Montenegron ulkopuolelta, toinen Bosniasta ja toinen Serbiasta, toi vastauksissaan useaan otteeseen esille sen, kuinka hänen on mahdotonta – omien sanojensa mukaan kasvatuksensa takia – tottua muuttuneeseen kielitilanteeseen ja ajatukseen erillisestä montenegron kielestä.

Vanhempien ammatin ja koulutustaustan suhteen ei tämän aineiston perusteella voi tehdä erityisiä johtopäätöksiä. Jokaiseen kieli-identiteettiryhmään lukeutuu sekä sellaisia opiskelijoita, joiden vanhemmat ovat akateemisesti koulutettuja ja työskentelevät toimihenkilötehtävissä että niitä, joiden vanhemmat kuuluvat perinteiseen työväenluokkaan. Varsin monen vanhemmista ainakin toinen on korkeasti koulutettu, mikä selittynee osaksi sillä, että haastateltavat ovat kaikki yliopisto-opiskelijoita.

Haastateltavat eivät ottaneet vanhempiaan tai perhetaustaansa kovin usein puheeksi avoimissa vastauksissa. Yksi vahvasti montenegronkielinen oli sitä mieltä, että ihmiset nykytilanteessa määrittävät äidinkiellensä suoraan sen mukaan, mitä heidän isänsä puhuu. Tätä hän piti jokseenkin ongelmallisena ja merkinä siitä, että ihmiset eivät oikein osaa henkilökohtaisella tasolla suhtautua uuteen tilanteeseen. Toinen, maltillisesti montenegronkielinen, piti puolestaan nykyistä kielitilannetta ja jatkuvia muutoksia omien vanhempiensa näkökulmasta erittäin vaikeana, sillä he eivät ikään kuin enää saa käyttää kieltään siinä muodossa, jossa ovat sen aikanaan oppineet. Yksi vahvasti serbiankielisistä taas perusteli voimakasta vastustustaan montenegron kieltä kohtaan sillä, että hänen Montenegrossa kasvaneet vanhempansa sekä heitäkin aiemmat sukupolvet ovat aina käyttäneet serbian kieltä.

5.3.3 Koulu

Kieli koulussa ja koulun merkitys kieli-identiteetin muotoutumiselle nousi teemana esiin usean haastateltavan kohdalla. Koulussa käytettävästä kielestä oli puhetta joka tapauksessa, sillä yksi haastattelun kysymyksistä koski suoraan tätä aihetta. Kysymys kuitenkin viittasi lähinnä tämänhetkisiin ja tulevaisuudessa mahdollisesti tapahtuviin kielikoulutuspoliittisiin valintoihin. Haastateltavat ottivat koulun ja koulussa opiskelemaisensa kielimuodon usein puheeksi jo aikaisemmin pohtiessaan omaa kielellistä identifioitumistaan.

E erityisen merkittävä vaikutus koululla ja koulussa opiskellulla kielellä oli maltillisesti serbiankielisten ryhmälle. Se tosiasia, että he olivat koko tai lähes koko kouluaikinsa opiskelleet serbian kieltä ja oppineet lukemaan ja kirjoittamaan tätä kielimuotoa, nousi heidän puheessaan jopa tärkeimmäksi yksittäiseksi kieli-identiteettiin vaikuttavaksi

tekijäksi. Yksi heistä pohdiskeli ääneen kysymystä äidinkielestään pitkään ja keskittyi nimenomaan kuvailemaan koulussa oppimaansa kieltä. Lopulta hän totesi, että ”olen opiskellut serbiaa ja yksinkertaisesti sanon [äidinkieleni olevan] serbian kieli”. Serbian kielellä käydyllä koululla hän myös perusteli sitä, miksi ei voisi pitää esimerkiksi kroaattia tai montenegroa äidinkielenään. Toinen opiskelija viittasi kahteentoista koulussa viettämäänsä vuoteen sanoen, ettei näe syytä nyt vaihtaa tähän asti käyttämäänsä kieltä. Koulussa opiskeltu serbian kieli tuli puheeksi myös kolmen muun serbiankieliseksi identifioituvan opiskelijan kanssa. Kaksi heistä viittasi myös tulevaan, heidän jälkeiseen sukupolveen, jonka he uskoivat kenties ajattelevan eri tavalla, mikäli montenegro vakiinnutetaan koulujen kieleksi. Mielestäni tämä viittaus entisestään vahvistaa kuvaa koulussa käytettävän kielen merkityksestä kieli-identiteetille.

Oikeastaan koulun vaikutus on Montenegrossa toistaiseksi voinut olla ainoastaan yhdensuuntainen, serbiankielisyyttä vahvistava. Tämä koskee erityisesti haastattelemani opiskelijoita, joista kaikki ovat käyneet koulunsa 1990- ja 2000-luvuilla, jolloin koulujen kieli oli serbia. Vuonna 2005 nimitys muuttui äidinkieleksi, ja todistukseensa saattoi valita kielen nimeksi myös montenegron. Opetuksen sisältöön uudistus ei kuitenkaan vaikuttanut. Montenegronkielisiksi identifioituvat eivät käsitelleetkään koulua omaan kieli-identiteettiinsä vaikuttaneena seikkana vaan ottivat kantaa nykyiseen ja tulevaan tilanteeseen. Erityisesti vahvasti montenegronkieliset ilmaisivat voimakkaan tukensa sille, että koulujen kielen tulee jatkossa olla montenegro. Yksi heistä otti myös puheeksi menneen ja uskoi, että moni käytännössä montenegroa puhuva ihminen ilmoittaa äidinkielekseen serbian, koska kielestä käytettiin koulussa tätä nimitystä. Toisaalta yksi maltillisesti montenegronkielinen opiskelija piti kysymystä monimutkaisempana ja uskoi, että mikäli koulujen kieleksi säädettäisiin vain ja ainoastaan montenegro, se tulkittaisiin joissain piireissä nationalistiseksi eleeksi, joka saattaisi aiheuttaa enemmän ongelmia kuin ratkaista niitä. Tämän vuoksi hänen mielestään koululaisilla tulisi olla myös mahdollisuus opiskella serbiaa heidän ja heidän vanhempiensa näin halutessa.

6 Tutkimustulosten pohdintaa

Tarkastelin tässä tutkimuksessa Montenegron kielitilannetta kielen ja identiteetin näkökulmasta. Tavoitteena oli selvittää, minkälaisia kieli-identiteettejä esiintyy montenegrolaisten yliopisto-opiskelijoiden parissa ja minkä tekijöiden voidaan nähdä vaikuttavan tietyn kieli-identiteetin omaksumiseen. Montenegron kielitilanne näyttäytyy varsin monimutkaisena ja polarisoituneena. Identiteettiin ja politiikkaan kytkeytyvä väestön syvä kahtiajakautuminen heijastuu kielikysymykseen siten, että karkeasti puolet Montenegron slaavia puhuvista asukkaista pitää kielenään serbiaa ja toinen puolisko puolestaan montenegroa, kieltä, joka heidän mielestään ansaitsee virallisen statuksen ja oman standardinsa. Haastateltujen opiskelijoiden parissa tämä kahtiajako ei ole näin jyrkkä eikä yksiselitteinen, mutta kuitenkin selkeästi havaittavissa. Näyttääkin siltä, että nuoret montenegrolaiset ovat kehittäneet monenlaisia eri tapoja hakea paikkaansa tässä yhä muuttuvassa tilanteessa.

Viidestätoista analyysissä mukana olevasta opiskelijasta lähes tarkalleen puolet pitää äidinkielenään montenegroa, puolet serbiaa. Monessa mielessä tämä ei kuitenkaan ollut ratkaisevin ero heidän välillään. Opiskelijat ilmaisivat hyvin erilaisia suhtautumistapoja, mielipiteitä ja näkökulmia. Asenteissa ja myös niiden voimakkuudessa oli selkeitä eroja. Aineistosta erottuu lopulta neljä eri kieli-identiteettityyppiä: vahvasti montenegronkielinen, maltillisesti montenegronkielinen, maltillisesti serbiankielinen ja vahvasti serbiankielinen. Maltillisilla kieli-identiteeteillä on paljon yhteistä keskenään. Vahvasti montenegronkielinen ja vahvasti serbiankielinen identiteetti ovat kaikkein kauimpana toisistaan, mutta vahvasti kieleensä identifioituvat opiskelijat käyttivät ajoittain hyvin samankaltaisia argumentteja puolustaessaan suhtautumistaan. Huomionarvoista on edelleen, että monen maltillisesti montenegron- tai serbiankielisen kieli-identiteetti oli hyvin heikko, mihin varmasti osaltaan vaikuttaa Montenegron yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset ja niiden luoma epävarmuus omasta asemasta.

Tarkasteltaessa kieli-identiteettiin vaikuttavia tekijöitä kolme erottuu joukosta: kansallisuus, perhetausta ja koulu. Ottaen huomioon romanttisen nationalismin vahvan perinteen Euroopassa ja erityisesti sen kaakkoisosassa kielellisen ja kansallisen identiteetin yhteen kietoutumista voidaan pitää jopa itsestään selvänä. Montenegron tapauksessa näyttäisi kuitenkin siltä, että henkilön kielellistä identifioitumista ei voida johtaa suoraan kansallisuudesta. Tosin montenegronkieliset opiskelijat olivat aina myös kansallisuudeltaan montenegrolaisia, kun taas serbiankieliset opiskelijat edustivat useaa eri kansallisuutta. Myös perhetausta vaikuttaa kieli-identiteettiin. Tietty kielellinen identifioituminen näyttää nimittäin koskevan muutamien poikkeuksien koko perhettä. Tämänkin tekijän osalta montenegronkielisyyden takana oli selkeämmin montenegrolainen perhetausta siinä missä serbiankielisten taustat olivat huomattavasti heterogeenisempiä. Montenegrolainen kieli-identiteetti osoittautuu näiden tulosten valossa eksklusiivisemmaksi kuin samassa kontekstissa esiintyvä serbialainen kieli-identiteetti.

Tulokset vahvistavat osaltaan aikaisempien tutkimusten kautta syntynyttä kuvaa etniskansallisen identiteetin merkityksestä kieli-identiteetissä. Ennen kaikkea ne kuitenkin osoittavat, tukien Matthew H. Ciscelin Moldovaa koskevan tutkimuksen tuloksia, että voimakkaita poliittisia ja sosiaalisia muutoksia kokeneissa ja identiteettejään uudelleen rakentavissa monikielisissä yhteiskunnissa kansallisen ja kielellisen identiteetin yhteys ei ole suoraviivainen. Joitakin havaintoja voidaan silti tehdä. Moldovassa venäjänkielisiksi identifioituvat edustivat useaa eri kansallisuutta. Samoin seka-avioliitoista syntyneet lapset ilmoittivat yleensä äidinkielekseen venäjän. Montenegrossa samanlainen erilaisen taustan omaavia ihmisiä yhdistävä kieli näyttäisi olevan serbia. Aivan kuten venäjä Moldovassa, serbia Montenegrossa on ollut prestiisikieli. Tällaiseen kieleen kytkeytyvä kieli-identiteetti näyttäisi siis olevan inklusiivisempi kuin siitä erottumaan pyrkivä, selkeämmin tiettyyn etniskansalliseen taustaan pohjaava kieli-identiteetti. Serbian kielen osalta tämä näennäinen suvaitsevaisuus voi myös tosin sisältää eräänlaista kieli- ja kulttuuri-imperialismia, jonka mukaan kaikki keskisen eteläslaavin varieteetit, tai vähintään kaikki štokaavimurteet, ovat itse asiassa serbiaa.

Eräs tutkimuksen merkittävimmistä tuloksista on koulun suuri vaikutus kieli-identiteetin muodostumisessa. Koulussa käytettävä ja opetettava kieli nousi eritoten maltillisesti serbiankielisten joukossa jopa tärkeimmäksi kieli-identiteettiin vaikuttaneeksi tekijäksi. Kyseiselle taustoiltaan heterogeeniselle ryhmälle juuri koulussa opiskellulla serbian kielellä näytti olevan suuri merkitys. Koulujen kielestä tekee mielenkiintoisen kysymyksen myös se tosiasia, että kaikista kieli-identiteettiin vaikuttavista usein moniulotteisista ja vaikeasti tulkittavista tekijöistä juuri kouluun on helppo vaikuttaa konkreettisesti poliittisen päätöksenteon kautta. Koulu kieli-identiteettiin vaikuttavana tekijä nousi esille myös Sanna Iskaniuksen Suomen venäjänkielisiä maahanmuuttajaopiskelijoita koskevassa tutkimuksessa. Hänen haastateltaviensa osalta koulu vahvisti ja eräällä tavalla kirkasti heidän kieli-identiteettiään. Osittain kohderyhmien eroista johtuen koulun vaikutukset ovat Iskaniuksen tutkimuksessa luonteelta hieman erilaisia, mutta yhtä kaikki, koulun merkitys näyttäisi olevan huomattava. Koulun rooli korostaa osaltaan laajemman sosiokulttuurisen kontekstin merkitystä kielellisen identiteetin rakentumisessa (Iskanius 2006:179).

Haastattelemani opiskelijat puhuivat usein avoimissa vastauksissaan montenegrosta poliittisena ja keinotekoisena kielenä. Ilmeistä on, etteivät he pitäneet serbiaa samalla tavalla poliittisena ja tietoisesti kehitettynä kielenä eivätkä ilmeisesti myöskään serbokroaattia, joka todellisuudessa on poliittisiin tarkoituksiin luodun kielen perikuva. Serbokroaatti ei tosin esiintynyt opiskelijoiden puheessa kovin usein kuten ei myöskään kroaatti eikä bosnia. Montenegron kielikysymys nähdään selkeästi serbian ja montenegron välisenä kahtiajakona, jossa serbia yleensä koetaan kuin itsestään olemassa olevana Abstand-kielenä ja montenegro siitä irrottautuvana Ausbau-kielenä. Vaikka kaikkiin kirjallistamisprosesseihin liittyy tietoista kielen suunnittelua ja muokkausta, montenegron kohdalla siihen suhtaudutaan usein selkeän kielteisesti ja torjuvasti. Tähän vaikuttaa varmasti se, että montenegron Ausbau on käynnissä kaikkien silmien edessä, kun taas serbian osalta se on tapahtunut paljon aiemmin. Näyttää myös siltä, että koulutetut nuoret eivät ylipäättäen hyväksy avoimen nationalistishenkistä kielensuunnittelua. Perinteinen kansakunnan rakentaminen ja

kielipolitiikan valjastaminen sen tarpeisiin ei saa kaikkien kannatusta eikä omaa kieltä pidetä enää välttämättä erillisen identiteetin edellytyksenä.

Toisaalta opiskelijoilla oli selkeä käsitys siitä, mikä kuuluu ja mikä ei kuulu kirjakieleen. Montenegrolaisten murrepiirteiden käyttö kirjallisessa ilmaisussa ei tuntunut heidän mielestään oikealta ja he selkeästi halusivat suojella kirjakieltä suuremmilta muutoksilta. Tässä näkyy koko keskisen eteläslaavin alueelle tyypillinen kirjakielen suuri prestiisi ja murteellisten piirteiden ylenkatse. Opiskelijoiden ajattelussa ei näyttänyt olevan sijaa ymmärrykselle siitä, että kaikki kielen piirteet ovat aikanaan olleet murteellisia ennen kuin ne on varta vasten poimittu jonkin standardikielen normiin.

Montenegron kielitilannetta ja erityisesti montenegron kieltä voidaan tarkastella luvussa 2 esitetyn Einar Haugenin kielen standardointiprosessin vaiheita kuvaavan mallin avulla. Montenegron kielelle on valittu normi ja se on kodifioitu, joskin uusi kielioppi ei ole saavuttanut varauksetonta hyväksyntää. Haugenin mallin kolmas vaihe, funktionaalinen kehittäminen eli elaborointi, jää montenegron tapauksessa vähemmälle, sillä kieli käytännössä kattaa jo kaikki mahdolliset käyttötarpeet. Ratkaisevassa roolissa onkin neljäs vaihe, yhteisön hyväksyntä, jonka etenemistä voidaan havainnoida tämän tutkimuksen tulosten valossa.

Montenegron kieltä suunnittelevien tahojen tavoitteena lienee, että kaikki tai vähintään suurin osa montenegrolaisiksi identifioituvista hyväksyisivät kielen omakseen. Näin ei kuitenkaan ole ja sitä todistavat myös tämän tutkimuksen tulokset. Kahdestatoista kansallisuudeltaan montenegrolaisesta seitsemän ilmoitti äidinkielekseen montenegron ja viisi serbian. Montenegronkielisiksi identifioituvienkin keskuudessa tiettyihin uuden kirjakielen piirteisiin, kuten mainittuihin murteellisuuksiin, suhtauduttiin varauksellisesti tai jopa selkeän kriittisesti. Toisaalta Montenegron valtiollinen itsenäistyminen on ollut tekijä, joka on selvästi tukenut erillisen standardikielen hyväksyttävyyttä, myös ei-montenegronkielisten keskuudessa. Vaikka montenegron äidinkielekseen ilmoittavien osuus on koko väestön osalta hitaasti kasvanut, voidaan silti todeta, että montenegron kirjakieli ei ole saavuttanut kaikkien sen käyttäjiksi kaavailtujen hyväksyntää.

Romanttisen nationalismin perusajatus on, että kieli ja kansakunta ovat yhtä. Eräät kieli-identiteetiltään vahvasti montenegronkieliset opiskelijat puolustivat montenegron kieltä juuri tällä perusteella. Toiset, maltillisemmin kielikysymykseen suhtautuvat ymmärsivät ajatusta, mutta eivät halunneet itse olla aktiivisesti toteuttamassa sitä. Monet serbiankieliset opiskelijat puolestaan torjuivat koko ajatusmallin. Tutkimustulokset tukevat näkemystä, jonka mukaan montenegrolainen kansallinen identiteetti ei perustu kieleen vaan ensisijaisesti muihin tekijöihin. Viime vuosikymmeninä kieli on haluttu tuoda mukaan yhdeksi elementiksi. Tämän ovat valmiita kuitenkin hyväksymään lähinnä vain kaikkein voimakkaimmin montenegrolaisuuteensa suhtautuvat henkilöt. Muille kansakuntaisuuden merkiksi riittävät muut tekijät, ennen kaikkea oma itsenäinen valtio ja siihen liittyvät symbolit.

Montenegron kielikysymystä värittävät epävarmuus, häilyvyys ja ristiriitaiset päätökset jatkunevat. Erillinen montenegron kieli vahvistaa asemaansa, mutta kohtaa myös vastoinkäymisiä. Serbian asema on edelleen vankka, mistä osoituksena on viimeisin päätös koskien kouluissa käytettävää kieltä. Suuri osa väestöstä pitää tilannetta ongelmallisena ja monelle haastattelemalleni yliopisto-opiskelijalle kielikysymys on hankala ja hämmentävä. Montenegron kielen standardointiprosessi on edelleen kesken, koskien varsinkin kriittisintä vaihetta, kieliyhteisön hyväksyntää. Oheiset tutkimustulokset kuitenkin osoittavat, että mikäli tarvittava poliittinen yhteisymmärrys löytyy, kielen hyväksyntään ja siihen identifioitumiseen voidaan haluttaessa vaikuttaa ylhäältä käsin, varsinkin koulutuspolitiikan kautta.

Rezime

Jezik i identitet u Crnoj Gori – istraživanje među studentima

Uvod

U ovom magistarskom radu istražujem jezičku situaciju u Crnoj Gori sa gledišta identiteta. Današnja situacija u Crnoj Gori, zbog političkih, socijalnih i kulturnih promena posle raspada Jugoslavije, promenljiva je i zanimljiva. Crna Gora je bila deo Jugoslavije i tada je službeni jezik bio srpskohrvatski, kao i u susednim republikama. Zatim je jezik postao srpski, ali 2007. godine, sada u nezavisnoj Crnoj Gori, crnogorski je proglašen za službeni jezik nove države. Zainteresovao sam se da saznam kako su se mladi ljudi prilagodili ovim promenama i kakav je odnos jezika i identiteta kod njih.

Empirijski materijal sam prikupio kroz intervjuje sa crnogorskim studentima. Izabrao sam studente zato što oni čine podesnu grupu u pogledu jezičkog identiteta. Oni su doživeli aktuelne promene i morali su da ih reflektuju u vezi sa svojim identitetom. Štaviše, ima nekoliko sličnih istraživanja koja su sprovedena među studentima.⁵⁰ Intervjuisao sam 15 studenata sa različitih fakulteta Univerziteta Crne Gore. Svi intervjui su bili individualni i svim studentima sam postavio ista pitanja. Upitnik je bio sa otvorenim odgovorima, te su studenti odgovarali svojim rečima.⁵¹

Glavna istraživačka pitanja bila su:

- 1) Kojih jezičkih identiteta ima među crnogorskim studentima?
- 2) Koji faktori utiču na usvajanje određenog identiteta?

Pre nego što pružim svoje odgovore na ova pitanja, prodiskutovaću odnos jezika i identiteta, kao i predstaviti jezičku situaciju u Crnoj Gori sa tačke gledišta istorije, politike i sociologije.

⁵⁰ Na primer Ciscel 2007, Iskanius 2006 i Jukarainen 2001.

⁵¹ Ceo upitnik je dat kao prilog.

Jezik i identitet

Identitet je ono što mi mislimo i osećamo da jesmo. Veza između jezika i identiteta je čvrsta zato što su identiteti konstruisani kroz jezik – u diskursu, idejama, značenjima. Jezik takođe utiče na identitet preko svoje simboličke funkcije. S druge strane, identiteti mogu uticati na jezik.

Romantičarski nacionalizam je ideologija koja je značajno uticala na odnos jezika i identiteta. Prema ovoj ideologiji, razvijenoj u Nemačkoj početkom 19. veka, ljudski rod je prirodno podeljen na nacije. Ljudi koji govore isti jezik čine jednu naciju, čime jezik predstavlja specifičnu karakteristiku nacije (Joseph 2004:110). Nacionalne države Nemačke i Italije su stvorene na osnovu ove ideologije, ali romantičarski nacionalizam je postao posebno popularan među manjim narodima koji su živeli unutar velikih imperija. Državne granice su bile nacrtane preko jezičkih granica, a tamo gde to nije bilo moguće, jezička stvarnost je bila prilagođena tako da odgovara državnim granicama.

Jezički identitet je centralni pojam u ovom radu. On obuhvata identifikovanje pojedinca s određenim jezikom, kao govornika tog jezika i kao pripadnika grupe koji govori tim jezikom. U jezičkom identifikovanju su suštinski stavovi, vrednosti i značenja povezani sa jezikom i govornicima. Pojedinačni jezički identitet može biti jak ili slab, jednoznačno definisan ili višestruk, važan ili beznačajan. On je često povezan s nacionalnim identitetom, ali ne uvek. Na primer, govornici francuskog, španskog i engleskog se identifikuju sa svojim jezicima, ali ne dele isti nacionalni identitet sa svim govornicima tog jezika. S druge strane, Švajcarci su nacija bez zajedničkog jezika.

Jezici i identiteti u Crnoj Gori

Crna Gora pripada istom jezičkom području s Bosnom i Hercegovinom, Hrvatskom i Srbijom. Jezik koji se govori na ovom području se zvao srpskohrvatski (hrvatskosrpski), a sada je, posle raspada Jugoslavije, podeljen na četiri standardna jezika: bosanski, hrvatski, srpski i crnogorski. Do devedesetih godina dvadesetog veka, jezička situacija u Crnoj Gori je pratila kretanja okolnih regija, posebno Srbije, tako da je istorija pre toga vremena manje-više zajednička. Možemo reći da je razvoj koji je doveo do današnjih

standardnih jezika u bivšoj Jugoslaviji počeo tek u 19. veku (Nuorluoto 2010b:58-9). Zbog toga neću pretresati događaje pre toga, već ću se usredsrediti na jezičke, socijalne i političke procese koji su počeli u 19. veku i koji se delimično nastavljaju i danas.

U prvoj polovini 19. veka, u Hrvatskoj, po modelu romantičarskog nacionalizma, rođena je ideja o jednoj ujedinjenoj južnoslovenskoj naciji, koja govori jedan ujedinjeni jezik. Ideja je dobila podršku i u drugim krajevima, pa je 1850. godine u Beču potpisan dogovor o jeziku od strane predstavnika tadašnje kulturne elite, među kojima je bio i Vuk Karadžić. Prema dogovoru, „jedan narod treba jednu književnost da ima“, što je cilj dogovora (Greenberg 2008:185). Na kraju, ideja o jednoj južnoslovenskoj naciji nije se ostvarila, ali je rođen zajednički jezik, srpskohrvatski, koji je bio zvanični jezik Jugoslavije.

Posle raspada Jugoslavije, svi narodi su počeli da izgrađuju jezik samostalno. Hrvatski je postao zvanični jezik Hrvatske, Bosanci su počeli da razvijaju bosanski jezik. Kod Srba je srpskohrvatski postao srpski. U Crnoj Gori je situacija bila malo drugačija. Crna Gora nije postala samostalna država odmah posle raspada SFR Jugoslavije, nego tek 2006. godine. U smislu jezika, crnogorski nije imao jasno odvojenu istoriju, kao na primer hrvatski, i prvo je kao zvanični jezik bio proglašen srpski. Posle nezavisnosti i dugih pregovora, crnogorski je dobio status službenog jezika države, a drugi zvanični jezici u Crnoj Gori su srpski, albanski, bosanski i hrvatski.

Vojislav P. Nikčević (1935-2007), profesor književnosti filološkog fakulteta u Nikšiću, bio je prvi značajni zagovornik zasebnog crnogorskog standardnog jezika. Tokom devedesetih, on je napisao nekoliko knjiga u kojima je opisao specifične karakteristike crnogorskog jezika. To su, na primer, foneme *ś* i *ź* i rezultati takozvanog novog jotovanja, neke deklinacije i konjugacije (*ovijeg, dobrijem*) i leksički elementi starijih crnogorskih dijalekata (Greenberg 2008:102-105). Crnogorski je dugo bio – i još uvek to jeste u nekim krugovima – smatran za dijalekat srpskog jezika i zbog toga je glavni cilj bio odvojiti crnogorski od srpskog. 2009. godine je izdat zvanični pravopis, a 2010. gramatika crnogorskog jezika. Promene nisu velike, pa na primer upotreba novih slova *ś* i *ź* nije obavezna, već je još uvek moguće pisati *sj* i *zj* (Pravopis, s. 53).

Iako je crnogorski sada zvanični jezik Crne Gore, mnogi građani smatraju da je njihov jezik srpski. Poslednji popis iz 2011. godine pokazuje da 43 % stanovništva Crne Gore smatra da govori srpski kao maternji jezik, 37 % crnogorski, 6 % bosanski (ili bošnjački), 5 % albanski, 2 % srpskohrvatski i 0,5 % hrvatski. 4 % nije htelo da odgovori na pitanje.

Što se tiče identiteta, situacija u Crnoj Gori je čak komplikovanija. Naime, stanovništvo je podeljeno na one koji smatraju da su Crnogorci u suštini Srbi i na one koji kažu da su Crnogorci zasebna nacija, odvojena od Srba. Međutim, ova podela nije uvek postojala i do raspada Jugoslavije, kategorije 'Srbin' i 'Crnogorac' nisu uvek bile međusobno isključujuće. Danas, ipak, ove kategorije su postale ne samo odvojene nego i povezane sa suprotstavljenim procesima izgradnje države i nacije (Malešević & Uzelac 2007:706).

Prema popisu iz 2011. godine, 45 % stanovništva Crne Gore su po nacionalnosti Crnogorci, 29 % Srbi, 12 % Bosanci (ili Bošnjaci), 5 % Albanci i 1 % Hrvati. Ako uporedimo ove cifre s onim koje se tiču maternjeg jezika, vidimo da se nacionalni i jezički identiteti ne slažu uvek. Naročito ima mnogo Crnogoraca koji srpski smatraju za svoj maternji jezik. Takođe, oko polovina Bosanaca kaže da je njihov maternji jezik neki drugi, najčešće srpski ili crnogorski. U sledećem poglavlju ćemo videti šta crnogorski studenti misle o ovome.

Jezički identitet crnogorskih studenata

Analiziravši intervjue, izdvojio sam četiri vrste jezička identiteta među svojim ispitanicima. Prva podela je na osnovu jezika: sedam studenata su naveli crnogorski, a osam srpski kao svoj maternji jezik. Međutim, bilo je i drugih razlika, posebno što se tiče jačine identiteta i stavova prema drugom jeziku i celoj jezičkoj situaciji. Stoga sam 15 studenata podelio na četiri grupe: (1) snažno crnogorski, (2) umereno crnogorski, (3) umereno srpski, i (4) snažno srpski. Prvo ću opisati ove grupe, pa ću predstaviti faktore koji utiču na usvajanje određenog jezičkog identiteta.

Snažno crnogorski

Četvoro studenata imaju snažan crnogorski jezički identitet. Crnogorski im je maternji jezik i, za njih, jezik koji je jasno odvojen od svih drugih jezika. Oni su po nacionalnosti Crnogorci, kao i njihovi roditelji, koji takođe govore crnogorski. Ovim studentima jezik

je važan deo identiteta. Oni smatraju da svaki narod i svaka država treba da imaju svoj jezik i da Crna Gora nije nikakav izuzetak. Njima crnogorski nije samo maternji jezik nego i deo crnogorstva, koje oni žele da ojačaju. Studenti sa snažnim crnogorskim jezičkim identitetom misle da crnogorski treba da bude jedini službeni jezik u Crnoj Gori, kao i u školama. Po njima, malo je problematično to što se toliko Crnogoraca identifikuje sa srpskim jezikom.

Umereno crnogorski

Troje studenata koji pripadaju ovoj grupi smatraju crnogorski jezik maternjem, ali nemaju toliko definitivan i bezuslovan stav. Po nacionalnosti su Crnogorci, kao i njihovi roditelji, ali za njih su crnogorski i srpski u suštini jedan jezik, koji je podeljen zbog politike. Jezičko pitanje je uglavnom simbolično, iako to znači mnogo nekim ljudima. Celo pitanje je snažno politizovano i njima se ne sviđa što govoriti crnogorski često znači biti nacionalista. Oni razumeju i ljude koji smatraju da je njihov jezik srpski. Misle da je razumljivo i dobro da i Crna Gora ima svoj jezik, ali ne treba da ima velikih promena. Srpski jezik bi, takođe, mogao da ima nekakav službeni status, barem u školama. Studenti s umerenim crnogorskim jezičkim identitetom kažu da je cela situacija vrlo komplikovana i problematična.

Umereno srpski

Četvoro studenata imaju umeren srpski jezički identitet. Oni su na mnogo načina najnesigurniji u vezi sa svojim identitetom. Njihovi stavovi su slični stavovima studenata s umerenim crnogorskim identitetom – s tom važnom razlikom da smatraju da je njihov maternji jezik srpski. Oni čine najheterogeniju grupu: među njihovim roditeljima ima govornika srpskog, srpskohrvatskog, crnogorskog i makedonskog jezika. Po nacionalnosti su ipak Crnogorci, osim jednog studenta koji je Hrvat. Mnogi od njih kažu da smatraju da je srpski njihov jezik zato što su taj jezik učili u školi. Njima je aktuelno jezičko pitanje u stvari političko pitanje. S druge strane, misle da je razumljivo da svaka država teži za svojim jezikom. Dakle, oni nisu protiv službenog statusa crnogorskog jezika. Njima bi odgovarao kompromis prema kome bi ime jezika bilo crnogorski, ali da supstanca ostane ista.

Snažno srpski

Četvoro studenata koji pripadaju ovoj grupi su jedini koji su jasno kritični prema celoj ideji o crnogorskom jeziku. Oni, kao i njihovi roditelji, govore srpski kao maternji jezik. Po nacionalnosti, dvoje od njih su Srbi, dvoje Crnogorci. Iako su svi rođeni u Crnoj Gori, njihovi roditelji često dolaze iz drugih republika bivše Jugoslavije. Oni misle da nikakav crnogorski jezik ne treba uopšte da postoji. Službeni jezik treba da bude srpski. U suštini, to je jedan jezik, pa i jedan narod. Studenti sa snažnim srpskim jezičkim identitetom misle da je ideja da svaka država mora da ima svoj jezik pogrešna – ako ljudi u Americi mogu da govore engleski, onda mogu i ljudi u Crnoj Gori da govore srpski. Crnogorski jezik ima veze sa politikom i ničim više. U ovoj grupi su i dva studenta – jedini među svim intervjuisanim – koji misle da bi nekakav savez sa Srbijom bio bolji za Crnu Goru nego nezavisnost.

Faktori iza identiteta

Ima veoma mnogo faktora koji mogu da utiču na jezički identitet pojedinaca. Međutim, u svom materijalu sam izdvojio tri koji posebno utiču na jezički identitet svakog studenta: nacionalnost, porodično okruženje i škola. Sada ću podrobnije objasniti koji su ovi faktori i kako funkcionišu.

Nacionalnost. Od 15 intervjuisanih studenata, 12 su Crnogorci, dva su Srbi i jedan je Hrvat. Crnogoraca je bilo u svim grupama – njih sedam su imenovali crnogorski, a pet srpski kao maternji jezik. Oboje Srba pripadaju grupi snažnog srpskog jezičkog identiteta, a jedini Hrvat ima umereni srpski jezički identitet. Prema ovim rezultatima, jasno je da jezički identitet pojedinaca nije direktno povezan s nacionalnim identitetom. Moguće je, ipak, izvesti neke zaključke. Naime, svi studenti s crnogorskim jezičkim identitetom su takođe po nacionalnosti Crnogorci. Međutim, među govornicima srpskog ima različitih nacionalnosti. Očigledno je da su crnogorski jezik i jezički identitet jasnije i snažnije povezani s nacionalnim identitetom.

Neki studenti su nacionalnost pomenuli u svojim otvorenim odgovorima. Naročito su oni koji su po nacionalnosti Crnogorci, a smatraju da je srpski njihov maternji jezik, razmatrali to pitanje. Neki od njih misle da je situacija pomalo komplikovana, ali većini

to nije nikakav problem. Po njima je potpuno moguće biti Crnogorac i govoriti srpski. S druge strane, jedan student sa snažnim crnogorskim jezičkim identitetom misli da je jezik jedan od najvažnijih elemenata nacionalnosti.

Porodično okruženje. Razumljivo je da porodica utiče na jezički identitet pojedinaca. Maternji jezik se nasleđuje od roditelja. Međutim, složenost jezičke situacije u Crnoj Gori meša se pomalo u ovaj tradicionalni raspored: troje studenata su naveli različite maternje jezike za sebe i svoje roditelje. Svi drugi, ipak, kažu da govore isti jezik kao njihovi roditelji. Dakle, izgleda da biti govornik srpskog ili crnogorskog jezika važi skoro uvek za celu porodicu.

Porodična slika se vidi u jezičkom identitetu studenata. Svi roditelji govornika crnogorskog jezika su rođeni u Crnoj Gori, ali roditelji govornika srpskog češće imaju raznovrsno poreklo. Izgleda tako da kada roditelji žive u Crnoj Gori, ali bar jedan od njih dolazi iz neke druge republike bivše Jugoslavije, onda je jezik srpski. Biti govornik crnogorskog jezika izgleda da je praćeno time da su oba roditelja iz Crne Gore i po nacionalnosti Crnogorci.

Škola. Jezik u školi i značaj škole za jezički identitet su isplivali na površinu u mnogim intervjuima. Posebno jak uticaj je škola imala za umereno srpsku grupu. Činjenica da su ovi studenti tokom svog školovanja uvek učili srpski i koristili taj varijetet postala je čak najvažniji pojedinačni faktor koji je uticao na njihov jezički identitet. Često su pomenuli školu kada su razmišljali zašto smatraju da je njihov maternji jezik srpski i zašto ne mogu da se identifikuju s crnogorskim jezikom.

Do sada je uticaj škole bio u ovom smislu jednosmeran. Svi moji studenti su išli u školu devedesetih i dvehiljaditih godina, kada je jezik u školama bio srpski. Međutim, neki studenti su rekli da veruju da će naredne generacije razmišljati drugačije o ovome ako crnogorski bude jezik škole umesto srpskog. Mislim da ovo upućivanje na budućnost naglašava značaj škole i jezika u školi za razvoj jezičkog identiteta.

Zaključak

Jezička situacija u Crnoj Gori je promenljiva i kompleksna. Polarizacija naroda u pogledu nacionalnog identiteta i politike se vidi i u pogledu jezika. Mladi Crnogorci su

našli različite načine da traže svoje mesto u ovoj nestalnoj situaciji. Od 15 studenata koje sam intervjuisao, polovina smatra da je njihov maternji jezik crnogorski, a druga polovina smatra da je to srpski. Međutim, to nije bila ni jedina ni najvažnija razlika među njima. Naime, studenti su izrazili veoma različite stavove i mišljenja. Izdvojio sam na kraju četiri jezička identiteta: snažno crnogorski, umereno crnogorski, umereno srpski i snažno srpski. Faktori koji imaju najveći uticaj na građenje jezičkog identiteta su nacionalnost, porodično okruženje i škola.

Studenti s umerenim jezičkim identitetom imaju mnogo toga zajedničkog. Oni su protiv polarizacije i traže nekakav kompromis. Studenti s snažnim identitetom, s druge strane, imaju mnogo strože stavove i jasno su udaljeni jedni od drugih. U svakom slučaju, oni često koriste slične argumente kada brane svoju poziciju. Interesantno je da je škola imala veliki uticaj, posebno na studente s umerenim srpskim identitetom. Nacionalnost i porodično poreklo su važni u svim slučajevima. Međutim, u svetlu ovog istraživanja, crnogorski jezički identitet je ekskluzivniji i snažnije povezan s određenim poreklom, s obzirom na to da govornici srpskog jezika čine mnogo heterogeniju grupu.

Za mnoge studente zasebni crnogorski jezik je politička tvorevina. Interesantno je da za njih srpski nije bio politički jezik u istom smislu, a to nije bio ni srpskohrvatski, koji je u stvari prototip jezika stvorenog u političke svrhe. Očigledno je da crnogorski još nije prihvaćen od svih potencijalnih govornika. Ima veliki broj ljudi koji su po nacionalnosti Crnogorci, ali ipak smatraju da je njihov jezik srpski. Crnogorski jezik polako jača, ali srpski još uvek ima čvrstu poziciju. Međutim, rezultati ovog istraživanja pokazuju da postoji mogućnost da se utiče na ovu situaciju, naročito preko školovanja.

Liitteet

Liite 1. Haastatteluissa käytetty kysymysrunko.

Sex Pol	Age Starost	
Birth place Rodno mesto	Major subject Fakultet i smer	
Nationality Nacionalnost	Mother tongue Maternji jezik	
Parents' birth place Rodno mesto roditelja	Father Otac	Mother Majka
Parents' occupation Zanimanje roditelja	Father Otac	Mother Majka
Parents' nationality Nacionalnost roditelja	Father Otac	Mother Majka
Parents' mother tongue Maternji jezik roditelja	Father Otac	Mother Majka
Knowledge of other languages Poznavanje drugih jezika		

1. How important is your mother tongue for your identity?

1. Koliko je Vama važan Vaš maternji jezik za identitet?

2. How would You describe the relationship between the Montenegrin and the Serbian language?

2. Kakav je, po Vama, odnos između crnogorskog i srpskog jezika?

3. Which language(s), according to You, should be the official language(s) in Montenegro?

3. Koji bi jezici, po Vama, trebalo da budu zvanični jezici Crne Gore?

4. How should the mother tongue teaching be organized in Montenegro?

4. Kako bi trebalo organizovati nastavu maternjeg jezika u Crnoj Gori?

5. What do You think otherwise about the language situation in Montenegro?

5. Šta inače mislite o jezičkoj situaciji u Crnoj Gori?

6. What should be the political status of Montenegro?

6. Kakav bi politički status Crna Gora trebalo da ima?

Kirjallisuus

- Anderson, Benedict. 2007 [1983]. *Kuvitellut yhteisöt: nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua* [Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism]. Suom. Joel Kuortti. Tampere: Vastapaino.
- Baotić, Josip. 2004. The language situation in Bosnia and Hertzegovina. Teoksessa Bugarski, Ranko & Hawkesworth, Celia (toim.) *Language in the former Yugoslav lands*, 117–126. Bloomington (IN): Slavica Publishers.
- Bieber, Florian. 2003. Montenegrin politics since the disintegration of Yugoslavia. Teoksessa Bieber, Florian (toim.) 2003: *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, 11–42. Baden-Baden: Nomos.
- Bugarski, Ranko. 2004. Overview of the linguistic aspects of the disintegration of former Yugoslavia. Teoksessa Bugarski, Ranko & Hawkesworth, Celia (toim.) *Language in the former Yugoslav lands*, 3–14. Bloomington (IN): Slavica Publishers.
- Bugarski, Ranko. 2010a. Multiple Language Identities in Southeastern Europe (with a Focus on Serbo-Croatian). Teoksessa Maija Könönen & Juhani Nuorluoto (toim.) *Europa – Evropa. Cross-cultural dialogues between the West, Russia, and Southeastern Europe* (Studia Multiethnica Upsaliensia 18), 34–49. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Bugarski, Ranko. 2010b. Laskutoimituksia Balkanin kielistä – serbokroatin omalaatuinen aritmetiikka. Teoksessa Maija Könönen, Juhani Nuorluoto ja Merja Salo (toim.) *Balkanin syndrooma? Esseitä Kaakkois-Euroopan menneisyydestä, nykyisyydestä ja tulevaisuudesta* (Aleksanteri Series 1/2010), 34–43. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Ciscl, Matthew. 2007. *The Language of the Moldovans: Romania, Russia, and Identity in an Ex-Soviet Republic*. Lanham (MD): Lexington Books.
- Detrez, Raymond. 2002. Language or nation: what came first? Teoksessa Lučić, Radovan (toim.) *Lexical norm and national language: lexicography and language policy in South-Slavic languages after 1989* (Die Welt der Slaven 14), 11–18. München: Sagner.
- Dronjić, Vedran. 2011. Serbo-Croatian: the making and breaking of an Ausbausprache. *Language Problems & Language Planning* 35 (1), 1–14.
- Edwards, John. 2010. *Language and Identity* (Key Topics in Sociolinguistics 127). Cambridge: Cambridge University Press.

- Eskelinen, Leena. 2003. *Montenegron kielestä: Njegošin runoelman Gorski vijenac kahden edition vertailun pohjalta*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto: Slavistiikan ja baltologian laitos.
- Gramatika crnogorskoga jezika. 2010. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.
- Greenberg, Robert D. 2001. Language, nationalism and the Yugoslav successor states. Teoksessa Camille C. O'Reilly (toim.), *Language, Ethnicity, and the State: Eastern Europe after 1989*, 17–42. London: Palgrave.
- Greenberg, Robert D. 2004. From Serbo-Croatian to Montenegrin? Politics of language in Montenegro. Teoksessa Ranko Bugarski & Celia Hawkesworth (toim.), *Language in the former Yugoslav lands*, 53–64. Bloomington (IN): Slavica Publishers.
- Greenberg, Robert D. 2008. *Language and Identity in the Balkans: Serbo-Croatian and its disintegration*. Oxford: Oxford University Press.
- Haugen, Einar. 1966. Dialect, Language, Nation. *American Anthropologist* 68 (4), 922–935.
- Hobsbawm, Eric. 1994 [1992]. *Nationalismi* [Nations and Nationalism since 1780]. Suom. Jari Sedergren, Jussi Träskilä ja Risto Kunnari. Tampere: Vastapaino.
- Huszka, Beata. 2003. The dispute over Montenegrin independence. Teoksessa Bieber, Florian (toim.) *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, 43–62. Baden-Baden: Nomos.
- Irvine Judith T. & Susan Gal. 2000. Language ideology and linguistic differentiation. Teoksessa Paul V. Kroskrity (toim.) *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities*, 35–84. Santa Fe: School of American Research Press.
- Iskanius, Sanna. 2006. *Venäjänkielisten maahanmuuttajaopiskelijoiden kieli-identiteetti* (Jyväskylä Studies in Humanities 51). Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Ivić, Pavle. 2001. *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: uvod i štokavsko narečje*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Joseph, John E. 1987. *Eloquence and Power: The Rise of Language Standards and Standard Languages*. London: Francis Pinter (Publishers).
- Joseph, John E. 2004. *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. New York: Palgrave Macmillan.
- Jukarainen, Pirjo. 2001. *Rauhan ja raudan rajoilla: nuorten tilallis- ja identiteettipoliittisia maailmanjäsenyyksiä Suomen ja Venäjän sekä Ruotsin ja Suomen rajojen tuntumassa*. Helsinki: Like Kustannus.

- Kalogjera, Damir. 2004. Serbo-Croatian into Croatian: a fragment of a chronicle. Teoksessa Bugarski, Ranko & Hawkesworth, Celia (toim.) *Language in the former Yugoslav lands*, 85–104. Bloomington (IN): Slavica Publishers.
- Lakić, Igor. 2007. Crnogorski jezik – traženje identiteta. Teoksessa Jagoda Granić (toim.), *Jezik i identiteti*, 329–36. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Malešević, Siniša & Gordana Uzelac. 2007. A Nation-state without the nation? The trajectories of nation-formation in Montenegro. *Nations and Nationalism* 13 (4), 695–716.
- Morrison, Kenneth. 2009. *Montenegro: A Modern History*. London: I.B. Tauris.
- Mønnesland, Svein. 2004. Is there a Bosnian language? Teoksessa Bugarski, Ranko & Hawkesworth, Celia (toim.) *Language in the former Yugoslav lands*, 127–164. Bloomington (IN): Slavica Publishers.
- Nuorluoto, Juhani. 2001. The Making of Nationhood among the Croats – Comparisons, Sequences and Paradoxes. Teoksessa *Papers in Slavic, Baltic and Balkan Studies*, 121–132. Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures.
- Nuorluoto, Juhani. 2003. *Slaavien kirjalliset traditiot ja kirjakielet: aatehistoriallisia taustoja, kielellisiä valintoja, identiteettien kehityksiä*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Nuorluoto, Juhani. 2010a. Selected Problems in the Emergence of Slavonic National Standard Languages in 19th Century Southeast Europe. Teoksessa Maija Könönen & Juhani Nuorluoto (toim.) *Europa – Evropa. Cross-cultural dialogues between the West, Russia, and Southeastern Europe* (Studia Multiethnica Upsaliensia 18), 71–86. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Nuorluoto, Juhani. 2010b. Eteläslaavilaiset kirjakielet ennen ja nyt. Teoksessa Maija Könönen, Juhani Nuorluoto ja Merja Salo (toim.) *Balkanin syndrooma? Esseitä Kaakkois-Euroopan menneisyydestä, nykyisyydestä ja tulevaisuudesta* (Aleksanteri Series 1/2010), 58–79. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Okuka, Miloš. 2002. Montenegrin vs. Serbian, or: is there a separate Montenegrin language at all? Teoksessa Radovan Lučić (toim.), *Lexical norm and national language: lexicography and language policy in South-Slavic languages after 1989* (Die Welt der Slaven 14), 38–48. München: Sagner.
- Pavlović, Srđa. 2003. Who are the Montenegrins? Teoksessa Bieber, Florian (toim.) *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, 83–106. Baden-Baden: Nomos.
- Pietilä, Ilkka. 2010. Vieraskielisten haastatteluiden analyysi ja raportointi. Teoksessa Johanna Ruusuvaara, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) *Haastattelun analyysi*, 414–423. Tampere: Vastapaino.

- Pobjeda. 3.9.2011. Prvi korak ka kompromisu o jeziku. <http://www.pobjeda.me/arhiva/?datum=2011-09-03&id=217778> (luettu 12.6.2012).
- Pravopis crnogorskoga jezika. 2010. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.
- Rastoder, Šerbo. 2003. A short review of the history of Montenegro. Teoksessa Florian Bieber (toim.), *Montenegro in Transition: Problems of Identity and Statehood*, 107–138. Baden-Baden: Nomos.
- Roberts, Elizabeth. 2007. *Realm of the Black Mountain: a history of Montenegro*. Ithaca (NY): Cornell University Press.
- Ruusuvuori, Johanna, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen. 2010. Haastattelun analyysin vaiheet. Teoksessa Johanna Ruusuvuosi, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.), *Haastattelun analyysi*, 9–32. Tampere: Vastapaino.
- Ruusuvuori, Johanna. 2010. Litteroijan muistilista. Teoksessa Johanna Ruusuvuosi, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.), *Haastattelun analyysi*, 424–428. Tampere: Vastapaino.
- Škiljan, Dubravko. 2010. Kielelliset ja etniset yhteisöt. Teoksessa Maija Könönen, Juhani Nuorluoto ja Merja Salo (toim.) *Balkanin syndrooma? Esseitä Kaakkois-Euroopan menneisyydestä, nykyisyydestä ja tulevaisuudesta* (Aleksanteri Series 1/2010), 14–33. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Suleiman, Yasir. 2007. Constructing languages, constructing national identities. Teoksessa Omoniyi, Tope & White, Goodith (toim.) *The sociolinguistics of identity*, 50–74. New York: Continuum.
- Söderholm, Eira. 1998. Kieli, murre, varieteetti vai oma kieli? – Pohjoiskalotin kielet ja kielimuodot. *Virittäjä* 4/1998, 571–592.
- Tuomi, Jouni & Anneli Sarajarvi. 2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- Vijesti Online. 12.7.2011. Mandić: Ne prihvatamo rezultate popisa, jer ne prihvatamo laž. <http://www.vijesti.me/vijesti/mandic-ne-prihvatamo-rezultate-popisa-ier-ne-prihvatamo-laz-clanak-28505> (luettu 12.6.2012).
- Vijesti Online. 15.7.2011. Rastoder: Crnogorci još nemaju zaokružen identitet. <http://www.vijesti.me/vijesti/rastoder-crnogorci-jos-nemaju-zaokruzen-identitet-clanak-28920> (luettu 12.6.2012).
- Wachtel, Andrew B. 1998. *Making a Nation, Breaking a Nation. Literature and Cultural Politics in Yugoslavia*. Stanford: Stanford University Press.
- Wright, Sue. 2000. *Community and Communication: The Role of Language in Nation State Building and European Integration*. Clevedon: Multilingual Matters LTD.